UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204268
UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T83 / T12P Accession No. T927

Author [illegible]

Title [illegible]

This book should be returned on or before the date last marked below.

ప్రాయశ్చిత్తము

రవీంద్రనాథ ఠాకూర్

విశ్వభారతి
చెన్నపురి ఏజెన్సీ
313 తిరువొత్తూరు హైరోడ్
చెన్నపురి

ప్రకాశకులు:

కారుమూరి వైకుంఠరావు

౩౨౩ తిరువత్తూరు హైరోడ్

మద్రా

'భారతి గ్రంథమాల—౭

ప్రాయశ్చిత్తము

అట్టబైండు ౧ ౮ ౦

క్యాలికో ౧ ౧౨ ౦

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

౨౯౨ ఎస్ప్లనేడ్ చెన్న

ప్రాయశ్చిత్తము

మొదటి పరిచ్ఛేదము

అర్ధరాత్రి వేళ. వెలికొలఁగు మచ్చునకైనను గాలి లేదు. ఏ చెట్టునను ఆకులు కదలుట లేదు. యశోహరపుర యువరాజు, ప్రతాపాదిత్యుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన ఉదయాదిత్యుఁడు, తన పడకగది కిటికిలో కూర్చుండియుండెను. అతని ప్రక్కను అతని భార్య సురమ నిలిచియుండెను.

సురమ, "నాథా, సహించియుండుము, ఓర్మి వహింప- మంచిరోజులు ఎప్పుడైనను వచ్చితీరును," అనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు ఈవిధముగఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను, "నాకు వేఱుసుఖమేమియు నక్కరలేదు; నేను కోరినదంతయు రాజమందిరమునందు జన్మింపక పోయి యుండవలసినదనియు; యువరాజనై పుట్టియుండక పోవలసినదనియు; యశోహరపురనివాసులలో సామాన్యసంసారులలో నతిసామాన్యుఁడనై పుట్టియుండవలసినదనియు; యశోహరపురాధిపతికి పుత్రుఁడనై, ఆయన ధనమానములకును, యశఃప్రతాపమును, ఏకమాత్రుఁడైన ఉత్తరాధికారినై యుండక

సినదనియు; నాజీవితములో గతించిన దీనినంతయు మాన్పఁగల తపస్సేదైనను గలదా!"

సురను బహు విచారముతో నతనినుడిచేతిని తన రెండుచేతులతోఁ బట్టుకొని యతనివైపు చూచుచు మెల్ల మెల్లఁగ నిట్టూర్పు విడిచెను. యువరాజుకొరకై నెఱవేర్పుటకుఁ దనప్రాణమును సులభముగ ధారపోయఁగలదు కాని ప్రాణము నిచ్చియైనను భర్తకోరికను నెరవేర్పలేకపోవుటయే ఆమె దుఃఖమునకుఁ గారణము.

"నాకు సుఖము లేకపోవుటకుఁ గారణము నేను రాజులింటఁ బుట్టుటయే సురమా!" అని యువరాజనెను. "రాజులయందుఁబుట్టువారు ఉత్తరాధికారులే, పెద్దలు కాఁగ నేను ఆయన రాజ్యమును, పేరుప్రతిష్ఠలను నిలువఁబెట్టుకొనఁగలనో లేనో యని మాతండ్రి నన్ను చిన్నప్పటినుండియుఁ బరీక్ష చేయుచుండెను. నేను రాజ్యభారమును వహించుచు, వంశ కీర్తిని ప్రజ్వలింపఁజేయఁగలనో లేనో యని యాయనభయము. నేను చేయు నొక్కొక్క చిన్నపనియును ఆయన పరీక్ష దృష్టితోఁ గనిపెట్టుచుండెను. వాత్సల్యదృష్టితోఁగాదు బంధువర్గమువారును, మంత్రివర్గమువారును, రాజసభాసభ్యులును, ప్రజలును, నేను చేయుచిన్నచిన్నపనులనుయ్యఁ న్న మాటలను, బహుజాగ్రత్తతోఁ బరిశీలించి భవిష్యత్తు నూహించుచుండిరి. ఇట్టి యాతనమున

నన్నామె ఏసూయమూలమున తనదగ్గఱకు లాగినదో నే
నిప్పుడు చెప్పఁజాలను. అప్పుడు నాహృదయమందున్నవి
మధ్యాహ్నకిరణములు, కాంతి యధికముగ నుండుటచేత
నేదియు బాగుగఁ జూడఁజాలకుంటిని, ఎటు చూచినను ప్రపం-
చము అతిప్రకాశమైన యావిరితో నిండియున్నట్లు కానవచ్చు-
చుండెను. నా దేహములోనుండు రక్తమంతయు శిరస్సున
కెక్కినట్లుండెను ఆశ్చర్యము పుట్టించునది గాని అసంభవమై-
నట్టిది గాని ఎచ్చటను నేదియు లేదని యనిపించుచుండెను.
ఏదిక్కున జూచినను ఒక్కరీతిగనే యుండెను ఏదారిచూచి-
నను ఒక్కవిధముగనే యుండెను. అంతకుఁబూర్వముఁగాని,
అటుతరువాతగాని ఎన్నఁడును నాకట్టి యనుభవము కలుగ-
లేదు ఒక్కదినముపాటీజగత్తుకు బుద్ధియు బలమును లేని
క్షుద్రహృదయమునకుఁ బ్రతికూలముగ నుండునటులు ఈ
ముటలో నెట్టియుద్దేశముండెనో అట్లు చేసిన యాజగ-
ద్గురుఁడే ఎఱుఁగవలెను. ఒకనిమిషముపాటు విశ్వమందలి
చరములన్నియు నేకమయి నన్ను తప్పుదారిని బెట్టినవి.
నిమిషముపాటు మాత్రమే అంతకంటె ఎక్కువసేపు కాదు.
ఆ ఒక్కనిమిషములో బాహ్యప్రపంచమునుండి వచ్చి
కరమైన ఘాత మొకటి నాహృదయమునకుఁ దగిలినది.
ద్రహృదయము వ్రేళ్లుతెగి మట్టిలోఁబడినది. మఱల
ండి లేచుసరికి నేను ధూళితో నిండియుంటిని, ముఱికైయు
ని. ఆధూళి ఎంత తుడిచినను పోలేదు, ఆముఱికి ఎంత-

కును వదలలేదు. నేనెట్టి పాపము చేయుటచేతనో గదా, ఈశ్వరుఁడు నాశుభ్రత నంతయు నిట్లు కాలిమతో నింపినాఁడు, నాపగటిని రాత్రిగాఁ జేసినాఁడు? అనాఁడూ నాహృదయ-పుష్పవనముననుండు మాలతిమొగ్గలు జాజిమొగ్గలు సిగ్గువలన ముఖములు మూడ్చుకొన్నవి."

మాట్లాడుచు నుండఁగనే ఉదయాదిత్యుని తెల్లని ముఖము ఎట్టిదైనపోయినది, క్రిందికి వ్రాలియున్న కన్నులు మఱింత పెద్దవైనవి తలనుండి పాదములవఱకు మెఱపు పరుగెత్తినట్టయినది. సురమ సంతోషముతోడను గర్వము-తోడను, దుఃఖముతోడను నిండినదై, "ఆప్రసంగ మిఁకఁ జాలింపుము, అట్లింకను జెప్పిన నన్ను చంపుకొని తినినట్లే,' అన్నది.

ఉదయాదిత్యుఁడూ— "మెల్ల మెల్లఁగ రక్తము శీ మయ్యెను. చుట్టుప్రక్కలనుండు నన్నిటిని వానివాని నిః మాణములలోఁ జూడఁగలిగితిని, తిరుగుచున్న తలయు, వారివకన్నులును, వేడియెక్కిన యొడలునుగల త్రాఁగుఁబో నకుఁ గనఁబడునటులసృష్టియంతయుఁ దిరుగుచు మేఘచ్ఛా నట్లు కనబడుటకు మాఱుగఁ దనస్వాభావికరూపమును దాల్చినది. నాయవస్థ నప్పుడు నేను పోల్చుకొంటిని. ఎచ్చ పడితిని. ఎచ్చటపడితిని! శత సహస్ర లక్షక్రోశములలో పాతాళగహ్వరమందుఁ బడితిని; చీకటి—మిక్కిలి చీఁ

భిన్నములే ! మఱియొకసంగతి యున్నది, వినుము మంత్రీ! ఏవిషయములోనైనను నీయభిప్రాయము నాయభిప్రాయముతో పరిపోనప్పుడు నీయభిప్రాయము నాకుఁ దెలియఁజేయుచుండ-వలెను. నీకట్టిసాహసము లేనప్పుడు నీ వాఁదవికితగవు. నీ కెట్టి సందేహమున్నను నాకుఁ దెలియఁజేయుచుండవలెను. నాయభిప్రాయములను, ఉద్దేశములను బోధపఱచుటకు నా కవకాశ మీయవలెను. పినతండ్రిని జంపుట యెప్పుడైనను తప్పే యని నీయభిప్రాయము——'కా'దనకు మంత్రీ. నీవు నిజ-ముగా అట్లే యనుకొనుచున్నావు. నేను దానికిఁ దగినసమా-ధానము చెప్పఁగలను. తండ్రికోరికననుసరించి భృగుఁడు తల్లిని వధించెను, మతముకొఱకు నేను నాపినతండ్రిని జంప గూడదా ?"

ఈ విషయములో——అనఁగా ధర్మాధర్మములవిషయ-ములో నిజముగనే మంత్రికి స్పష్టమైన యభిప్రాయము లేవి-యును లేవు. నిజముగ రాజుకంటె మంత్రియే అధోగతిపాలా-యెను. ప్రస్తుతపువిషయములో తాను రాజుగారితో నేకీ-భవింపక కొంచెము సంకోచించుచు మాట్లాడినచో రాజు-గారికి తత్క్షణము కొంచెము కోపము రావచ్చునుగాని తరువాత సంతోషింతురని మంత్రి బాగుగ నెఱుఁగును. అట్లు చేయనిచో నెప్పుడో యొకనాఁడు రాజుగారికిఁ దనపై సందే-హమును, కోపముఁ బుట్టవచ్చునని మంత్రి నమ్మకము.

"ఈ సంగతి తెలిసినయెడల డిల్లీపురాధీశ్వరునికి కోపము రావచ్చునని నేను చెప్పఁబోవుచుంటిని" అని మంత్రి యనెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు కోపముతో మండిపడుచు నిట్లనెను, "హాఁ! హాఁ! కోపపడవచ్చును! కోపపడు నధికార మందఱికిని గలదు. కాని డిల్లీపురాధీశ్వరుఁడు నా యీశ్వరుఁడు కాఁడే! అతనికోపము చూచి గజగజ వణఁకువారు లోకములో ననేకు లున్నారు — మానసింహుఁ డున్నాఁడు, వీరబలుఁ డున్నాఁడు, రాయలనేకు లున్నారు, నీవుకూడ నున్నావని యిప్పుడు తెలిసికొంటిని. కాని "ఆత్మవత్ సర్వభూతాని అనుకొనకుము."

"చిత్తము మహారాజా, నిజమే, వట్టి జడిపింపులకు నేను నంతగా జడియను, కాని ఆజడిపింపులతోపాటు కత్తిడాలు కనఁబడుచున్నయెడల కొంచెము యోచింపఁదగిన విషయముగదా! డిల్లీపురాధీశుని కోపమున కర్థము ఏఁబదివేల సైన్యము, అని మంత్రి నవ్వుచు ననెను.

దానికిఁ దగినయుత్తర మేమియు నీయలేక మహారాజు, "డిల్లీ రాజుపేరు చెప్పి నన్ను జడిపించి నేను చేయఁదలఁచుకొన్నపని నాపవలెనని ప్రయత్నింపకుము. మంత్రీ, నాకు దానివలన నవమానము గలుగును" అని యనెను.

మంత్రి—"ప్రజలకుఁ దెలిసినయెడల వారేమందురు?"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"ప్రజలకుఁ దెలిసినయెడలకదా?"

మంత్రి—"ఈ పని చాలకాలము దాఁగియుండదు. ఇది తెలియఁగానే సమస్తదేశమును మీకు శత్రు వగును ఏది నెఱవేర్చుట కీపని చేయఁదలఁచుకొంటిరో అది సమూలముగ నాశనమగును. మిమ్ములను ప్రజలు జాతిచ్యుతులనుగఁ జేసెదరు, మీ రనేకములైన బాధలకోర్చి యుండవలసివచ్చును."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు — "చూడుము మంత్రీ, నీతో మఱలఁ జెప్పుచున్నాను, నేనేపనిచేసినను బాగుగ నాలోచించి-గాని చేయను. కనుక నేనేదైన చేయునప్పుడు నన్ను భయ-పెట్టి యాపని విడిచిపెట్టునట్లు చేయుటకుఁ బ్రయత్నింపకుము; నేను చంటిపిల్లవాఁడను. గాను. అడుగడుగునకును అడ్డు-వచ్చి నాకు శృంఖలములై యుండుటకు నిన్ను నేనుంచ లేదు."

మంత్రియేమియు మాటాడలేదు, రాజుగారు తనకిచ్చిన యాదేశములు రెండు. తనకును తన ప్రభువునకును మత-భేదమున్నప్పుడు అది స్పష్టముగ తెలియఁజేయవలె ననునది మొదటిది రెండవది, తన భిన్నాభిప్రాయమును వ్యక్తపఱచి రాజుగారిని నిరుత్సాహపఱపఁగూడదని ఈ రెంటిని సమా-ధానపఱచుట యెట్లో మంత్రి యీనాఁటివఱకును దెలిసికొన-లేకున్నాఁడు.

కొంచెమునే పయినతరువాత మంత్రి మఱల—"మహా-రాజా. ఢిల్లీ పురాధీశుఁడు—అని ప్రారంభించుసరికి ప్రతాపా-

దిత్యుఁడు రౌద్రుఁడై, "మంత్రీ, నీవు ఢిల్లీపురాధీశుని పేరు రోజున కెన్నిపర్యాయము లనుచున్నావో, అన్నిపర్యాయము లీశ్వరుని పేరు స్మరణచేయుచున్న యెడల పరలోకమున సౌఖ్యము పొందుటకు చేయవలసిన ప్రయత్నము చేయుచున్న వాఁడవౌదువు," అనెను "నేను చెప్పినపని పూర్తిచేయ నంతసేపు నీనోటివెంట ఢిల్లీ రాజుపేరు రానీయకుము. ఈసాయంకాలము ఆపని నెఱవేరినట్లు నాకు కబురుతీసుకొని వచ్చి, పిమ్మట నాచెవి దగ్గఱ నీమనసార ఆనామము స్మరింపవచ్చును. అంతవఱకు ప్రయత్నముచేసి నీమనస్సును కొంచెము కట్టిపెట్టుకొనియుండుము.

మంత్రి కొంచెమునే ఘారకుండి, ఈమాఱు ఢిల్లీ రాజుమాట ఎత్తక, "మహారాజా, యువరాజుగారు——"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు——"ఢిల్లీ రాజుగారయినారు, ప్రజలయినారు, చివరకు, ఆభార్యచేతిలో నున్న బాలకుఁడు, ఉదయుని పేరెత్తియూ నన్ను భయపెట్టవలెనని చూచుచున్నావు?"

మంత్రి——"మహారాజా, మీరు చాల పొరపాటు పడుచున్నారు. మిమ్మని కష్టపెట్టవలెనను నుద్దేశము నాకు కొంచెమైనను లేదు"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు కొంచెము శాంతించి, "అట్లైన మఱియేమి చెప్పఁబోవుచుంటివో చెప్పుము" అని యనెను.

మంత్రి—"నిన్న రాత్రి హఠాత్తుగ యువరాజుగారు గుఱ్ఱమెక్కి ఒక్కతే యెక్కడికో వెళ్ళిపోయిరి, ఇప్పటివఱకు తిరిగి రాలేదు.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు చీకాకుపడుచు, "ఎటువైపునకు వెళ్లెను," అని యడిగెను.

మంత్రి—"తూర్పు దిక్కునకు"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు పండ్లు కఱచుచు "ఏవేళప్పుడు?" అని యడిగెను.

మంత్రి—"సుమారు అర్ధరాత్రి వేళ."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు — "శ్రీపురపు జమీందారుగారికో గారైయిక్కడనే యున్నదా?"

మంత్రి—"చిత్తము."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"ఆమె పుట్టినింట నుండుటయే మంచిది."

మంత్రి జబాబులేదు.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"ఉదయాదిత్యునిలో రాజలక్షణము లెన్నఁడును గానరాలేదు. చిన్నప్పటినుండియు వాఁడు ప్రజలతోనే కలసి మెలసియుండువాఁడు. నాయి కడుపున బుట్టినవాఁ డిట్లు కాఁగలఁడని యెవ రనుకొనఁగలరు? సింహము పిల్లకు సింహమగుమార్గము మనము చూపవలెనా? 'రాజ్ఞాంమాతులక్రమః' కదా, వాఁడు తల్లివైపువారిబుద్ధి సంపాదించి నట్టు

న్నాఁడు. దానిపైని శ్రీపురపు రాజకన్యనిచ్చి పెండ్లి చేసినాను, అప్పటినుండి పూర్తిగ నధోగతిపాలయినాఁడు. నాకనిష్ఠపుత్రుఁడైనను యోగ్యుఁడౌనట్లును, నేను ప్రారంభించిన మహా-కార్యము పూర్తికాకముందు నామరణము సంభవించినయెడల ఆకార్యము నాచిన్నకొమారునిమూలమున నెరవేఱునట్లును ఈశ్వరుఁడు ప్రసాదించునుగాక — కాని, వాఁ . ాకను రాలేదా?

మంత్రి—"లేదు మహారాజా!"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు కాలితో నేల నొకతాపు దన్ని, "వానితో నొకభటుఁ డెవఁడైనను పోలేదా?" అని యడిగెను.

మంత్రి—"ఒకఁడు పోఁబోవుచుండెను. కాని యువ-రాజుగారు నిషేధించిరి."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"కనఁబడకుండ దూరము దూర-ముగనుండి వెనుకను వెళ్లవలసియుండెను''

మంత్రి—"భటులకెట్టి యనుమానమును లేకుండెను"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు — అనుమానము లేకుండెనా? భటులు చాల మంచిపని చేసిరని చెప్పవలెనని కాఁబోలు నీ ప్రయత్నము? అర్థములేని మాటలేవో చెప్పి నన్ను దృప్తి-పఱచుటకుఁ బ్రయత్నింపకుము. సింహద్వారమునొద్దనుండు పహరావాండ్రు అతి నిర్లక్ష్యముగ నున్నట్లున్నారు. అక్కడ యెవరెవరుండిరో వాండ్రను పిలిపింపుము. అజాగ్రత్తవలన

నాపని నిష్ఫలమైనయెడల అందఱిని నాశనముచేసి పాఱవేసె-
దను. నీకుఁగూడ తగినశాస్తియగును మంత్రీ! ఈవిషయములో
నెవరిమీఁదను నిందమోపఁగూడదని చెప్పుటకు వచ్చితివా?
అట్లయిన ఆనిందయంతయు నీదే.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు ద్వారపాలకులను రమ్మని కబురు
పంపెను! కొంచెమునే పేమియు మాట్లాడక యూరకుండి
"హాఁ; ఢిల్లీ రాజుగారిమాట ఏమి యనఁబోవుచుంటివి
మంత్రీ?" అని యనెను.

మంత్రి—"ఎవరో ఢిల్లీమహారాజుగారితో మీమీఁద
ఫిర్యాదు చేసిరఁట."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"ఎవరు? మీయువరాజు, ఉద-
యాదిత్యుఁడా ఏమి?"

మంత్రి—"అట్లన్నుఁడు ననకుఁడు మహారాజా! కాని
చేసినవారెవరో యింకను దొఱకలేదు."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"చేసినవారెవరైనను సరే నీవు
దానినిగుఱించి మఱి యాలోచింప నవసరములేదు ఢిల్లీ
పురాధీశుని విచారణచేయవలసినవాఁడను నేను, అతనికిఁ
దగినశిక్ష విధించు ప్రయత్నమే జరుగుచున్నది. ఆపఠాను
లింకను రాలేదా! ఉదయాదిత్యుఁ డింకను రాలేదా? ద్వార-
పాలకులను త్వరగా పిలిపింపుము."

మూఁడవపరిచ్ఛేదము

గుఱ్ఱమును పరుగెత్తించుచు విద్యుద్వేగముతో విజన-పథములఁబడి యువరాజు పోవుచున్నాఁడు. అర్ధరాత్రిసమ-యము, గాఢాంధకారము. దారి చక్కనిది వెడల్పైనది యగుటచేత నెంతదూరముపోవుచున్నను యువరాజునకుభయ మనిపించలేదు. అక్కడక్కడ కుక్కలుమాత్రము బౌబౌ మని యఱచుచున్నవి. నక్కలు దారివిడిచి ప్రక్కనున్న వెదురు తుప్పల వెనుకకుఁ బారిపోవుచున్నవి. ఆనిశ్శబ్దనిశీథముగుఱ్ఱపు డెక్కలశబ్దమును ప్రతిధ్వనించుచున్నది. ఆయంధకారములో ఆకాశమున మిణుకుమిణుకు మనుచున్న చుక్కలు, దారి ప్రక్కను చెట్లమధ్యను మెఱుఁగుడుఁబురుగులు—వీనివలన వచ్చునది తప్ప మఱి యెట్టివెలుతురును లేదు. చెట్టుచెట్టున గీఁ మని పురుగులు అఱచుచున్నవి. ఎముకలుమాత్రము మిగి-లియున్న ముసలి ముష్టివాఁడొకఁడు రోడ్డుప్రక్కను చెట్టు-దిగువను పండుకొనియున్నాఁడు. ఐదుక్రోసులదూరము పోయినతరువాత మంచి రోడ్డు వదలి యువరాజొకపొలము-దారిని బడెను, గుఱ్ఱమువడి తగ్గింపవలసివచ్చినది. పగటివేళ వర్షము కురిసియుండుటచేత, భూమి బాగుగఁ దడిసియున్నది, గుఱ్ఱముకాళ్లు మాటిమాటికిని తడినేలను కూరుకొని పోవు-చున్నవి. పోవుచూఁ బోవుచు గుఱ్ఱము ముందుకాళ్లపై ముమ్మాఱు పడిపోయినది. అలసియున్న గుఱ్ఱము ముక్కు-

రంధ్రములను బెద్ద పెద్దవిగఁ జేయుచున్నది; దానినోటవెంటను తోడలమధ్యను నురగ కారుచున్నది, దేహమంతయు చెమటలో మునిఁగియున్నది. లోపుననుండి యొకవిధమైన శబ్దము పుట్టుచున్నది. ఈవల నడువేసవి, లేశమైనను గాలిలేదు. యువరాజు పోవలసినస్థానము అక్కడకింకను చాలదూరము, నీటిలోనుండి, దున్నిన పొలములలోనుండి, చాలదూరము గుఱ్ఱమును నడిపించుకొనిపోయి మఱియొకరోడ్డును చేరిన తరువాత గుఱ్ఱమును మఱలఁ బరుగెత్తింప నారంభించెను. గుఱ్ఱమును "సుగ్రీవా" యని పిలిచి మెడమీఁద తట్టి, ఉత్సాహ మిచ్చెను. గుఱ్ఱ ములికిపడి సంతోషముతో చెవులు నిక్కపొడిచి ముక్కుపెద్దవి చేసి, తనప్రభువుపైపుచూడఁ బ్రయత్నించెను; తలయెత్తి గట్టిగా సకిలించి మఱల మెడవాల్చి కష్టము లాగుకొని, అతివేగముగఁ బరుగెత్తి పోవలుపెట్టెను. రెండుపార్శ్వముల నుండుచెట్లు చేమలు కంటికగపడుటలేదు; ఆకాశముననుండు నక్షత్రములు రాసులురాసులుగ స్ఫులింగములవలె తలపైని ఎగురుకొనిపోవుచున్నవి; నిశ్చలముగనున్న వాయువులో పుట్టిన కెరటము లుదయాదిత్యుని చెవులదగ్గఱ ఝూఁ ఝూఁ మని శబ్దముచేయుచున్నవి. మూఁడుజాములరాత్రి యగునప్పటికి ఉదయాదిత్యుఁడు 'శిములతలీ' సత్రద్వారమున కెదురుగ వచ్చి నిలఁబడెను. అతఁడు క్రిందికి దిగియుఁ దిగకమునుపే గుఱ్ఱము నేలఁబడి ప్రాణము విడిచినది. యువరాజు దానిమీఁదుమీఁద తట్టెను, దాని తలనెత్తి ఎంతో

ముద్దుగ దానిని "సుగ్రీవా సుగ్రీవా" యని పిలిచెను. కాని సుగ్రీవుఁడు మఱి కదలలేదు. పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి యువరాజు ద్వారముదగ్గఱకు వెళ్లి తలుపు తట్టెను. అనేకపర్యాయములు తలుపుమీఁద కొట్టినతరువాత సత్రము సూపరెంటు తలుపు-తీయక కిటికీలోనుండి, అర్ధరాత్రి వేళ వచ్చిన నీవెవరని యడుగుచు, శస్త్రహస్తుఁడై యున్న యువకుని లోపలనుండి చూచెను.

యువరాజు—"ఒకమాట యడుగవలసి యున్నది. తలుపుతీయుము."

"తలుపు తీయవలసిన యవసర మేమున్నది, అడుగ-వలసినది అక్కడనుండి యడుగవచ్చునే," అని లోపలనుండి జబాబు వచ్చినది.

యువరాజు—"రాయగడు రాజు వసంతరాయ లిక్కడ నున్నారా?"

లోపలనుండి—"ఆయన సాయంకాల మిక్కడకు వచ్చెదరని యేర్పాట్లు జరిగియుండెను, కాని ఇప్పటివఱకు రాలేదు. బహుశః నేఁడు బయలుదేర లేకపోయిరి కాఁబోలు!"

యువరాజు రెండుకాసులు పైకితీసిచూపించి, "ఇదిగో యివి తీసికొనుము" అనుచు అవి వాని కిచ్చెను.

సూపరెంటు తొందరతొందరగ వచ్చి తలుపుతీసి ఆ కాసులు తీసికొనెను. అప్పుడు యువరాజు, "నేను లోనికి

బోయి యిందులో నెవరెవరున్నారో, ఒక మాఱు చూడ-వలెను” అని యనెను.

సూపరెం టనుమానించుచు, “అదిమాత్రము వీలు లేదు,” అని యనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు “నా కడ్డురాకుము, మహారాజు గారి యిలాకాలోనివాఁడను నేను, దొంగ లిద్దఱిని వెదకుటకు వచ్చినాను.”

ఇట్లనుచు యువరాజు సత్రములోఁ బ్రవేశించెను. సూపరెంటు మఱియడ్డురాలేదు. యువరాజు సత్రమంతయు వెదకి చూచెను.

వసంతరాయలు లేరు, ఆయన యనుచరులులేరు, పఠానులు లేరు, నిద్రలో కలవరించుచున్న ముసలివాఱిద్ద రెవరో మాత్రము కనఁబడిరి.

యువరాజు సత్రమునుండి వచ్చి బయటనిల్చుండి యాలోచింపసాగెను. “మంచిదేయైనది దైవవశమున నాయన నేఁడు రాలేక పోయినాఁడు గాఁబోలు” నని యొకమాఱు అనుకొనును; “కాని పఠాను లిక్కడాయనను కానక ఆపైనుండు సత్రములో నుండునేమోయని అక్కడకు వెళ్లినారేమో” అని మఱియొకమాఱు అనుకొనును. ఇట్లనుకొనుచు ఆముందు సత్రముదారిని వెళ్ల నారంభించెను. కొంచెముదూరము వెళ్లునప్పటికి గుఱ్ఱమెక్కి ఎదురుగా వచ్చుచున్నవాఁ డెవఁడో

ఆతనికి కనఁబడెను. అతఁడు దగ్గఱకు వచ్చినతరువాత, "ఎవ రది రతనా?" అనియడిగెను. అతఁడు గుఱ్ఱముదిగి, "చిత్తము, యువరాజుగారు ఇంత రాత్రివేళ ఇక్కడకు వచ్చినారే" అని యనెను.

యువరాజు—"వచ్చుటకు కారణము తరువాత చెప్పెదను, తాతయ్య యెక్కడ నున్నాఁడో ముందు నాకుఁ జెప్పుము."

"చిత్తము, ఆయన ఈసత్రములో నుండును."

"అక్కడ కనఁబడలేదే!"

"ముప్పదిమంది నౌకర్లను వెంటఁబెట్టుకొని ఆయన యశోరునకు బయలుదేరెను. పనియుండుటచేత నేను వెనుకఁ-బడితిని ఈసత్రములో ఈసాయంకాల మాయనను గలిసి-కొనెదనని చెప్పియుంటని."

"నేల తడిసి మెత్తగా నున్నది. అందుచేత నడుగులు తప్పక కనఁబడును. ఆజాడ ననుసరించి వెదకుటకు బయలు-దేరినాను. నీగుఱ్ఱము నేను తీసికొనిపోయెదను, నీవు నడచి రమ్ము."

నాల్గవ పరిచ్ఛేదము

నిర్జనపథప్రాంతమున వసంతరాయలు ఒంటరిగా పల్లకీలోఁగూర్చుండియుండెను దగ్గఱనొకపఠానుతప్పమఱియెవ్వఁడును లేరు, పల్లకీమోయువారైనను లేరు. దూరమున వినఁబడుచుండు కోలాహలము నిలిచిపోయినది. రాత్రి మఱల నిశ్శబ్దమయిపోయినది.

"నీవు వెళ్లలేదేమి ఖాన్‌సాహేబ్!"

పఠాన్—"నేనెట్లు వెళ్లఁగలను హుజూర్? మా ప్రాణములను ధనమును గాపాడుటకు తమరు తమ యనుచరుల నందఱిని బంపివేసితిరి, అట్టిసమయమున నేనుగూడ తమ్ము విడిచిపోఁగలనా? నేనంత కృతఘ్నుఁడ ననుకొనకుఁడు. 'మన కపకారముచేయువాఁడు మనకు ఋణగ్రస్తుఁడై యుండును, వాఁ డాఋణమును బరలోకములోఁ దీర్చవలసి యుండును. మన కుపకారము చేయువానిఋణము మన మెప్పటికిని తీర్చలేము. అని మామహాకవి ఒకచోట చెప్పియున్నాఁడు"

పఠాను చాల మంచివాఁడని వసంతరాయలు తనలోఁ దా ననుకొనెను. ఇద్దఱును గొంతసేపు వాదించినతరువాత రాయలు బట్టతలను బయటకుఁ బెట్టి, "ఖాన్‌సాహేబ్ నీవు చాల మంచివాఁడవు" అని యనెను.

ఖాన్‌సాహేబ్ తత్క్షణము సలాముచేసెను, ఈవిషయములో నతని కెట్టి మతభేదమును లేదు. దివిటీవెలుఁగున వసంతరాయ లతనిముఖము చూచుచు "నీముఖము చూచినయెడల నీవు పెద్దయింటివాఁడవని తోఁచును ఖాన్" అని యనెను.

పఠాన్ మరల సలాముచేసి "తమరు నిజము పోల్చుకొంటిరి మహారాజా—నా కాశ్చర్యముగ నున్నది," అని యనెను

వసంతరాయలు—"నీ విప్పు డేపనిలో నున్నావు?"

ఖాన్ పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి యిట్లనెను. "నారోజులు మంచివి కావు మహారాజా, చాల దురవస్థలో నున్నాను, వ్యవసాయముచేసికొని బ్రతుకుచున్నాను. మాకవి ఎక్కడనో యొకచోట నని యున్నాఁడు—ఓభాగ్యదేవతా, గడ్డిని నీవు గడ్డిగా సృజించుటలో నిర్దయ యేమియు లేదుగాని రావి చెట్టును పెద్దవృక్షముగా సృజించి చివరకు దానిని తుపాను దెబ్బలచేఁ బడఁద్రోసి తృణముతో సమానముగఁ జేయుటవలన నీహృదయము ఱాయివంటిదని బయలుపడుచున్నది."

వసంతరాయలు మిక్కిలి యుల్లాసముతో, "వహావ్వా వహావ్వా ఎంతచక్కనిసంగతులు మీకవి యన్నవి!" అని యనెను. "సాహేబ్, నాకు మీకవి మాటలు వ్రాసి ఈయవలెను.

'నేనెంత యదృష్టవంతుఁడను' అని పఠాను అనుకొనెను. "తగారిది దయగలస్వభావము, పేదవారికి నవసరకాలమున •యము చేయవలసినవారు" అని పఠానుకు నమ్మకముకలిగి 'ఒకప్పుడు మంచిస్థితిలో నుండినవానికి నేఁడెట్టిదుర్దశ వది' అని వసంతరాయలు తనలోఁ దా ననుకొనుచుండెను. 'చపలచిత్తురాలగు లక్ష్మీదేవి చేసినదుష్కృత్య మిది' వసంత రాయలు దుఃఖితుఁడై "నీ కంత దేహదార్ఢ్య మున్నందుకు నీవు అత్యనాయాసముగ సేనలోఁ జేరియుండవచ్చును" అని పఠానుతో నన్నాఁడు.

పఠాను—"చేరఁగలిగియుందును, నిజమే హుజూర్ అది మావృత్తియే. నాతండ్రి తాతలు కత్తి చేతఁబుచ్చుకొని యుద్ధభూమిపైఁ బ్రాణములు విడచిరి. నాకుఁగూడ నదియే కోరిక. మాకవి యొకచోట—"

వసంతరాయ లామాటలు పూర్తికాకుండ నవ్వుచు ననెను,—"కవి యేమనినను నాయిలాకాలో నుద్యోగము కావలెనన్న కత్తిచేతఁ బుచ్చుకొని ప్రాణములు వదలవలెనన్న కోరిక ఫలింపఁగలదు, కాని ఆకత్తి యొరనుండి పైకిఁ దీయు భాగ్యము నీకు లభించదేమో. నేను ముసలివాఁడ నయి పోయినాను. నాప్రజ లెట్టిభయమును లేకుండ సుఖముగా కాలముగడపుచున్నారు. భగవంతుని కరుణవలన ఇఁకముం దెన్నఁడునుగూడ యుద్ధము లేకయే గడచిపోవును గాక యనియే

నాకోరిక. వయస్సు మళ్లిపోయినది, అస్త్రములు విడిచివేసినా అస్త్రమునకు మారుగా మఱియొకతె నాపాణిగ్రహణః చేసినది. "ఇట్లనుచుఁ దనప్రక్కను నిద్రించుచున్న తనసహచ వీణను, రెండుమూఁడు ఝంకారములతో లేపెను.

పఠాను "కళ్లుమూసికొని తల యూఁచుచు," ఆహా, మీరు చెప్పినదానిలో నెంత నిజమున్నది," అనెను. "ఒక సామెత యున్నది, కత్తి శత్రువులను జయించునుగాని సంగీతము శత్రువులను మిత్రులుగఁ జేయును"

వసంతరాయలు—"ఏమంటివి ఖాన్‌సాహేబ్? సంగీతమువలన శత్రువులను మిత్రులుగఁ జేయవచ్చునని యంటివా? ఎంతగొప్పమాట యంటివి!" వసంతరాయలు కొంచెము సేపేమియు మాటలాడక కూర్చుండి తనలోఁ దా నాలోచించుచుండెను; ఆలోచించినకొలఁది ఆశ్చర్య మధికమగుచుండెను. మఱికొంతసే పయినవెనుక ఆఖాన్‌సాహేబ్ నోటివెంటవచ్చిన కవివచనములకు వ్యాఖ్యానము చెప్పుట మొదలుపెట్టెను: ఖడ్గ మంత భీషణమైన వస్తువైనప్పటికిని దానితో శత్రువుల శత్రుత్వము నాశనము చేయలేము—రోగిని చంపి రోగమును వదలఁగొట్టుట ఎట్లో శస్త్రముతో శత్రుత్వమును జంపుటయు నట్లే. కాని సంగీత మతిమధురమైన పదార్థము, దానివలన శత్రువును జంపకయే శత్రుత్వమును నాశనము చేయవచ్చును. ఇదియేమి సామాన్యకవు లనఁగలమాటయా? వహ్వా, ఎంత

ఘనమైనమాట!" వృద్ధుఁడు మిగుల నుత్తేజితుఁడై కాళ్లు పల్ల-కిలోనుండి పైకిఁబెట్టి పఠానుకు మఱింత దగ్గఱగ వచ్చి "ఖడ్గ-ముతో శత్రువును జయింపవచ్చును, సంగీతముతో శత్రువును మిత్రునిగఁ జేయవచ్చును—కాదా, ఖాఁ సాహేబ్?". అనెను.

ఖాన్—"చిత్తము మహాప్రభూ!"

వసంతరాయలు—"నీవొకమాఱు రాయగడు రమ్ము. నేను యశోరునుండి వచ్చి నాకు చేతనైన సహాయము చేసెదను."

పఠాను సంతోషముతో పొంగిపోవుచు "తలఁచుకొని-నచో తమరు చేయలేని దేమియుండును," అనెను. అంతయు ననుకూలముగానే జరిగినదని చెప్పవచ్చునని పఠాన్ తనలోఁ దాననుకొనుచు, తాతగారిని "తమరు వీణవాయింపఁగలరా?" అని యడిగెను.

వసంతరాయలు "వాయింపఁగలను," అని యనుచు, తత్క్షణమే ప్రక్కనున్న వీణనెత్తి వ్రేలి నక్కి—తగిలించు కొని, బేహాగురాగ మాలాపన ప్రారంభించెను. మధ్యమధ్యను పఠాను 'వహావ్వా వహావ్వా' అనుచు తల యూఁచుచుండెను. అంతకంత కుత్సాహ మధికమగుటచేత వసంతరాయలు పల్లకిలో మఱి కూర్చుండి యుండలేక బయటను వచ్చి, నిలుచుండి వీణవాయించుట ప్రారంభించెను; తనపదవిని మఱచి

వాయించి వాయించి, మైమఱచి చివరకు పాడుట మొదలు పెట్టెను.

ప్రియను బాసినే
నెట్లు గడపఁగల
నొక్క నిమిషమైనా!

పాట ముగియగానే ఫత్తాను "వహ్వా ఏమి గాత్రము!" అని యనెను.

వసంతరాయలు — "ఇటువంటి నిశ్శబ్దరాత్రియందు, ఇటువంటి బయలులోఁ గూర్చుండి పాడినయెడల ఎవరి కంఠమైనను మధురముగానే యుండునని దానియర్థము. నేను చాల సాధనచేసితిని నిజమే గాని నాకంఠము విని సంతోషించినవారు చాలతక్కువ. అయిన నేమి, జగత్తులోనుండు ప్రతిరోగమునకు నేదో యొకమం దుండును, అలాగుననే ప్రతివానికంఠమును విని మెచ్చుకొనువాఁ డెవఁడో యొకఁడుండును. నాకంఠము వినిసంతోషించువా రిద్ద అజ్ఞానులున్నారు. లేనిచో నాదుకాణ మిప్పటివఱకు తెఱచుకొని యుండఁగలుగుదునా, సాయిబూ? నాకున్న యిద్దఱు బేరగాండ్రును సరకుసంగతి తెలియకుండఁగనే వహావ్వా అనుచుందురు. వారిద్దఱిని చాలకాలమునుండి చూడ లేనందున నాపాట నిలిచిపోయినవి. అందుచేతనే బయలుదేరినాను, మనసార పాడి పాట వినిపించి మనస్సులో నున్నభారము తగ్గించుకొని యిం-

టికి తిరిగి వచ్చెదను. కాంతి క్షీణించిన యావృద్ధుని నేత్ర-
ములు ఆనందముతోను, అనురాగముతోను దేదీప్యమానము-
లైనవి.

అప్పుడు పఠాను తనలోఁ దా నిట్లనుకొనెను—"పాట
వినిపించుటవలన మీకోరికలో నొకటి నెఱవేరినది. తాత-
గారూ, ఇప్పుడు ప్రాణభారము తగ్గించి రెండవకోరిక నేను
నెఱవేర్చవలెనా ? అహా ఎంతపాపము, ఎంతపాపము! అటు-
వంటి పనులుకూడ మనుష్యులకు సాధ్యమవుచుండును గాఁ-
బోలు! కాఫిరును చంపుట పుణ్యమే, కాని అట్టిపుణ్యము
కావలసినంత సంపాదించితిని, పరలోకసుఖము విషయమై
యిఁక మఱేమియు యోచింప నక్కరలేదు. కాని నాయై-
హికావస్థ తారుమారుగానున్నది; ఈకాఫిరుప్రాణము కాపాడి
అతనిమూలమున నాయవస్థ కొంచెము బాగుచేసికొనుటలో
దోషమేమియు నాకు కానరాకున్నది."

వసంతరాయలు కొంచెముసేపు మాటాడలేదు. కాని
తరువాత మఱి యాపుకొనలేకపోయెను, ఉత్తేజితుఁడై
పఠాను దగ్గఱకు వచ్చి నెమ్మదిగా, "ఎవరిమాట అనుచుంటినో
నీకుఁ దెలియునా సాయిబూ? నామనుమనిమాట మనుమరాలి
మాట అనుచుంటిని," అని యనెను. ఇట్లనుచుకొంచెము గడ-
బిడపడుచు, "నాయనుచరు లెప్పుడు వచ్చెదరు" అని తనలోఁ
దా ననుకొనెను. మఱల వీణతీసి పాట ప్రారంభించెను.

ఇట్టిసమయమున నశ్వారోహి యొకఁడు వచ్చి, "అన్నా! ప్రాణములు తిరిగి వచ్చినవి," అనుచు, "తాతయ్యా, ఈ అర్ధరాత్రివేళ ఎవరికి నీపాట వినిపించుచున్నావు?" అని యడిగెను.

వసంతరాయ లాశ్చర్యపడుచు నావీణను పల్లకీలోనుంచి ఆనందపరవశుఁడై ఉదయాదిత్యుని గుఱ్ఱముమీఁదనుండి దింపి మనస్ఫూర్తిగాఁ గౌఁగిలించుకొనుచు, "ఏమి తాతా, అందఱును క్షేమమా? మునలమ్మ కులాసాగా నున్నదా?"

"అందఱును కులాసాగా నున్నారు" అనెను ఉదయాదిత్యుఁడు.

తాతగారిమాట వినినతోడనే నవ్వుచు మరల వీణను పైకెత్తి తలయాడించుచు కాలితో తాళము వేయుచు పాట ప్రారంభించెను.

ఉదయాదిత్యుఁ డావతానువైపు చూచుచు వసంతరాయలు చెవిలో "నీకా కాబూలీవాఁడెక్కడ దొరికినాఁడు" అని యడిగెను.

"ఖాన్‌సాహేబ్ మిక్కిలి మంచివాఁడు, మనుష్యుల విలువ పోల్చుకొనఁగలవాఁడు; ఈరాత్రి వానితోఁ గలసి అత్యానందముతో గడపినాను," అని వసంతరాయ లనెను.

ఖాన్‌సాహేబ్ ఉదయాదిత్యునిఁ జూచి గాబరా-పడుచుండెను, ఏమిచేయవలెనో అతనికిఁ దోఁచలేదు.

ఉదయాదిత్యుఁడు—"సత్రములోనికి పోకుండ నిక్క-
డనే, యున్నావేమి తాతయ్యా?"

పఠానుఁ హఠాత్తుగా నిట్లు మొదలుపెట్టెను, "క్షమిం-
చెదరనిన నేనొకసంగతి చెప్పెదను హుజూర్. నేను ప్రతా
పాదిత్య మహారాజుగారి ప్రజలలోనివాఁడను. తమరు యశో-
రునకు వచ్చుచున్నప్పుడు దారిలో తమ్ము వధింపుమని నియ-
మించి నన్నును మాతమ్ముఁనిని మహారాజుగారు పంపిరి.

వసంతరాయలు—"రామ రామ!"

ఉదయాదిత్యుఁడు—"నీకుఁ దెలిసినదంతయుఁ బూర్తిగాఁ
జెప్పుము."

పఠాను—"మే మిట్టిపని ఎన్నఁడును చేయలేదు. ఆపని
మాచేత కాదని రాజుగారితో మేము చెప్పితిమి, చేయుటకు వీలు-
లేదని రాజుగారు మమ్మనేకవిధముల జడిపించిరి వేఱుదారిలేక
అట్లే చేయుదుమని చెప్పి బయలుదేఱి దారిలో మిమ్ముకు కలసి-
కొంటిమి. ఊరిలో బందిపోటు జరుగుచున్నదని చెప్పి
ఏడ్చుకొనుచు మాతమ్ముఁడు వెళ్లిపోయెను. ఆపనిచేయు భార-
మంతయు నా యొక్కనిమీఁదనే పడినది కాని, మహాప్రభూ,
రాజుగారి ఆజ్ఞ యైనప్పటికిని నే నీపని చేయలేను, ఎందుచేత
ననఁగా, 'రాజుగారి యాజ్ఞానుసారముగాని ప్రభువుగారియాజ్ఞ
ననుసరించిగాని ప్రపంచమునంతయు నాశనము చేయు-

వచ్చును, గాని స్వర్గమున రవంత మేరయైనను ముట్టఁగూడదు. ఆమాట జ్ఞాపక ముంచుకొనుఁడు' అని మాకవి ఒకచోట ననెను. అందుచేత ఈయభాగ్యుఁడు మీశరణుఁ జొచ్చుచున్నాఁడు. నేనిప్పు డింటికి మఱల పోయినయెడల రాజుగారు నన్ను నాశనముచేయుదురు, మీరు నన్ను గాపాడకున్న నాకు వేఱుగతిలేదు." ఇట్లనుచు చేతులు జోడించి పఠాను వసంతరాయల యెదుట నిలిచెను.

వసంతరాయ లాశ్చర్యపడి యతనివైపు చూచుచు కొంతసే పయినతరువాత నిట్లనెను— "నేను నీకొక జాబిచ్చెదను, అది తీసికొని రాయగడు పొమ్ము. నేనక్కడకు వచ్చిన తరువాత నీవిషయమై యేర్పాటుచేసెదను."

ఉదయాదిత్యుఁడు—"నీ వింకను యశోహరుకు పోవలెననుకొనుచున్నావా తాతయ్యా?"

వసంతరాయలు—"అవును వెళ్లెదను."

ఉదయాదిత్యుఁ డాశ్చర్యపడుచు. "అది యేమి!" అనెను.

వసంతరాయలు—"ప్రతాపుఁడు నాకు పరాయివాఁడు కాఁడు, ఎన్ని యపరాధములుచేసినను నావాఁడేకదా! నా విషయమై నాకేమియు భయములేదు. నేను భవసాగరకూలమున నిలిచియున్నాను, ఒక్క కెరటము వచ్చి తగిలినయెడల సర్వమును ముగియును. కాని ఈపాపకార్యము చేసినచో

ప్రతాపుని యిహపరముల కెట్టిహానికలుగునో యని చింతించక యెట్లూరకుండఁగలను? అక్కడికి వెళ్లి యతనినిఁ బ్రేమతోఁ గౌఁగిలించుకొని యంతయు నతనికి బోధపఱచి చూచెదను."

ఇట్లనుచు వసంతరాయలు కనుల నీరుపెట్టుకొనెను.

అట్టిసమయమున వసంతరాయని యనుచరులు కోలాహలము చేసికొనుచు నక్కడకుఁ దిరిగివచ్చి "మహారాజుగా రెక్కడ, మామహారాజుగా రెక్కడ?" అని కేకలువేసిరి.

"ఇక్కడనే యున్నాను, మఱియెక్కడకు పోఁగలను?"

"ఆ తురకవాఁ డేడి?" అని అందఱును కలసి యనిరి.

"మీ రా ఖాన్‌సాహెబు కేమియు చేయకూడదు సుమా!" అనుచు భయపడుచు వసంతరాయలు వారి కడ్డుపడెను.

మొదటివాఁడు—"మహారాజా, నేఁడు బహుకష్టపడవలసివచ్చినది, వాఁడు—"

రెండవవాఁడు—"నీవు నోరుమూసికొనుము, నేనంతయు స్పష్టముగా చెప్పెదను. ఆపఠాను నన్ను తిన్నగా తీసికొనిపోయి చివర కెడమప్రక్కనున్న యొకమామిడితోఁటలోనికి—"

మూఁడవవాఁడు—"కాదురా అది పనసతోఁట!"

నాల్గవవాఁడు—"ఎడమవైపు కాదురా, అది కుడి వైపు!"

రెండవవాఁడు—"ఏడ్చినట్లున్నది—అది ఎడమవైపే!"

నాల్గవవాఁడు—"నీవనుటచేత నది ఎడమవైపునకు పోవును కాఁబోలు?"

రెండవవాఁడు—"ఎడమవైపు కానియెడల, ఆ-చెఱువు—"

ఉదయాదిత్యుఁడు—"అవునురా అది ఎడమవైపే, తరువాత జరిగినకథ చెప్పుము."

రెండవవాఁడు—"చిత్తము మహాప్రభూ! ఆయెడమవైపుననున్న మామిడితోఁటలోనుండి నన్ను ఆపైనున్న బయలులోనికి తీసికొనిపోయినాఁడు. తరువాత లెక్కలేనన్ని-పొలములను పొదలను, వెదురు డొంకలను దాటించి ఎంతో దూరము తీసికొనిపోవుచుండెను, కాని యేపల్లె జాడయు కానరాలేదు. ఈవిధముగా మూఁడు గంటలు నన్ను నడిపించి నడిపించి ఆతురక అకస్మాత్తుగా నెక్కడనో మాయమైపోయి-నాఁడు, ఎంతవెదకినను దొరకలేదు."

మొదటివాఁడు—"వానిని చూడఁగానే నాకు కొంచెము అనుమానముగా నుండెను."

రెండవవాఁడు—"ఇట్టిది ఏదో జరుగవచ్చునని నేనుఁగూడ ననుకొంటిని."

ఇట్టిది జరుగఁబోవుచున్నదని తాను ముందుగానే పోల్చుకొనినట్లు చివరకు ప్రతివాఁడును జెప్పసాగెను.

అయిదవ పరిచ్ఛేదము.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"ఆపఠాను బిడ్డలు నింకను రాలేదు చూచితివా మంత్రీ!"

"అది నా తప్పుకాదు మహారాజా!" అని మెల్ల మెల్లఁగ మంత్రియనెను.

"తప్పుమాట నే ననలేదు. ఆలస్యమగుటకుఁ గారణ మొకటి యుండవలెనుగదా? నీకెట్టియనుమాన మున్నదో యని యడిగితిని," అని చీకాకుపడుచు ప్రతాపాదిత్యుఁ డనెను.

మంత్రి—"ఆపత్ర మిక్కడికి చాలదూరము. అక్కడికి వెళ్లి పనిపూర్తిచేసి తిరిగివచ్చుటకు వేళపట్టునుగదా!" ఈమాట విని ప్రతాపాదిత్యుఁ డసంతుష్టుఁడయ్యెను. తా ననుమానించురీతి మంత్రికూడ ననుమానింపవలెనని, రాజు కోరునది, కాని మంత్రి పోవునది వేరుమార్గము. "ఉదయుఁడు నిన్నరాత్రి బయలుదేఱిపోయెనా?" అని ప్రతాపుఁ డడిగెను.

మంత్రి—"చిత్తము మహారాజా, అది మీతో మొదటనే మనవిచేసియుంటిని."

రాజు—"మొదటనే మనవిచేసియుంటిని!" ఔనౌను! సరియైన సమయమునఁ దెలియఁజేసితివి, కాదా? ఎప్పుడో ఒక మాట చెప్పినయెడల నీపూచి వదలిపోవును గాఁబోలు!

ఉదయుఁ డింతకుఁ బూర్వ మెప్పుడునునిట్లు చేయలేదే! శ్రీపు-రపురాజు కొమా_ర్తెచేసిన దురుపదేశ మనుకొనెదను దీనికి కారణము. నీకెట్లు తోఁచుచున్నది మంత్రీ?"

"నేనెట్లు చెప్పఁగలను మహారాజా?"

ప్రతా—"వేదవాక్యము నీనోటివెంట వినఁగోరుచు నడిగితి ననుకొంటివా? నీయూహ కెట్లు తోఁచుచున్నదని నేనడిగినది"

మంత్రి—"తమరు మహారాణిగారివలన నంతయు వినుచుందురు, మీరావిషయమును నూహింపఁగలరు. నే నెట్లూహింపఁగలను?"

ఆసమయమున పఠా నొకఁడు రాజసముఖమునకు వచ్చెను.

ప్రతాపుఁడు—"ఏమయినది? కార్యము నెఱవేర్చుకొని వచ్చితివా?"

పఠాను—"చిత్తము మహాప్రభూ, ఈపాటికి అంత-యు పూ_ర్తియై యుండును."

ప్రతాపుఁడు—"అదియేమి? అట్టిజవాబేమి? ఆపని జరి-గినదో లేదో నీకు తెలియదా?"

పఠాను—"చిత్తము, మహాప్రభూ! నాకు తెలియును, పని పూ_ర్తియైనది, కాని ఆసమయమున నే నక్కడ లేను మహారాజా."

ప్రతాపుఁడు—"అట్లైన పని పూర్తియైనదని చెప్పుట కర్థమేమి?"

పఠాను — "మహాప్రభువువారి యాజ్ఞానుసారము వసంతరాయ మహారాజుగారి యనుచరబృందమును ఆయన-యొద్దనుండి దూరముగా తీసికొనిపోతిని. హుసేన్‌ఖాన్‌ మిగిలినపని పూర్తిచేసినాఁడు."

ప్రతాపుఁడు—"చేసియుండక పోయినయెడల?"

పఠాన్—"నాతల మహారాజువారియొద్ద జామీనుం-చుచున్నాను."

ప్రతాపుఁడు—"అట్లైన అక్కడనే నిలిచియుండుము. మీ తమ్ముఁ డాపని నెఱవేర్చుకొని వచ్చినయెడల నీకు బహు-మతి దొరకును."

పఠాను ద్వారముదగ్గరకు పోయి యచ్చటనున్న షారా-వాని యాధీనమున నిల్చుండి యుండెను.

ప్రతాపుఁడు చాలసేపటివఱకు నేమియు ననలేదు. తరువాత మెల్ల మెల్లగ మంత్రితో "ఈ సంగతి మన ప్రజలకుఁ దెలియఁగూడదు. ఆయేర్పాటు నీవు చేయవలెను" అని యనెను.

మంత్రి — "మహారాజుగారికి కోపము రాదనిన, ఈసంగతి దాగియుండదని నేను చెప్పఁగలను."

ప్రతాపుఁడు—"నీవెట్లు పోల్చుకొనఁగలిగితివి?"

మంత్రి—"తమకుఁ దమ పినతండ్రిగారియెడల గల-ద్వేషము తమ రింతకుఁబూర్వము స్పష్టముగా వెల్లడిచేయు-చుంటిరి తమకొమార్తె వివాహకాలమున వసంతరాయలునకు తమ శాహ్వానపత్రిక పంపనేలేదు, మీరు పిలువకపోయినను ఆయన తనంతట తానే వచ్చెను. ఇప్పుడేమియు కారణములే-కుండ హఠాత్తుగా తమ రాయనను పిలిపించుచున్నారు. అట్టి-సందర్భమున దారిలో నెవరైన ఆయనను చంపినయెడల మహారాజుగారే దానికి మూలకారణమని ప్రజలందఱు నను-కొనెదరు"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు కోపముతో నిట్లనెను—"నీయుద్దే-శము నాకేమియు బోధపడకున్నది మంత్రీ! ఈసంగతి బయలు పడినగాని నీకు సంతోషము గలుగదు కాఁబోలు, ఇదియందఱ-కును దెలియుటచేఁగాని నీమనఃకాంక్ష నెఱవేరనట్లున్నది! అట్లు కానిచో నిది బయలుపడక తీఱదని రాత్రింబగళ్లు నీవెందు-చేత ననుచుండవలెనో నాకుఁ దెలియకున్నది. బయలుపడుటకు నాకేమియు కారణము కనఁబడుటలేదు. ఇది నలుగురకును దెలియకున్నచో నింటింటికి పోయి నీవే చెప్పెదవని నాయను-మానము."

మంత్రి—"మహారాజా, క్షమింపుఁడు. తమ రన్నివిష-యములలో నాకంటె తెలిసినవారు. నావంటిక్షుద్రమతులు

ప్రతాపున కిప్పటికి తెలివివచ్చినది, కాని మాటలు కల్పించి చేటాలున నేమియు ననలేకపోయినాఁడు. పినతండ్రికి ప్రణామము చేయవలెననియైనను ప్రతాపునకు తోఁచలేదు.

వసంతరాయలు నెమ్మదిగా మఱల నారంభించెను.—"ఏమైనను మాటలాడుము ప్రతాపా! నీలో సిగ్గును గాని సంకోచమును గాని పుట్టించునట్టిపని యేదైనను నీవు చేసి-యుండినచో దానివిషయమై ఆలోచింపకుము, అట్టి యేవిష-యమును గూర్చియైనను నేను ప్రసంగింపను. రమ్ము నాయనా, నాదగ్గఱకురమ్ము, చాలకాలమయినది నిన్ను చూచి; ఇఁక నెంతో కాలము నిన్ను చూడలేనుగదా!"

ఇంతసేపైనతరువాత ప్రతాపుఁడు లేచి పినతండ్రి పాదములకు ప్రణామముచేసి, ఆయనను కౌఁగిలించుకొనెను. ఇంతలో మంత్రి మెల్లగ గదిలోనుండి బయటికి వెళ్లిపోయెను. వసంతరాయలు చిఱునవ్వునవ్వుచు ప్రతాపునిమీఁదఁ జేయి-వేసి, ఇట్లనెను, "వసంతుఁ డనేకసంవత్సరములు బ్రతికి-యున్నాఁడు కదా, ప్రతాపా! కాలమయిపోయినది. రమ్మని యేల కబురింకను రాలేదో ఆవిధాతకే తెలియవలెను. కాని ఇఁకమిగల యాలస్యము చేయఁడు."

ప్రతాపుఁడు దానికి జబా బీయలేదు, వసంతరాయలు కొంచె మూరకుండి "అట్లయిన స్పష్టముగాఁ జెప్పెదను వినుము, నీవు నామీఁదికి కత్తియెత్తితివి. అది నాకు కత్తిదెబ్బకంటె

విస్తారముగ బాధ కలిగించినది," అని యనుచు కన్నుల నీరు-పెట్టుకొనెను. "కాని నాకేమియు కోపము రాలేదు నీతో రెండుమాటలు చెప్పవలెనని వచ్చినాను. నన్ను చంపకుము ప్రతాపా, దానివలన నీయిహపరములకుఁ గూడ నష్టము గలుగును. ఇంతకాల మోర్చియుండఁగలిగినవాఁడవు మఱి కొంచెముకాల ముండలేవా? తొందరపడి పాప మొడిగట్టు-కొనెదవేల?"

వసంతరాయ లనినదానికి విరుద్ధముగా నేమియు ననలేదు ప్రతాపుఁడు, దానికి జబాబీయలేదు, అనుతాపము కనపఱపలేదు. వసంతరాయ లదిచూచి యేదైన నితరప్రసంగ-ములోని కతనిని దింపవలెనని, "ప్రతాపా, నీ వొకమాఱు రాయగడు రావలెను," అనెను. "నీ వక్కడకు వచ్చి చాల-కాలమయినది, రాయగడులో చాలమార్పులు జరిగినవి నాగళ్లిప్పుడు సైనికులయస్త్రములు, నేనకొఱకుంచిన భవన-మిప్పుడు అతిథిశాల——"

ఆసమయమున పఠాను ఆగదిలోనుంచి పారిపోవఁ బ్రయత్నము చేయుచుండుట ప్రతాపుఁడు కనిపెట్టెను. ఇప్పటి-వఱకు మనస్సులో పట్టియుంచిన కోపము జ్వాలయై పైకివచ్చి-నది. పిడుగువలె శబ్దముచేయుచు, "ఖబర్దార్! వానిని దవలకుఁడు, పట్టుకొని యుంచుఁడు," అని అతివేగముతో గది-విడిచి వెళ్లిపోయెను.

ఆఱవ పరిచ్ఛేదము

సురమ విభ ముఖము వాడియుండుట చూచి సహింపలేక, ఆమెదగ్గఱకుఁ బోయి యామె మెడపైఁ దనచేయివేసి కౌఁగిలించుకొని, "ఏమియు మాటాడక విచారముతో నట్లూరక కూర్చుండియున్నావేమి విభా, నీమనస్సులో నున్నది ఎప్పటికప్పుడు నాతో చెప్పుచుండ వేల?" అని యడిగెను.

"నేను చెప్పవలసిన దేమున్నది?" అని విభ మెల్ల మెల్లగ ననెను.

సురమ—"నీ వాయనను చూచి చాలకాలమయినది, నీ కెంత కష్టముగానున్నదో నే నెఱుఁగుదును. రమ్మనిఆయన కొకజాబు వ్రాయుము, అది ఆయనకు చేరగలయేర్పాటు మా అన్నయ్యచే చేయించెదను.

విభ భర్త చంద్రద్వీపాధీశుఁడైన రామచంద్రరాయలు, వారిద్దఱు నిప్పుడు మాటలాడినది, అతనిని గూర్చియే.

విభ తలవంచుకొని జబాబీయ నారంభించెను — "ఆయన రావలసిన అవసర మిచ్చటివా రెవ్వరికిని కనఁబడకపోయిన? ఇక్కడ ఆయనకు జరగవలసిన మర్యాదలు జరగకపోయిన? అట్లైన ఆయన యిక్కడికి రాకపోవుటయే మంచిది. తనంతట తాను రావలెనని యనుకొనినగూడ రావద్దని నేను చెప్పెదను. ఆయన రాజు, మర్యాద జరగని స్థలమున కేల

రావలెను? మనకంటె ఆయన ఏవిషయములో చిన్న యని నాన్నగారాయన నవమానపఱచుట?" విభ మఱి, యాపు కొనలేక ముఖమెఱ్ఱగా చేసికొని ఏడ్వ నారంభించినది.

విభముఖమును తనవక్షముపైఁ బెట్టుకొని యామె కనులు తుడుచుచు ననెను—"సరేగాని విభా, నీవు మగ వాఁడవై యుండిన నేమిచేసియుందువు? పిలువలేదని చెప్పి, ఎన్నఁటికిని అత్తవారియింటికి వెళ్లవు కాఁబోలు!"

విభ—"నేనే పురుషుఁడనై యుండిన తత్క్షణమే వెళ్లి-యుందును, మానావమానములమాట యాలోచించుచుఁ గూర్చుండను. అట్లని చెప్పి ఆదరించి పిలువకపోయినను ఆయన యిక్కడకు రావలెనని కాదు నాయభిప్రాయము.

విభ ఇంతగా మాటలనవలసినది కాదు. ఉద్రే-కముకొలఁది నేఁడింత యనినది, ఇంతసేపైన తరువాత ఆమాట జ్ఞప్తికివచ్చి సిగ్గుపడ నారంభించినది "నేఁడెంత విస్తా-రముగా మాటలాడితిని, ఎట్టిమాట లాడితిని!" అని తనలోఁ దానను కొనుచుఁ జాల సిగ్గుపడినది క్రమక్రమముగ ఉద్రే-కముతగ్గి, గొప్పబాధ యామె గుండెపైఁ గూర్చున్నది. విభ తన-కనులను చేతులతో నొక్కుకొనుచు సురమ యొడిలో తల నుంచినది. సురమ ముందుకువంగి చేతులు విభ తలమీఁద వైచి, కడుముద్దుతో నామె దట్టమైనజుట్టును దువ్వుచుండెను. కొన్ని-నిమిషము లిట్లు నడచినవి. ఇద్దఱిలో నెవ్వరును ఒకమాటయైన

నాడ లేదు. విభ కన్నులనుండి యశ్రుబిందువులు ఒక్కొక్కటిగ రాలుచుండెను, వానిని మెల్ల మెల్లగ సురమ తుడుచుచుండెను.

ఇట్లు చాలసేపయినది; సంధ్య సమీపించినది. విభ మెల్లగ లేచి కూర్చుండి కనులు తుడుచుకొని చిన్ననవ్వు నవ్వినది—"చిన్నపిల్లవలె నేడు నేను ప్రవర్తించితిని" అని ఆనవ్వున కర్థము. విభ ముఖ మటుత్రిప్పుకొని బయటికి పారి-పోవలెనని ప్రయత్నించుచుండెను. సురమ ఏమియు ననక విభ చేయిమాత్రము పట్టుకొని వెనుకటిప్రసంగము నెత్తక "తాతయ్య వచ్చినాఁడని నీకు తెలిసినదా విభా?" అని యనెను.

విభ—"తాతయ్య వచ్చినాఁడా?"

సురమ—"వచ్చినాఁడు."

"ఎప్పుడు వచ్చెను?" అని అత్యుత్సాహముతో నడిగి-నది విభ.

సురమ—"కొంతసే పయినది."

విభ—"ఇంకను మనలను జూచుటకు రాలేదే!"

విభకు కొంచెము కష్ట మనిపించినది. తాతగారిమీఁద తనకుఁ గలహక్కును సదా అతిజాగ్రత్తగా ఆమె కాపాడు-చుండును. మును పొకనాఁడు వసంతరాయలు వచ్చి ఉదయా-దిత్యునితో మాటలాడుచు కూర్చుండి చాలసేపటివఱకు విభను జూచుటకు నంతఃపురములోనికి రాలేదు. దాని-వలన విభకు మిక్కిలి బాధకలిగినది; తాతయ్యతో దానివిష-

యమైపోట్లాడకపోయినను, ఆయనతో నోరువిప్పి మాట-లాడలేక పోయినది.

వసంతరాయలు ఇంటిలో నడుగుపెట్టుచు పాట ప్రారంభించెను.

పాట విని విభ తలవంచుకొని నవ్వుచుండెను. ఆమెకు చాల యానందము కలిగినది, ఆనంద మంత అధికమగుటచే పట్టుబడిపోయెదనేమో యని కొంచెము కలతపడుచుండెను

సురమ విభ ముఖము నెత్తి పట్టుకొనుచు, "తాతయ్య-గారు విభ నవ్వుచూచుటకు దాగొనియుండ నవసరములేదు!" అనినది—"దాగొని వెనుకనుండి నవ్వుముఖ మొక్కమారు-చూచి పోయెదనని తాతయ్య పాటమూలముగా సూచించిన-దానికి సురమ యిచ్చిన ప్రత్యుత్తర మిది.

వసంతరాయలు—"అవును అవసరము లేకపోయినది. 'అసలు నవ్వకపోయినయెడల తాత వెళ్లడేమో, కొంచెము నవ్వి వదలించుకొనుట మంచి'దని విభ అనుకొనినది ఆ-గయ్యాళి యభిప్రాయము నాకు బోధపడినది. నన్ను పంపి-వేయవలెనని వేసిన ఎత్తు ఇది. కాని అది శీఘ్రముగా నెఱవేఱ-కున్నది. వచ్చితినిగాన బాగుగా కాల్చుకొని తినినగాని వెళ్లను, మఱల చాలదినములవఱకు రాలేకున్నను జ్ఞాపక ముండవలెనుగదా!"

సురమ—"తాతయ్యా వింటివా, విభ నా చెవిలో ఏమనుచున్నదో—జ్ఞాపకము పెట్టుకొనుటయే నీయుద్దేశమైనచో ఇప్పటికివఱకు నీవు కలిగించినబాధ చాలునఁట, ఇప్పుడు క్రొత్తగా మరి బాధపెట్ట నక్కరలేదఁట."

ఇది వినఁగానే మహానందము కలిగి వసంతరాయలు పకపక నవ్వ నారంభించెను.

"నే నట్లనలేదు. నేనేమియు ననలేదు" అని విభ సిగ్గుపడుచు నన్నది.

సురమ—"తాతయ్యా, నీకోరిక నెఱవేరినదా? నవ్వు ముఖము చూడవలెనని కోరితివి, చూచితివి; మాట వినవలెనని కోరినావు మాట వింటివి ఇఁక నీవు వెళ్లిపోవుట న్యాయము!"

వసంతరాయలు—"వెళ్లలేను తల్లీ, వెళ్లలేను. నేను తెచ్చినవి పదునైదుపాటలు, నెత్తైదు పండువెండ్రుకలు. అవి యిక్కడ ఒప్పఁజెప్పనిదే వెళ్లలేను."

విభ నవ్వు ఆపుకొనలేకపోయినది—"సగము మేరతప్ప నీతలను వెండ్రుకలే లేవు తాతయ్యా."

తాతగారి సంకల్పము సిద్ధించినది. చాలకాలమైనతరువాత కలసికొని నప్పుడు ఎంతో ప్రయత్నముపైనగాని విభ నోరు విడునది కాదు. కాని తాతగారిదగ్గఱ విభ నోరొకమాఱు తెఱచినచో దానిని మూయుట కష్టము. కాని తాత-

గారి ఎదుటతప్ప మఱియెవరియెదుటనుగూడ నెట్టి యవస్థలో-నైన విభను మాటలాడించుట సులభమైన పని కాదు.

వసంతరాయలు బట్టతలపై చేయి త్రిప్పుకొనుచు ననెను, నానెత్తినిండ నెత్తైదువెండ్రుక లుండురోజులు పోయి-నవి. ఆరోజులే ఉన్నయెడల ఇంతదూరము నడచివచ్చియుం-దునా? నాలుగువెండ్రుకలు పండునంతలో మీవంటిరూపసులు పదిమంది నాదగ్గఱకు వచ్చి ఆపండువెండ్రుకలును, వానితో-పాటు పది నల్లవెండ్రుకలును తీసివేయుచుండరా?"

విభ తన నవ్వుముఖము మార్చి, "అది సరేగాని తాతయ్యా, తలనిండ జుట్టుండురోజులలో నీవు ఇంతకంటె అందముగా నుండువాఁడవా?" అని యడిగెను.

ఈవిషయమై విభకు సందేహ ముండకపోలేదు తాత బట్టతల, ఆమీసములు గీయించిన పెదవులు, వాని ప్రశాంత-మగునవ్వు, పండినమామిడిపండువంటి తాతగారి నిండుబుద్ధి— వీనిలో నొక్కటైనను లేనట్టూహించినంతమాత్రమున విభ కసంతుష్టికలిగినది తాతకు బట్టతల లేకపోయినయెడల రాణిం-చదు. మీసము లున్నయెడల వికారముగానుండును. అనివిభ తనలోఁ దానసుకొనినది. మీసములున్నయెడల ఎంతవికార-ముగా నుండునో ఊహించుకొని నవ్వాపుకొనలేకపోయినది.— 'తాతయ్యకు మీసములా! బట్టతలలేని తాతయ్యా!"

వసంత రాయలు—"ఈవిషయములో గొప్పమత భేదము కలదు. నామనమరాండ్రు నాబట్టతల చూచి మోహిత లగు-చున్నారు, వారు నాజుట్టును చూడలేదు. నా నాయనమ్మలు, అమ్మమ్మలు, నాజుట్టుచూచి మోహితలగుచుండిరి, వారు నా-బట్టతలను చూడలేదు; రెండింటినికూడ చూచియున్నవారు దేనికి అందమధికమో ఇప్పటికిని స్థిరపరచకున్నారు"

విభ—"కాని తాతయ్య కిప్పటికంటె బట్టతల యైన-యెడల వికారముగా నుండును."

సురమ—"బట్టతలనుగుఱించి తరువాత. వాదించ-వచ్చును తాతయ్యా, ఇప్పుడు విభనుగుఱించి ఏదైన నుపా-యము చూడవలెను."

తొందరతొందరగ విభ తాతగారి దగ్గఱకు బోయి ప్రక్కను నిలిచి "తాతయ్యా—నీ పండువెండ్రుకలను తీయ నీయవా?" అనెను.

సురమ—"నే ననునది—"

విభ—"చూడుము తాతా నీ—"

సురమ—"నీవు మాటలాడకుము విభా ఊరకుం-డుము—!" తాతయ్యా నీవు వెళ్లి—

విభ—"తాతయ్యా, నీతలను బందువెండ్రుకలుతప్ప, మఱియేమియు లేవే. అవియన్నియుఁ దీసివేసినయెడల దల పూర్తిగా బోడియైపోవునే!"

వసంతరాయలు—"నన్ను విననీయక చీకాకుపెట్టిన-యెడల మలయమారుత మాలాపన ప్రారంభించెదను జాగ్రత్త!" ఇట్లనుచు తన చిన్నవీణ శ్రుతివేయుట మొదలుపెట్టెను విభకు మలయమారుత మనిన చీకాకు.

"అట్లైన నేను పారిపోయెదను." అనుచు విభ గది-లోనుండి పైకివెళ్లిపోయినది.

అప్పుడు సురమ నెమ్మదిగాఁ జెప్పెను—"విభ నిశ్శబ్ద-ముగ తనలోఁ దాను భరించుచున్న దుఃఖమును తెలిసినయెడల మహారాజుగారికిఁ గూడ దయపుట్టును తాతయ్యా!"

"ఏమీ? ఏమీ? విభ కేమైనది? అని మిక్కిలి యాతు-రతతో నడుగుచు వసంతరాయలు సురమ దగ్గఱకువచ్చి కూర్చుండెను.

సురమ—"అల్లునికి కబురు పంపి పిలిపింపవలెనని మున్నూట అరువదిరోజులలో నొక్కనాఁడైన నెవ్వరికిని తోఁచలేదేమి?"

"నిజమే!" అనెను వసంతరాయలు, ఆలోచించుచు.

సురమ—"భర్త కిట్టి అమర్యాదచేయుచున్నప్పుడు సహించి యూరకుండఁగల స్త్రీలెందఱుందురు, చెప్పుము,

ఈలోకములో? విభ సాధువై నదగనుక దొంగతనముగా తనలో తా నేడ్చుచు కూర్చుండును."

"లోలోపున నేడ్చుచు కూర్చుండునా?" అని వసంత-రాయలు విచారముతో నడిగెను.

సురమ—"సాయంకాలమంతయు నాదగ్గఱ కూర్చుండి యేడ్చుచుండెను."

"సాయంకాల మేడ్చుచు కూర్చుండి యుండెనా?"

సురమ—"ఏడ్చుచుండెను."

వసంతరాయలు—"విభ నొకమాఱు, పాపము, తీసి-కొని రమ్ము చూతము?"

సురమ విభను జేయిపట్టుకొని తీసికొనివచ్చినది. వసంత రాయలు ముద్దుతో విభగడ్డము పట్టుకొని అనెను— "ఎందుచేత నేడ్చుచున్నావు తల్లీ? నీకెప్పుడు దేనివలన కష్టము-కలిగినను తాతయ్యతో చెప్పవేల? దానికేదైన నుపాయము ముమునెదవా? ఇదిగో ఇప్పుడే వెళ్లి ప్రతాపునితో చెప్పి-ఎదను."

విభ—"తాతయ్యా, నీకాళ్లు పట్టుకొనెదను. ఈవిష-మై నాన్నతో నేమియు చెప్పకుము, కాళ్లు పట్టుకొనెదను తయ్యా!"

విభ ఇట్లనుచుండగనే వసంతరాయలు బయటకుబోయి గోపాదిత్యునియొద్దకు వెళ్లి యిట్లనెను— "అల్లు నిన్ని

నాల్లింటికి పిలువకపోవుటవలన ఆయన కమర్యాద చేసినట్లు కనఁబడును. యశోహార పురాధీశుని యల్లునికి తగినమర్యాద నీవతనికి జరపకపోవుట నీకే యవమానము, దానివలన నీవెట్టి-గౌరవమును పొందవు."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు పినతండ్రిమాట కడ్డు చెప్పలేదు, అల్లుని పిలిపింపుమని యాజ్ఞాపించెను.

అంతఃపురమున విభా సురమలయొద్దకుఁ బోయి వసంత-రాయ లుత్సాహముతో వీణవాయించుట మొదలుపెట్టెను.

"తాతయ్యా! నాన్నతో నంతయు చెప్పివేసితివా?" అని విభ సిగ్గుపడుచు నడిగినది.

వసంతరాయ లది వినిపించుకొనక వీణవాయించు-చుండెను.

విభ వీణతీగలపై చేయివేసి పాట నాపి "నాన్నతో నాసంగతి చెప్పితివా?" అని మఱల నడిగెను.

అప్పుడు ఉదయాదిత్యుని చిన్నతమ్ముఁడు, ఎనిమిదేండ్ల వయస్సుగల సమరాదిత్యుఁడు గదిలోనికి తొంగిచూచి "అక్కా చూచినానులే, తాతయ్యతో మాటలాడుచున్నావు అమ్మతోఁ జెప్పెద నుండుము," అని యనెను.

"ఇటు రారా తాతా, రా ఈలాగున రమ్ము" అని తాతగారు పిల్లవానిని పట్టుకొనిరి.

వసంతరాయలును సురమయుఁ గలసి యుదఁ పాడుచేయుచున్నారని యింటి యందఱి యుద్దేశము.

కారణముచేత వసంతరాయలా యింటికి వచ్చునప్పు డెల్లను అందఱును మహాజాగ్రత్తతో నుందురు. సమరుఁడు తాత-గారి చేతినుండి తప్పించుకొనవలెనని చేతులు లాగుకొను-టయు, గంతులు వేయుటయు ప్రారంభించెను. తాత వానికి వీణ నిచ్చి, తన సులోచనముల నిచ్చి వానిని తన భుజముమీఁద నెక్కించుకొని, నాలుగునిమిషములలో వానిని పూర్తిగా వశపఱచుకొనెను. తరువాత సమరుఁడు తాతను మఱి విడువలేదు, తాతగా రున్నంతసేపును ఆయన వెనుకనే తిరుగుచుండి, తాతగారి వీణను వాయించి వాయించి వీణ-తీగలలో ఐదింటిని త్రెంచివేసెను; చివరకు వీణవాయించు చక్కి తీసికొని తాత కది తిరుగ నీయలేదు.

ఏడవ పరిచ్ఛేదము.

చంద్రద్వీపాధిపతియైన రామచంద్రరాయలు రాజసభా-మందిరమున గూర్చుండియుండెను. ఎనిమిది పలకలహాలు ఆయన కూర్చున్నది. దూలములనుండి బట్టలు కప్పియున్న గాజులస్తర్లు వ్రేలాడుచున్నవి. గోడలనుండు గూళ్లలో, ఒక-దానిలోమాత్రము విఘ్నేశ్వరుని ప్రతిమ యున్నది. మిగిలిన-వానిలో వేరువేరు అవస్థలను నిరూపించు శ్రీకృష్ణుని ప్రతిమ-లున్నవి.అవి యారోజులలో ప్రఖ్యాతిచెందినవఁట.కృష్ణ కుంభ-కారుని స్వహస్తఘటితములు. నలుదిక్కులను తివాసులు పరచియున్నవి, మధ్యను జరిపనిచేసియున్న సింహాసనమున్నది. దానిపైనున్నవి రెండుపదార్థములు—ఒకరాజు ఒక బాలీసు నాలుగువైపులను జరీ జాలరు వ్రేలఁబడుచున్నది. గోడలను దేశవాళి అద్దములున్నవి. ఈస్వదేశదర్పణములలోఁ జూచు-వారికి ముఖములు సరియైన పరిమాణముతోఁ గనఁబడవు. రాజుగారిచుట్టునున్న మనుష్యదర్పణములుకూడ స్వదేశదర్ప-ణములవంటివే, వానిలో రాజుగారి ముఖము మిక్కిలి పెద్ద-దయి కనఁబడుచుండును. రాజుగారి యెడమప్రక్క నొక పెద్ద హుక్కాడా నున్నది. మంత్రి హరిశంకరుఁ డున్నాఁడు. కుడివైపున రమాయి విదూషకుఁడును, సులోచనములు పెట్టుకొనియున్న ఫర్నాండిజ్ సేనాపతియు నున్నారు.

రాజు—"ఏమోయి రమాయీ"

రమాయి—"చిత్తము మహాప్రభూ!"

రాజుగారు అలసినంతవఱకు నవ్విరి. మంత్రి రాజుగారికంటె నధికముగ నవ్వెను. ఫర్నాండిజ్ చప్పట్లుకొట్టుచు నవ్వ నారంభించెను. రమాయి సంతోషముకోలేది కండ్లు-చికిలింప నారంభించెను. రమాయిమాటలకు నవ్వకుండుట రసికతలేనట్లని రాజుగారి యభిప్రాయము. రాజుగారు వచ్చు-చున్నప్పుడు నవ్వుట కర్తవ్యమని మంత్రి నమ్మకము. నవ్వఁదగిన సంగతి యేదో అందులో నున్నదని ఫర్నాండిజ్ దొరగారి యూహ. ఇంతేకాక తనమాటలకు నవ్వని యభాగ్యుని నే-డ్పింపకగాని వదలఁడు రమాయి. ఈకారణముచేతప్ప ఎవ్వ-రును రమాయి హాస్యములను విని నవ్వరు. అనాదిగా నవ్వు-చున్నహాస్యములే అవి? భయమువలన కొందఱు, కర్తవ్య-పాలనమునకై కొందఱు—రాజుగారు మొదలు ద్వారపాలకుని వఱకు, అందఱును రమాయిమాటలకు నవ్వుచుందురు.

"సంగతు లేమి రమాయ్!" అని రాజుగా రడిగిరి.

రసికత కనపఱపవలెనని రమాయి అర్థముచేసికొని "సేనాపతిగారియింటిలో దొంగలు పడ్డట్టు వింటిని," అని రమాయి ప్రారంభించెను.

ప్రాఁతపురాణము మఱల విప్పి తన్నెగతాళి చేయఁబో-వుచున్నాఁడని ఫర్నాండెజ్‌కు బోధపడినది. రమాయి రసిక-తను జూచి సేనాపతి ఎంతభయపడుచుండునో రమాయి అంతగా నతనివిషయమైయే హాస్యమాడుచుండును. ఇదిచూచి

రాజుగారు మిక్కిలి యానందించుచుందురు. అందుచేత రమాయి వచ్చినతోడనే ఫర్నాండెజ్‌కు కబురుపంపి పిలిపించుచుందురు. రాజుగారి కామోదము నిచ్చువానిలో ముఖ్యమైనవి రెండుండెను. మొదటిది, గొఱ్ఱెపోతులపోట్లాట, రెండవది పర్నాండెజ్ దొరగారిని పిలిపించి ఆపోట్లాట జరుగుచున్నప్పుడు ఎదుటనిలబెట్టుట. ఉద్యోగములో ప్రవేశించినప్పటినుండి సేనాపతి దేహముపై బాణములదెబ్బలవలన ఒక్కగీతైనను పడలేదు. కాని హాస్యపుగుండ్లదెబ్బలు ప్రతిదినమును పేద్పు తెప్పించుచుండెను. రమాయి రసికతలో చాలభాగము వదలకుండ నుదహరించుట సారస్యము వదలుకొనినవారికిగాని సాధ్యముకాదు.

"తరువాత?" అని ప్రశ్నించిరి రాజుగారు కండ్లు చికిలించుచు.

"మనవిచేయుచున్నాను మహాప్రభూ" (పర్నాండెజ్ కుడితినీగుండి తీసి మఱల తగిలించుచుండెను.) మూఁడు నాలుగురోజులనుండి సేనాపతిగారియింటికి దొంగలరాకపోకలు జరుగుచున్నవి. ఇంటియిల్లాలు దొరవారిని లేపవలెనని ఎంతో ప్రయత్నము చేయుచున్నది. కాని దొరవారికి మెలకువ తెప్పించలేకున్నది.

రాజుగారు—"హాః హాః హాః హాః"

మంత్రి—"హాాః హాాః హాాః హాాః హాాః"

సేనాపతి—"హీః హీః"

"తెల్లవాఱినది, భార్య సాధింపు మఱి సహింపలేక క్షమాపణకోరుకొని దొరవారు "ఈ రాత్రి ఏలాగుననైన దొంగను పట్టుకొనెదనని" భార్యతో అనిరి. రాత్రి రెండు-గంటలవేళప్పుడు దొంగ యింట ప్రవేశించెను. "ఇదిగో దొంగ వచ్చుచున్నాఁడు చూచితిరా?"అనెను గృహిణి."ఇంట దీపము వెలుఁగుచున్నది. ఆవెలుతురులో మనము దొంగ కగపడు-దుము వాఁడు మనలను చూచినతోడనే పారిపోవును" అని దొరవారు ప్రత్యుత్తరమిచ్చి దొంగతో నిట్లనిరి__ "దొంగా! నేఁడు బ్రతికిపోతివిరా, ఇంట దీపము వెలుఁగుచుండుటచే నీవు పాఱిపోఁగలుగుదువు. రేపు వచ్చినయెడల చీఁకటిలో నేమిజ-రుగునో చూచెదవు రమ్ము."

రాజు__"హ హ హ హ!"

మంత్రి__"హా హా హా హా హా!"

సేనాపతి__"హిః"

రాజు__"తరువాత?"

రాజుగారు తృప్తిపొందలేదని కనిపెట్టి రమాయి మఱల ప్రారంభించెను. "ఎందుచేతనోగాని దొంగకు భయము పూర్తి-గాఁగలుగక ఆమఱుచటి రాత్రికూడ దొరవారియింటికివచ్చెను. ఇంటియావిడ, "అంతయు ఆఖరైనది లేవండి లేవండి" అని కేకలు వేసినది. "నీవు లేవఁగూడదా!" అని దొరవారనిరి, "నేను లేచిన నేమి ప్రయోజనము?" అని యన్నది భార్య. "ఏమి ప్రయోజనమా! లేచి దీపము వెలిఁగింపవచ్చును, చీఁకటిలో-

నేనేమియుఁ జూడలేకున్నాను," అని యనిరి సేనాపతిగారు. భార్య చాలకోపగించినది. భర్త అంతకంటె కోపగించి, "నష్ట-మునకు నీవే కారణము, దీపము వెలిఁగించి తుపాకితీసికొని రావేల!" అని యనెను. ఇంతలో దొంగ తనపని తానుచేసి-కొని "అయ్యా నేను చాల అలసియున్నాను, నాకొక చిలు-ముగుడుగుడు పీల్చనిచ్చెదరా" అనెను. "అహా ఉండుము, గుడుగుడు సిద్ధముచేసి యిచ్చెదను, కాని నాదగ్గఱకు వచ్చి-నచో ఇదిగో ఇదిమాడుము ఈతుపాకితో నీతల యెగురును, జాగ్రత్త" అని సేనాపతి దొంగను పెద్దగర్జనతో బెదరించెను. గుడుగుడు పీల్చినతరువాత దొంగ "స్వామీ కన్నమువేయు-గునపము ఎంతవెదకినను కనబడకున్నది, మీరు దీపము వెలిఁగిం-చినయెడల నాకును మేలగును" అని యనెను. గాడిద భయ-పడుచున్నాఁడు, దగ్గఱకు రావలదు, జాగ్రత్త" అని కేకవేసి దొరగారు దీపము వెలిఁగించిరి. దొంగ సావకాశముగ సామా-నులు మూటగట్టుకొని నిర్భయముగ బయటకు వెడలెను. "గాడిద చాల భయపడెను," అని దొరగారు భార్యతో ననిరి.

రాజు మంత్రులు నవ్వాపుకొనలేకున్నారు. ఫర్నాండిజ్ బలవంతమున నవ్వుతెచ్చుకొని మధ్యమధ్య, 'హిః హిః' అనుచు బయటకు వెడల ప్రయత్నించెను.

రాజు—"నేను మా అత్తవారియింటికి పోఁబోవుచు-న్నాను నీ వెఱుఁగుదువా?"

రమాయి—"అసారం ఖలు సంసారం సారం శ్వశుర మందిరం" (నవ్వు—మొదట రాజుగారు, తరువాత మంత్రి, చివరకు సేనాపతి) "ఆమాట నిజమే. శ్వశురమందిరములో నుండునవన్నియు సారవంతములైనవి—అక్కడనుండు ఆహారము, ఆదరము—అన్నియు సారవంతములే, పాలలోనిమీగడ దొరకు నక్కడ, చేపలకూర తినునప్పుడు చేపతలలు ప్రాప్తించును. అక్కడ దొఱకు నన్నివస్తువులును సారవంతములే (నిట్టూర్పు విడుచుచు) నిస్సారమైనది భార్యమాత్రమే!

"అదియేమి నీ అర్ధాంగి—" అని నవ్వుచు ననుచుండ, రమాయి చేతులుజోడించి జబాబు మొదలుపెట్టెను—"ఆమె నర్ధాంగి యనకూడదు మహారాజా మూఁడుజన్మములపాటు తపస్సుచేసినచో నేను ఆమె యర్ధాంగుఁడ నౌదునేమోగాని, నావంటి అర్ధాంగు లేడుగురు కలసియైనను ఆమెకు సమానముకాలేము!" (యథావిధి నందఱును నవ్విసారిరి) ఆహాస్యములోని రస మందఱకును బోధపడినదిగాని మంత్రిగారికి మాత్రమవగాహనము కాలేదు. అందువలన మంత్రిగారు నలుగురికంటె అధికముగ నవ్వవలసివచ్చినది.

రాజు—"మీయింటి యిల్లాలు మహాశాంతస్వభావముగలది యనియు, ఇంటిపనియం దాసక్తిగలది యనియు, నేను వినుచున్నాను!"

రమాయి—"దానివలన ప్రయోజనమేమి మహారాజా! మాయింట నన్నిరకముల చెత్తకు స్థలమున్నది. నాకుమా-

త్రము లేదు. ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమున నామె యూడ్చిన యూడ్పువలన నేను మహారాజువారి ద్వారముదగ్గఱ వచ్చి పడుచుందును.”

ఈసందర్భమున రమాయి భార్య విషయమై కొంత చెప్పవలసియున్నది. ఆమె అతికృశాంగి, రోజుకురోజు మఱింత సన్ననైపోవుచున్నది. రమాయి ఇంటికి వచ్చుసరి కామె యతనికంటి కగపడకుండ నేదో ఒకమూలను దాఁగొనుచుండును. రమాయి రాజసభయందు పండ్లిగిలించువిధము వేఱు. ఇంటికి వచ్చినతరువాత ఇగిలించువిధము వేఱు గృహిణి యథార్థస్వరూపము వర్ణించిన మనమనస్సులలో హాస్యరస ముదయించుటకుమాఱుగ దుఃఖరస ముదయించును. కావుననే భర్తగారు రాజసభయం దామెను స్థూలకాయగను ఉగ్రచండిగను వర్ణించుచుండును. అది విని రాజును మంత్రియు నవ్వాపుకొనలేకుందురు.

నవ్వాగిన పిదప, “నీవుకూడ నాతో రావలసియుండును రమాయి, సేనాపతినికూడ తిసికొనిపోవుచున్నాను,” అని రాజుగారనిరి.

రమాయి తనమీఁద మఱియొకమాఱు అతనిశక్తిని ప్రయోగించునని సేనాపతి బోధపఱచుకొని కండ్లకు సులోచనములు తగిలించుకొనెను. చొక్కాకు గుండీలు తగిలించుటయు విప్పుటయుఁ జేయుచుండెను

రమాయి—"ఉత్సవస్థానమునకు వచ్చుటకు సేనాపతి దొరగారికి నెట్టి అభ్యంతరమును నుండఁగూడదు, ఉత్సవస్థానము యుద్ధభూమి కాదుగదా!"

గొప్ప నవ్వును తెప్పించు మాటలు రమాయి చెప్పఁబోవుచున్నాఁడని నమ్మి రాజును మంత్రియు మిగుల కుతూహలులై "యుద్ధమునకైన నసమ్మతియేల?" అని యడిగిరి.

"దొరగారిముక్కున రాత్రింబగళ్లు సులోచనము లంటియేయుండును నిద్రపోవునపుడుగూడ దొరగారు అవి పెట్టుకొనియే యుందురు, లేనిచో స్పష్టముగా కలగనుటకూడ కష్టమవును. యుద్ధమునకుఁ బోయినయెడల గుండుదెబ్బకు అద్దములు ముక్కలయి కండ్లు కన్నములగునేమో యని దొరగారు భయపడుచుందురు. అంతేకదా సేనాపతి మహాశయా?"

సేనాపతి కండ్లు చికిలించి "కాక మఱేమి కాఁగలదు!" అనుచు లేచి నిల్చుండి "మహారాజా! ఆజ్ఞనిందు నేనుపోయెద నిఁక" అని యనెను.

రాజు— "ప్రయాణమునకు సిద్ధముగా నుండుము; నా అలువదినాలుగుగడలయోడ సిద్ధపఱచి యుంచవలెను." మంత్రియు సేనాపతియును బయటికిపోయిరి

రాజు— "గతపర్యాయము మాయత్తవారియింట పాడుచేసి పంపినారు, నీకంతయుఁ దెలిసియేయుండును రమాయీ?"

రమాయి—"చిత్తము మహాప్రభూ, మహారాజువారికి తోఁక యొకటి తగిలించినారు."

రాజుగారు నవ్విరి-నిజమే; నోటిలోనిపండ్లు మెఱుపువలె ఒక్కపర్యాయము మెఱయుటయు నిజమే, కాని మనస్సునమాత్రము ఘోరాంధకారమువంటి మేఘ మావరించినది. ఆవృత్తాంతము రమాయికిఁ దెలిసినదని వినుటవలన రాజుగారికి సంతోషము కలుగలేదు. ఇంకెవరికిఁ దెలిసినను రాజుగారికి ఇంతవిచార ముండకపోవును. రాజుగారు తదేకదీక్షగా గుడుగుడు పీల్వ నారంభించిరి.

రయాయి— "తమ బావమఱదులలో నొకడువచ్చి నాతో నిట్లనెను, మహారాజా, 'పడకగదిలో ప్రవేశించుసరికి మీ మహారాజుగారికి తోఁకయు ఉన్నదని బయలుపడినది. అయన నిజముగా రామచంద్రుఁడో, రామదాసుఁడో నీవు చెప్పఁగలవా? మును పెన్నఁడును నిట్టిసంగతి నేను వినలేదే!" "నేను దానికి తత్క్షణమే ప్రత్యుత్తర మిచ్చితిని" మును పెట్లు వినఁగలిగియుందురు, అది పూర్వమునుండియున్న వస్తువు కాదు. వివాహమునకై మీ దేశమునకువచ్చి 'యస్మిన్ దేశే యదాచారం'గనుక మీయాచారము నవలంబించిరి—"ఏ దేశమునన్న యాదేశాచారముల నవలంభింపవలెనుకదా!"

జబాబు విని రాజుగా రమితానందమును బొందిరి.

రమాయివలన తనసుఖమే కాక తనపూర్వులసుఖములుకూడ నుల్లాసముచే వికాసముపొందినవనియు ప్రతాపాదిత్యుని-

లోనుండు ఆదిత్యుఁడు శాశ్వతముగా రాహుగ్రస్తుఁడాయె ననియు రాజుగారికి తోఁచినది. యుద్ధమనిన నెట్లుండునో రాజుగారెన్నఁడును జూచియుండలేదు, ఇట్టి చిన్న చిన్న ఘటనలనే యుద్ధమని యూహించి సంతోషించుచుందురు. ఈనాఁటివఱకు తనకు జరిగినఘోరావమానము తలఁపునకు వచ్చునప్పుడెల్ల రాజుగారు చావుఁగోరుచుండిరి, కాని నేఁడుమాత్రము రమాయియు సేనాపతియు యుద్ధమునందు జయముపొంది వచ్చిరా యనునంత యానందమును పొందిరి ఐనను రాజుగారి మనస్సుననుండి సిగ్గు పూర్తిగాఁ బోలేదు.

రాజు—"రమాయీ, ఈమాఱుకూడ మనము జయము-పొంది రావలెను, మనకే జయముకలిగినచో నీకీయుంగరము బహుమానముగ నిచ్చెదను

రమాయి—"జయమువిషయమై మీకు సందేహమేల మహారాజా? తమరు రమాయిని అంతఃపురములోనికిఁ దీసి-కొనిపోఁగలిగినచో అత్తగారిచే నాలుగుచెఱువులనీళ్లు త్రాగిం-పనిదే అతఁడు విడిచిపెట్టఁడు."

రాజు—"ఆవిషయమై అంత యాలోచనయేల? నిన్నం-తఃపురములోనికి అతిసులభముగ తీసికొనిపోఁగలను."

రమాయి—"తమ కసాధ్యమైన దేమున్నది?"

రాజుగారి నమ్మకముకూడ నదియే! తాను చేయలేని-దేమియుండఁగలదు? రాజుగారి యనుగతవర్గములోనివాఁ డెవఁడైన వచ్చి 'మహారాజుగారికి జయమవుగాక' యనుచుం

‘దాసుని ప్రార్థన నెఱవేర్పుడు మహాప్రభూ’ అనినచో ఆమహామహిమాన్వితుఁడైన రామచంద్రరాయలుకూడ ఆప్రార్థన నంగీకరించి అట్లేయగుఁగాక అని యనుచుండును. తాను చేయ-లేనిపని యేదైన నుండఁగలదని యెవ్వరును ననుకొనఁగూడదు. ఇదియే రాజుగారికోరిక తాను రమాయిని అంతఃపురము-లోనికి తీసికొనిపోవలెను; అక్కడ, రాజమహిషియైన తన-యత్తగారిని రమాయి యెగతాళిచేయవలెను, అప్పుడే తన-పేరు రామచంద్రరాయలు కాఁగలదు ఈగొప్పకార్యము నెరవేర్పలేనిచో తాను రాజయి యేమిప్రయోజనము?

చంద్రద్వీపాధిపతి యప్పుడు రామమోహనమాలును పిలిపించెను. రామమోహనుడు పరాక్రమమున భీమునివంటి-వాఁడు, సుమారు నాలుగుమూరలజేనెడుపొడవు, చక్కని కండలుపెరిగిన శరీరము. మోహను పెద్దరాజుగారి కాలము-నాఁటివాఁడు. రామచంద్రుఁడు చంటివాఁడుగా నున్నప్పుడతని నాడించుచుండెను. కోటలో నుండునందఱును రమాయిని చూచి జడియుచుందురు, రమాయిని జడిపింపఁగలవాఁడు, రామమోహనమా లొక్కఁడే. మోహనునకు రమాయిని జూచిన పరమాసహ్యము. మోహనుఁడు తనను తృణీకరిం-చుచున్నాఁడనుమాట యనుకొనినంతమాత్రమున రమాయి సంకోచమువలన కృంగిపోవుచుండువాఁడు, మోహనునిఁ దప్పించుకొని పాఱిపోవుటకు నెట్టియవకాశమున్నను వదలు-వాఁడుకాఁడు. రామమోహనుఁడు వచ్చి రాజుగారియెదుట

నిలిచియుండెను. రాజుగారు తమతో నేఁబదిమంది యను-చరులను దీసికొనిపోవుచున్నారనియు మోహనుఁడు వారికి సర్దారుగా రావలెననియు మోహనునితోఁ జెప్పిరి.

రామమోహనుఁడు "చిత్తము మహాప్రభూ! రమాయి ఠాకుఁడ*గారుకూడ వచ్చెదరా?" పిల్లికండ్లను, హ్రస్వాకా-రమునుగల రమాయి ఠాకూరు ఒకమూలను అంటిపెట్టుకొని నిలిచియుండెను.

---

* 'శాస్త్రులువారు' 'పంతులుగారు' అని మనము పేరునకు కలుపు-నట్టుగా కలిపిన పదము.

ఎనిమిదవ పరిచ్ఛేదము.

యశోహరపురరాజ ప్రాసాదమున నౌకరుచాకర్లను నేఁడు పనితొందర విశేషముగా నున్నది. అల్లుఁడు వచ్చునని అనేకవిధములైన యేర్పాట్లు జరుగుచున్నది, భోజనపు సరంజాములుకూడ జరుగుచున్నవి. చంద్రద్వీపరాజవంశము యశోహరపురరాజవంశముతో సరిపోల్చి మాటాడుటకైనను దగినది కాదు. ఈవిషయములో రాణిమతముకూడ రాజుగారి మతము ననుసరించునదే ఐనను అల్లుఁడు వచ్చునుగదాయని రాణికి నేఁడు మహానందముగ నున్నది. ఉదయము లేచినది మొదలు రాణి విభకు తనచేతులతో తానే ముస్తాబుచేయుట మొదలుపెట్టినది___దానివలన విభకు చీకాకుగా నున్నది. ముస్తాబుతో సంబంధించిన చిన్నచిన్న విషయములోఁగూడ వృద్ధులైన తల్లిరుచి వేఱు యువతియైన కొమార్తె రుచి వేఱు. కాని విభయభిప్రాయములతో పనియేమున్నది, కొమార్తె కేది బాగుగనుండునో తల్లికే కొమార్తెకంటె బాగుగఁ దెలియును గదా! ఆకాశమురంగు గాజులు, మూఁడేసి తొడుగుకొనినయెడల తన తెల్లని లేఁతచేతు లెంతయో చక్కగ కనఁబడునని విభ యభిప్రాయము. తల్లి వానికి మాఱుగా చేతికి నెనిమిదిచొప్పున లావైన బంగారపుగాజులు తొడిగించి వజ్రములుతాపిన మోటుకంకణములు పెట్టి ఆచేతులను చూచి భరింపలేని యానందముతో అంతఃపురములోనుండు ముసలివాం-

ద్రను, విధవరాణులను పిలిపించినది. తన చక్కని చిట్టిముఖ-
మునకు నత్తు ఎంతమాత్రము బాగుగనుండదని విభ యెఱుం-
గును ఐననేమి, తల్లి ఒక పెద్దనత్తు తెచ్చి విభ ముక్కునం దగి-
లించి యామె గడ్డముక్రింద చేయినుంచి ఇటునుండి అటు,అటు-
నుండి ఇటు త్రిప్పుచు గర్వముతో కొమార్తెముఖము నాచూ-
చుండెను. ఇదియంతయు సహించి ఊరకుండినవిభ, తల్లి పెట్టిన
కొప్పు అద్దమున చూచి సహించి ఊరకుండలేక, సురమకడకుం
బోయి తనకు వచ్చినట్లు సిగవేయించుకొనివచ్చినది. తల్లి కండ్లు
తత్క్షణమే దానిమీంద పడినవి; ఇంత చక్కనిముస్తాబంతయు
కేవల మాసిగవలననే పాడైపోయినదని తల్లి యనుకొనినది.
విభ అందముగా నుండుట చూచి యోర్వలేక సురమ అంత
చక్కనికొప్పు నసహ్యముగాం జేసినదని నమ్మి రాణి విభకు
మెలకువ తెప్పించవలెనని సురమ నీచస్వభావమును వర్ణింప
మొదలుపెట్టినది. చాలసేపు సురమను దిట్టినతరువాత రాణి
తనప్రయత్నము సఫలమైనదని కనిపెట్టి విభసిగను విప్పి తన
యిష్టప్రకారము కొప్పుపెట్టినది. ముక్కునకుండు నత్తు తలపై
నుండుకొప్పు, చేతులను నింపియుండుగాజులు, హృదయము
నింపుచుండు ఆనందము—వీనినన్నియు భరించుచు విభ
మిగుల యాందోళన పడుచుండెను. తనహృదయమును నింపి,
ఎంత నొక్కియుంచినను పైకి వచ్చుచుండు నాహ్లాద మింక
దాగియుండదని విభ తెలిసికొనినది. లోనుండి తొంగిచూచు-
చుండు మెఱుపా యనునట్లు మధ్యమధ్య విభముఖమున నది

వ్యక్తమగుచుండెను. ఇంటిగోడలు సహితము తన్నెగతాళి చేయుచున్నవా యనునట్లా మెఱుఁ దోఁచుచుండెను. యువ-రాజా, ఉదయాదిత్యుఁడు వచ్చి సిగ్గుతోను ఆనందముతోను నిండియున్న చెల్లెలిముఖము ముద్దుతోఁ జూచుచు నానందిం-చెను; చెల్లెలి యానందమువలన కలిగినసంతోషమును భరింప-లేక తనగదిలోనికిఁ బోయి నవ్వుచు నతిప్రేమతో సురమను ముద్దుపెట్టుకొనెను.

సురమ—"ఏమి జరిగినది?"

ఉదయాదిత్యుఁడు—"ఏమియు లేదు."

అంతలో వసంతరాయలు విభను చేయిపట్టుకొని బలవంతముగ లాగుకొని వచ్చి గదిలో నిలువఁబెట్టి "తాతా ఒక్కమాఱు, మాముసలమ్మవైపు చూడుము; సురమా, మీామఱఁదలిముఖ మొక్కమాఱు చూడుము," అనెను. వసంతరాయలు ఆనందపరవశుఁడై నవ్వాపుకొనలేక దేహ-మంతయు వణఁకునట్లు నవ్వుచు విభముఖముచూచి, "నీకానంద-ముగ నున్నయెడల మనసార ఒక్కమాఱు నవ్వుము తల్లీ చూడవలెనని యున్నది—" అని యనెను.

"ముసలివాఁడ నయిపోతిని, వయస్సు మరలిపోయినది. అట్లు కాకుండిన నీముఖము చూచుచు నిక్కడనే పడియుండి, ఇక్కడనే చచ్చియుందును — ముసలివాఁడ నైపోతిని, మరణించువయస్సు దాఁటిపోయినది. యౌవనమున నుండినచో

చిన్న కారు,—వారికో పూర్తైను మీరు వివాహమాడితిరి కనుకనే..."

రామమోహనుఁడు సమీపముననే నిలిచియుండెను. వా డది విని సహించి ఊరకుండలేక, "అనవసరముగ మాట-లాడుట మీ కభ్యాసమైపోయినది, మా రాణియమ్మగారి విష యమై మీ రేమియు ననగూడదు ఆమాట కొంచెము జ్ఞప్తి-యుంచుకొనుఁడు." అని కోపముతో పలికెను.

ప్రతాపాదిత్యుని సూచించుచు రమాయి ఇట్లన సాగెను—"నే నిట్టియాదిత్యుల ననేకులను చూచియున్నాను. ఇట్టి యాదిత్యుని చంకను నొక్కియుంచగలవాఁడు రామ-చంద్రునిదాసులలో లేకపోలేదు. అది మహారాజువా రెఱుఁగని విషయము కాదు."

రాజుగారు నోటికి అడ్డు పెట్టుకొని నవ్వసాగిరి. రామ-మోహనుఁ డప్పుడు మెల్లఁగ నడుగులు వేసికొని రాజుగారి-యెదుటకు వచ్చి, "ఈ బాపనవాఁడు మీ మామగారివిషయమై నోటికి వచ్చినదంతయు కూయుచున్నాఁడు, అదిచూచి సహించి ఊరకుండుట నాకు సాధ్యము కానిపని. మీయాజ్ఞయైనచో ఈక్షణమే అతని నోరుమూసెదను," అని యనెను.

రాజుగారు—"ఓర్చు ఓర్చు రామమోహన్!"

రామచంద్రుఁడు నేఁడు అనేకములగు అత్యల్పవిషయ-ములను గూర్చికూడ నాలోచించి ప్రతాపాదిత్యుఁడు తన్నవ-

మానపఱపవలెనని చాలకాలమునుండి ప్రయత్నించుచున్నాఁడని నిశ్చయించెను. ఈనమ్మకము తనగర్వమును మఱింత అధికముచేసినది, 'తానెంతవాఁడో' చాటగలయాకారము ప్రతాపాదిత్యునియెదుట ధరించియుండవలెనని అతఁడు నిశ్చయించుకొనెను.

రామచంద్రరాయలు ప్రతాపాదిత్యుని చూచుటకు వచ్చుసరికి ప్రతాపాదిత్యుఁడు మంత్రులతో కలసి సభ చేయుచుండెను. ప్రతాపాదిత్యుఁడు కనఁబడినతోడనే అల్లుఁడాయనకడకుపోయి ఆయనకు ప్రణామ మొనరించెను.

ప్రతాపుఁడు కొంచెమైనను సంతోషముగాని చీకాకుగాని కనపఱపక "క్షేమమా?" అని అతి నిశ్చలభావముతో నడిగెను.

'చిత్త'మని రామచంద్రుఁడు మృదుస్వరముతో ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు మంత్రివైపు చూచుచు, "భాంగామాఢీ పరగణాతహసీల్‌దారుపై వచ్చిన ఫిర్యాదును గుఱించి ఏమిచేసితివి?" అని యనెను.

మంత్రి పెద్దకాగిత మొకటి పైకితీసి రాజావారిచేతి కిచ్చెను. రాజవా రది చదువ నారంభించిరి. చదువుచు చదువుచూ ముఖమును కొంచె మెత్తి "గతసంవత్సరమునకువలె

ఈయేఁటకూడ మీవైపు వరదలు రాలేదుకదా?" అని అల్లుని ప్రశ్నించిరి.

రామచంద్రుఁడు—"చిత్తము లేదు ఆశ్వీయుజమాసమున నొకమాఱు—"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"దీని నిఁక లోఁకటి ఉంచితివా, మంత్రీ?" అని మంత్రితో ననుచు మంత్రివ్రాసినది చదువుచుండెను. చదువుట పూర్తియైన పిదప "అంతఃపురములోనికి వెళ్లుము బాబూ," అని అల్లునితో ననెను

రామచంద్రుఁడు నెమ్మదిగ లేచెను, మామగారికి తనకంటె నేది విలువగలవస్తువో పోల్చుకొనెను.

తొమ్మిదవ పరిచ్ఛేదము

రామమోహనుఁ డంతఃపురములోనికి వచ్చి, "విభను నమస్కరించి, "అమ్మా! నిన్ను చూడవలెనను నాశతో వచ్చితిని," అనిచెప్పినప్పుడు విభమనస్సున నెంతయో ఆనంద ముదయించినది, మోహానునియెడల ఆమె కెంతయో ప్రేమ! నానావిధములగు పనులనడుమ సందుచేసుకొని మోహానుఁడు విభను చూచి పోదమని అప్పుడప్పుడు వచ్చుచుండెను. ఎట్టియావశ్యకత లేకున్నను, తనయవకాశమునుబట్టి, విభను చూడవలెననియే కేవలము వచ్చిపోవుచుండువాఁడు రామమోహాను నెదుట విభ కేవిధమైన సిగ్గును లేదు. బలిష్ఠుఁడును, వృద్ధుఁడును, దీర్ఘకాయుఁడునైన మోహానుఁడు "అమ్మా" యనుచు వచ్చి యెదుట నిలిచియున్నప్పుడు వానిలో నుదయించునది అలంకారరహితమగు సరళాను రాగము. విభ కట్టి సమయములయందు తాను కేవలము చిన్నబాలిక యని అనిపించుచుండును. విభ రామమోహానుని "నీవింత కాలమువఱకు రాలేదేమి మోహాన్!" అని యడిగెను.

రామమోహానుఁడు— "కుపుత్త్రుఁ డుండవచ్చునుగాని కుమాత యనువస్తు వుండదుకదా అమ్మా! అమ్మ నన్ను పిలువనంత కాలము వెళ్లనని నాలో నే ననుకొంటిని— ఎంత కాలమునకు నేను మాయమ్మ మనస్సునకు వత్తునో చూడవలెనని

నిశ్చయించుకొంటిని—అయిననేమి, ఎన్నటికిని అమ్మకు నామాట జ్ఞప్తికి రాలేదు!"

విభ గొప్పచిక్కులో పడినది. తాను కబురుపంపకుండుటకు కారణము స్పష్టముగ చెప్పలేక పోయినది. కాని కబురు పంపకుండుట మఱచిపోవుట అనువాదములో పొరపాటున్నదనిమాత్రము తెలిసికొనినది అయినను అది పొరపా టెట్లో మోహానునకు బోధపఱపలేకపోయినది.

విభ కంగారుపడుచున్నదని కనిపెట్టి రామమోహానుఁడు "లేదమ్మా రాకపోవుటకు నిజమైనకారణ మదికాదు— నాకు తీరినదికాదు అందుచేత రాలేకపోతిని" అని యనెను.

విభ—"కూర్చుండుము మోహాన్, కూర్చుండి మీ ఊరిమాటలు చెప్పుము"

కూర్చుండి రామమోహానుఁడు చంద్రద్వీపము వర్ణింపనారంభించెను. గడ్డము చేతిపై నానుకొని విభ తదేకధ్యానముగ వినుచుండెను. ఆమాటలు విభమనస్సున నెట్టియూహాలను పుట్టించుచుండెనో, ఆనాఁడు విభ ఆకాశమున నెన్నెన్నిమేడలను, ప్రాసాదములను కట్టుచుండెనో చెప్పుట కెవరితరము! మోహా నప్పుడు గతసంవత్సరపు వరదలమాట చెప్ప నారంభించెను—తన ఇల్లు వాఁకిలి వరదలలో కొట్టుకొనిపోయినది; తనముసలితల్లిని వీఁపుపై కూర్చుండఁబెట్టి ఈఁదుకొనిపోయి దేవాలయశిఖరముపై కూర్చుండబెట్టెను, వారిద్దఱు నా-

రాత్రియంతయు నచ్చుటనే గడపవలసివచ్చినది—విభ యీకథ మిగుల యాతురతతో వినుచుండ ఆమెలోనుండు చిట్టిగుండె దడదడ కొట్టుకొనసాగినది.

కథ పూర్తియైనతోడనే మోహానుడు రెండుజతలు గాజులు బయటికి తీసి "ఇవి నీకొఱకు తీసికొనివచ్చితిని, ఇవి నీవు తొడుగుకొనియుండ నాకు చూడవలెనని ఉన్నది" అని యనెను

విభ తనచేతినున్న బంగారుగాజులలో నాల్గింటిని తీసి మోహాను తెచ్చినవానిని తొడుగుకొని నవ్వుచు తల్లియొద్దకుఁ బోయి, "అమ్మా మోహానుఁడు నీవిచ్చినగాజులు తీయించి ఈ-గాజులు తొడిగించెను," అని చెప్పెను.

తల్లి కోపపడక నవ్వుచు "మోహాను నీకు ముస్తాబు చేయుచున్నాఁడా! అవి నీచేతికి ఎంతయో అందము నిచ్చు-చున్నవి" అనెను

దీనివలన రామమోహానునకు ఉత్సాహమును, సంతో-షమును కలిగినవి. రాణి వానిని తీసికొనిపోయి తానే స్వయముగా దగ్గఱనిల్చుండి వానిచే భోజనము చేయించినది.

మోహానుఁడు కడుపార భోజనముచేయుట చూచి రాణి మిగుల సంతసించి భోజనానంతరము "ఆ 'ఆగమని' లోని పాట పాడుము మోహాన్ వినవలెనని యున్నది." అని యనెను.

మోహను విభవైపు చూచుచు పాట పాడుచుండెను.

రామమోహనుని కనులనుండి నీటిధారలు పడుచుండెను, విభవైపు చూచుచు రాణికూడ కనులు తుడుచుకొనుచుండెను, ఆగమనిపాట వినుటవలన రాణికి తన 'విజయ' మాట జ్ఞాపకము వచ్చినది.

సాయంకాల మగుచున్నది, పురనారీగణముతో నంతఃపురము నిండుచున్నది అల్లునిఁ జూచుటకును, తమతమసంబంధముల కుచితమగునట్లు అతనిని హాస్యమాడుటకును ఇరుగుపొరుగులవారు ఒక్కొక్కరుగ వచ్చుచున్నారు. ఆనందము, సిగ్గు, సంకోచము—ఇవియన్నియు కలసి "ఏమికాఁబోవుచున్నదో" యను నొక అస్పష్టభావమును విభమనస్సున కల్పించుచున్నవి, ఆమె ముఖమును రక్తిమతో నింపినవి; కాళ్లుచేతులు చల్లనగుచున్న ట్లామె కనిపించినది. మనస్సున నున్నది సుఖమో కష్టమో ఆమెకే తెలియలేదు.

అల్లుఁ డంతఃపురమున ప్రవేశించినతోడనే రమణీమణులతనిని నాలుగువైపులను ముట్టడించుట మొదలు పెట్టిరి. నవ్వు వరదలై పరుగెత్తుచున్నది. నలుదిక్కులనుండియు హాస్యపుమాటలు కోకిలస్వరములతో వచ్చి తగులుచున్నవి, మృణాళహస్తములు మొట్టికాయలు పెట్టుచున్నవి, పుష్పములవంటి వ్రేళ్లచివరనుండు గోళ్లతనిని గిల్లుచున్నవి. రామచంద్రుఁడు ఏమియు చేయలేక ఇటునటుచూచుచు నిలిచియున్న సమయ-

మునసడిమివయస్సునసుండు స్త్రీయొకతె అతనిపక్షమయి దగ్గఱకు వచ్చినిలిచినది. ఈమె నోటివెంట వచ్చుమాటలకు మార్దవము తక్కువ, అవి యంతకంతకు మోటైనవి. చిట్టచివర కామె యెవ్వరును వినరానిమాటలుకూడ పలుకుట ప్రారంభించినది, పురస్త్రీలనోళ్లుమూసికొనిపోయినవి. 'థా కో దీదీ'*మఱి నోరు తెఱవలేక పోయినది, విమల దీదీ నోరుమూసికొని బయటికి వెళ్లిపోయినది. 'మాలతి' తల్లిమాత్రము జోరైన మాటలు నాలుగు వినిపించుచున్నది. ఆమధ్యను గట్టిగా కేకలు వేయుచు "నీముఖమునసుండునది నోరుకాదే, చీపురు," అన్నదిఆక్రొత్తగా వచ్చిన యాడుది. "నీముఖము పెంటకుప్పకంటెతక్కువైనదే, చీపురుతో నెంత తుడిచినను శుభ్రముకాదు" అని యనుచు గదిలోనుండి పైకి వెళ్లినది మాలతితల్లి. ఈవిధమున, ఒక్కొక్కరుగ, గదివిడిచి అందఱును బయటికిపోయిరి, రామచంద్ర-రాయలునకు కొంతవిరామము దొరకినది.

అప్పు డాక్రొత్తగా వచ్చినయామె రాణిగదిలోనికి పోయెను. రాణి యప్పుడు దాసివాండ్రనందఱిని నొక్కచోట కూర్చుండబెట్టి వారికి విందుచేయుచుండెను, రామమోహ-నుఁడుకూడ నొకమూలను కూర్చుండి భోజనముచేయుచుం-డెను ఈమె రాణియొద్దకు పోయి, "ఇదిగో రాణి యిక్కడ!" అన్నది ఈమాటలు రామమోహనుని చెవినిపడగానే వాఁడు ఉలికిపడిఅటువైపుచూచెను; తత్క్షణమే విస్తరివిడిచి పెద్దపులివలె

*దీదీ=అక్క.

నుతికి ఆక్రాంతగా వచ్చిన యాడుదానిపైఁబడి తన రాక్షసబల మంతయుఁ బ్రయోగించి తనచేతితో నామెచేతులను గట్టిగాఁ బట్టుకొని, "మీ రెవరో నేనెఱుఁగుదును ఠాకూర్," అనెను. అట్లనుచు ఆతలమీఁదనున్న ముసుగు నూడలాగెను-ముసుగులో నున్నది. వేఱెవ్వరును కాదు రమాయి ఠాకూరుగారే! కోపమువలన రామమోహనుని దేహమున వణఁకుపుట్టినది, తన మీఁదనుండు కండూవ్యాపారమై చి రమాయిని అతిసులభముగా ఆకాశముపైకెత్తిపట్టుకొని, "నేఁడు నాచేతిలోనున్నది నీ చావు," అనుచు అతని రెండుమూఁడుమాఱులు ఇటునుండి అటు, అటునుండి ఇటు వడిగా త్రిప్పెను. రాణి అది చూచి మోహానునొద్దకు పరుగెత్తుకొని వచ్చి, "ఏమి మోహన్, ఏమి నీవుచేయుచున్నది?" అని గడిబిడపడుచు ననెను రమాయి "శరణు శరణు బాబూ, బ్రహ్మహత్యచేయకుము, నన్ను క్షమింపుము," అని మిక్కిలి భయపడుచు వేఁడుకొనెను. నాలుగు వైపులనుండి కేకలు లేచినవి. రామమోహనుఁడు రమాయిని క్రిందకు దించి కోపముతో వణఁకుచు, "ఓరి యభాగ్యుఁడా, నీకు చచ్చుటకు వేఱుస్థల మేదియు దొరకలేదఁటరా, ఇక్కడికి వచ్చితివి?" అని యనెను.

"మహారాజావారు నన్నిక్కడికిపంపినారు," అని రమాయి యనెను. మోహనుఁ డది విని "ఏమంటివిరా, విశ్వాసఘాతకుఁడా! ఆమాట నీనోట మఱియొకతూరి వింటిని యనిన

నీముఖము ఆనేలపై రాసెదను," అనుచు వానిదగ్గఱకు పోయి వానిపీఁక పట్టుకొనెను.

రమాబాయి యప్పుడు మిగుల భీతిఁజెంది కేకలువేయ నారంభించెను. రామమోహనుఁడు రమాబాయిని తన కండువాతో కట్టిమూటవలె చేతులలోనుండి వ్రేలాడించుచు బయటకుఁ బోయెను.

ఈసంగతి ఇంతలో నాలుగువైపుల నల్లుకొనినది. అప్పటికి రాత్రి పదిపదునొకండు దాటినది. బావమఱఁది వెళ్లి ప్రతాపాదిత్యునితో నల్లుఁడు రమాబాయిని స్త్రీవేషముతో నంతఃపురములోనికిఁ దీసికొనిపోయెననియు, అక్కడ నావిదూషకుఁడు పురరమణులనేకాక రాణిసిఁగూడ నగతాళిచేయ నారంభించెననియుఁ జెప్పెను.

అది విని ప్రతాపాదిత్యుఁ డొక భయంకరరూపమును దాల్చెను. కోపముచే నతని దేహమంతయు వణఁక నారంభించెను. కేసరములు పొడుచుకొని వచ్చుచున్న సింహామువలె లేచి పఱుపుపై కూర్చుండి 'లఖమన్'* సరదారును పిలుచుకొనిరమ్ము" అని కేకలువేయుచు దగ్గఱనున్న నౌకరతో ననెను. లక్ష్మణ్ సర్దార్‌తో "రామచంద్రరాయని నఱకి యతనితల నా కీరాత్రియే చూపవలెను," అని రాజాజ్ఞాపించెను. లక్ష్మణ్‌సర్దార్ సలాముచేయుచు "చిత్తము మహా-

---

* లక్ష్మణ.

మంచినిద్రవలన మనస్సు మొదటిస్వస్థతను బొందినది; అందు చేరి-యున్న కోపమంతయు చెదరిపోయినది. అట్టిసందర్భమున అశ్రుధారలతో నిండియున్న విభ కోమలముఖ మతనికంట-పడినది. అతనిమనస్సు కరిగినది, దయతో నిండినది. అప్పు డాయన విభ చేయి పట్టుకొని, "ఏడ్చుచున్నావేల విభా?" అని యడిగెను. విభ ఏమియు జబాబు చెప్పలేక తడబడుచుండెను. విభకంటి కేమియు నగపడలేదు. విభ మాటాడక పరుండc బడిపోయెను. రామచంద్రుc డప్పుడు లేచి విభతలను మెల్లగ తనయొడిలోc బెట్టుకొని ఆమె కనులను తుడువసాగెను. అట్టి సమయమున ఎవరోవచ్చి తలుపుకొట్టిరి. "ఎవరది?" అన్నాcడు రామచంద్రరాయలు. "తలుపు తీయవలెను తత్క్షణమే" అని జబాబు వచ్చినది బయటినుండి

పదియవ పరిచ్ఛేదము.

రామచంద్రరాయలు పడకగది తలుపుతీసి బయటకు వచ్చెను. మహారాజుగారి బావమఱంది రమాపతి యతనిని జూచి "నీవు ఈక్షణమే పాఱిపోవలెను, ఒక్కక్షణమైనను, ఆలస్యము చేయఁగూడదు." అనెను.

అర్ధరాత్రివేళ అకస్మాత్తుగా ఆమాట వినుటవలన రామచంద్రునికి మతిపోయినట్లైనది, ముఖము తెల్లఁబారిపోయినది, "ఏమి, ఏమి, జరిగినదేమి?" అని యడిగెను.

"జరిగినదంతయు నేనిప్పుడు చెప్పను, నీవుమాత్రము క్షణమైన నాలస్యముచేయక పాఱిపోవలెను."

విభ మంచము దిగివచ్చి, "ఏమి జరిగినది మామా? ఏమి జరిగినది?" అని యడిగెను.

"అదియంతయు నిప్పుడు చెప్పిన లాభములేదమ్మా."

విభకు లోపునుండి వణఁకుపుట్టినది. వసంతరాయలామెకు జ్ఞప్తివచ్చెనొకమాఱు. ఉదయాదిత్యుఁడు జ్ఞప్తికివచ్చెనొకమాఱు, "ఏమి జరిగినదో చెప్పవు మామా?" అని .మఱియొకతూరి యడిగెను.

ఆప్రశ్న కేమియు నుత్తర మీయక రమాపతి రామచంద్రునితో "ఆలస్యము చేయక యిక్కడనుండి పాఱిపోవుసుపాయ మొకటి చూచుకొనుము" అని యనెను.

చేటాలున విభమనస్సున కొక భయంకరమగు యను-మానము తట్టెను, వెళ్లిపోఁబోవుచున్న మామగారి కడ్డపడి "మామా, నీకాళ్లు పట్టుకొనుచున్నాను, ఏమి జరిగినదో చెప్పవలెను," అని యన్నది.

రమాపతి తిఁజెంది నాలుగువైపులఁ జూచుచు, "కేకలు వేయకుమమ్మా, అంతయు నీతోఁజెప్పెద నూరకుండుము," అనెను.

కొంచెము కొంచెముగ రమాపతి జరిగినదంతయు విభతోఁ జెప్పెను. అది విని విభ బిగ్గరగ నేడ్వఁబోవుచుం-డుట, చూచి రమాపతి యామెనోటిని మూసి, "ఊరకుండుము తల్లి, అంతయు మంటఁగలసిపోవును జాగ్రత్త" అనెను. విభ రుద్ధశ్వాసముతో నోరు బిగించుకొని యేడ్చుచు నక్కడనే చతికిలఁబడిపోయినది.

రామచంద్రరాయ లాశలేనివానివలె, "నే నిప్పు డేమి చేయఁగలను? పాఱిపోవుటకు దారేదియు లేదే!" అనుచు నచ్చటనే నిలువఁబడిపోయెను.

"ఈరాత్రి అన్నివైపులను పహారా చురుకుగా జరుగు-చున్నది. నేను నాలుగుచోట్లను చూచి వచ్చెద, దారేదైన నుండునేమో!" అనుచు రమాపతి అచ్చటనుండి వెళ్లఁబోవు చుండ, విభ యాతనిఁబట్టుకొని "ఎక్కడికి వెళ్లెదవు మామా, నీవు మమ్ములను విడిచిపోవద్దు ఇక్కడనే యుండుము" అనెను.

"విభా, నీకు పిచ్చెత్తినది, నేనిక్కడ కూర్చుండుటవలన నెవ్వరికిని నెట్టిమేలును గలుగదు, నాలుగువైపులకును పోయి స్థితిగతులు చూచివచ్చుట దానికంటె మంచిది."

విభ బలవంతమున లేచి నిలిచినది. ఆమెకాళ్లు గజ-గజ వణఁకుచున్నవి, "మామా, నీవు మఱికొంచెమునే పిక్క-డనే యుండుము నేనొక్కమాఱు అన్నయ్యదగ్గరకుఁ బోయి-వచ్చెదను," అని యనుచు ఉదయాదిత్యునిగదిలోనికి వెళ్లినది.

క్షీణచంద్రుఁ డప్పుడే అస్తమించుచున్నాఁడు. అంధ-కార మన్నివైపులను గ్రమ్ముకొని వచ్చుచున్నది. ఎటువైపు-నను చప్పుడు లేదు. రామచంద్రరాయలు గడపపై నిలువఁ-బడి చూచుచున్నాఁడు—రాజాంతఃపురమున నుండు రెండు-వరుసలగదులలో నొకదానితలుపైనను దెఱచియుండలేదు, అందఱును నిస్సంశయచిత్తములతో నిద్రించుచున్నారు. ఎదుటనుండు అంగణమున ప్రక్కలనుండు ప్రహరిగోడలనీడ పడుచున్నది, ఒక్కప్రక్కనుమాత్రము వెన్నెల కొంచె మింకను మిగిలియుండెను. అదికూడ క్రమముగా నడిచి పోవుచున్నది. అంధకారము ఒక్కొక్కయడుగు వేయుచు సమస్తపృథ్విని నాక్రమించుచున్నది, దూరమున కొబ్బరితోఁటలయందు వరు-సలుతీరియున్న కొబ్బెరచెట్లనడుమను జమకూడుచున్నది. క్రమక్రమముగాఒడలినిదాకునంత దగ్గరకువచ్చుచున్నది. నలు-ప్రక్కల వ్యాపించియున్న యంధకారమధ్యమున నాకొఱకు కత్తి యొకటి ఎక్కడ వేచియున్నను యుండవచ్చునుగదా

యని రామచంద్రుఁ డనుకొనుచుండెను. వెనుకనా ముందునా? కుడివైపుననా ఎడమవైపుననా? అదిగో ఈమూలను! ఆమూలను ఏదో కదలుచున్నట్లున్నది. ఎవరైన ఆమూలలలో నొక-మూలను ముసుఁగు వేసికొని కూర్చుండియుండలేదు కదా! నాగదిలో నెవరైన దాఁగొనియుండ లేదుకదా! మంచముక్రింద నెవఁడైన నుండునేమో లేక నోడమూలను నక్కియున్నాఁడా! ఇదేరీతిని పలుపలువిధముల ననుకొనుటవలన రామచంద్రుని-యొడలిని భయముచే పులకరింపు పుట్టుచున్నది, దేహమున చెమట క్రమ్ముచున్నది. మామ యేమైన చేయఁదలఁచుకొని యిక్కడకు వచ్చెనా యని అతనికి భయము వేసిన దొకమాఱు, కొంచెము ముందునకుఁ బోయి నిలుచుండెను. గాలివలన దీప-మారిపోయినది, మనుష్యుఁ డెవఁడో దీప మార్పి యుండును కాఁబోలు! గదిలో నెవఁడో ఉన్నాఁడు కాఁబోలు! అని తోఁచి-నది రామచంద్రునకు. రామచంద్రుఁడు రమాపతికి దగ్గఱగా వచ్చి యతనిమీఁద చేయి వేసి, "బాబయ్యగారూ!" అన్నాఁడు. "ఏమి బాబూ?" అన్నాఁడు రమాపతి. విభ దగ్గఱనుండిన నెంత బాగుగనుండును అనిపించినది రామచంద్రునికి. రమా-పతిపై నమ్మకము చాలదతనికి.

విభ అన్నదగ్గఱకు పోయి యేడ్చుచు నేలకూలినది, నోటివెంబడి మాట రాలేదు. సురమ యామెను లేవఁదీసి కూర్చుండఁబెట్టి "ఏమి జరిగినది విభా?" అని యడిగెను. విభ సురమను రెండుచేతులతో గట్టిగా కౌఁగిలించుకొని ఏడ్చు-

చుండెను. నోటితో నేమియుఁ జెప్పలేకపోయెను. ఉద-యాదిత్యుఁడు ముద్దుగా విభతలపై చేయివేసి "ఏమి చెల్లీ, ఏమి జరిగినదమ్మా?" అని యడిగెను. అన్న చేతులను పట్టుకొని, నాతో కలిసిరమ్ము, నీకంతయు బోధపడునన్నయ్యా" అన్నది విభ.

ముగ్గురునుకలిసి విభగదిలోనికిఁ బోయిరి. అక్కడ చీఁక-టిలో రామచంద్రుఁడు కూర్చుండియున్నాఁడు, రమాపతి నిలుచుండియున్నాఁడు. "జరిగిన దేమి మామా?" అని ఉద-యాదిత్యుఁడు గాబరాపడుచు నడిగెను. రమాపతి సమస్త-మును సవిస్తరముగఁ దెలియఁజేసెను. తనపెద్దకండ్లను మఱింత-పెద్దవిచేసి సురమవైపు చూచుచునుదయాదిత్యుఁ డిట్లనెను——"నేనిప్పుడే నాన్నయొద్దకు వెళ్లెదను. ఏమైనను, ఆపనిమాత్రము, నాన్నను చేయనీయను; ఎంతమాత్రము చేయనీయను."

సురమ——"మీరు పోవుటవలన లాభమేమి? అంతకంటె తాతయ్య నక్కడకు పంపుట మేలు, ఆయన యేమైన చేయఁ-గలుగవచ్చును!"

యువరాజు——"ఔ నది నిజమే!"

వసంతరాయ లప్పుడగాఢనిద్రలో నుండెను. కళ్లు-విప్పుసరికి నుదయాదిత్యుఁడు కనఁబడెను. తెల్లవాఱవచ్చినదని యనుకొని వసంతరాయలు లలితరాగముపై పాట మొదలు పెట్టఁబోయెను.

“కొంపమునిఁగినది తాతయ్యా!” అన్నాఁడు, తాతయ్య పాట నాఁపుచు.

వసంతరాయలు పాట నిలిపి గాబరాపడుచు, “హాఁ! ఏమి? ఏమయినది తాతా, ఏమిప్రమాదము!” అని యడిగెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు సమస్తమును తాతయ్యతోఁ జెప్పెను. వసంతరాయలు పఱపుమీఁద చతికిలపడెను, ఉదయాదిత్యుని ముఖమువైపు చూచుచు, “ఎన్నఁడైన నటువంటిది జరుగఁగలదా ? అట్టిది సంభవమే? అని యనుచుండెను.

వసంతరాయలు ప్రతాపాదిత్యునియొద్దకు వెళ్లి “నిజమేనా నాయనా ప్రతాప్, అట్టిదెన్నఁడైన జరుగఁగలదా?” అని యడిగెను. ప్రతాపుఁడు అప్పటి కింకను శయనగృహమునకుఁ బోలేదు, సభామందిరమందే యుండెను ఆజ్ఞయిచ్చినతరువాత లక్ష్మణ్ సరదారును కొంచెమాగుమని చెప్పవలెనని ప్రతాపునకు బుద్ధిపుట్టినది. కాని యాకోరిక యెంతలో పుట్టినదో అంతలోనే మాయమైపోయినది. రెండుమాటలవాఁడు కాఁడు ప్రతాపుఁడు, ఆజ్ఞయిచ్చిన నోటితోనే ఆయాజ్ఞ నాఁపుట ప్రతాపుఁడు చేయుపని కాదు—ఆజ్ఞలతో పరిహాసమా! కాని విభమాట యేమికాను? విభ విధవ యౌనే! కాని రామచంద్రుఁ డిచ్ఛాపూర్వకముగ కాలుచున్నమంటలోనికి దుమికి చచ్చిపోయినను విభ విధవ కావలసినదేకదా! రామచంద్రుఁ డిప్పుడు చేసినదేమి?—ఇచ్ఛాపూర్వకముగ ప్రతాపునిరోషా-

గ్నిలోని కుఱికెను, విభ విధవ యగుట దానిఫలస్వరూపమే; అది యతఁ డెట్లోపఁగలఁడు? ఇదియంతయు నింత స్పష్టముగా ప్రతాపునిమనస్సున నుదయింప లేకపోయినను, అప్పుడప్పుడు జరిగినదంతయు కండ్లకు స్పష్టముగఁ గనబడినట్లయి అతనిలో నొకవిధమైన అశాంతియు ఎప్పుడు తెల్లవారునా యనుకోరికయు మాటిమాటికిఁ బుట్టుచుండెను. ప్రతాపుఁ డట్టియవస్థలలోనుండ వృద్ధవసంతరాయలు గడబడపడుచు గదిలోనికి వచ్చి ప్రతాపుని రెండుచేతులను పట్టుకొని, "నిజమే! నాయనా ప్రతాప్, అట్టి దెన్నఁడైన జరుగఁగలదా?" అని ప్రశ్నించెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు రౌద్రుఁ డగుచు, "ఏల జరగఁగూడదు?" అని యనెను.

వసంతరాయలు—"వాఁడు కుఱ్ఱవాఁడు, ముందు రాఁబోవునది తెలిసికొనలేనివాఁడు—అట్టివానిపై వెళ్లఁబుచ్చఁదగినది కాదు నీక్రోధము"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"కుఱ్ఱవాఁడా! మంటలో చేయిపెట్టినయెడల చేయి కాలునని తెలిసికొనునట్టి యూహ రాలేదా వానికి! కుఱ్ఱవాఁడు, పాపము! మూర్ఖులయెదుట పండ్లిగిలించుకొనుచు హాస్యములుచెప్పి పొట్టపోషించుకొనుచున్న దరిద్ర గొట్టు మూర్ఖబ్రాహ్మణుని నొకనిని ఆడువేషము వేయించి రాణితో నెగతాళిచేయవలెనని తీసికొనివచ్చుటకు తగినతెలివిగలవానికి అట్టితెలివివలన గలుగులాభనష్టములు తెలిసి-

కానుబుద్ధి యేల కలుగలేదు ? బుద్ధి తలలో దూరుసరికి తల దేహామును విడిచి పాఱిపోవును ; దుఃఖకరమైన సంగతి ఇదియే!" ఇట్లు మాటలనుచున్నకాలఁది నతని దేహామున మఱింత వణఁకు పుట్టుచున్నది, అతని ప్రతిజ్ఞ మఱింత దృఢ-పడుచున్నది, అతని యాధీరత మఱింత యధికమగుచున్నది.

"పాపము, వాఁడు వట్టికుఱ్ఱవాఁడు, ఏమియు నెఱుఁగని పసిబాలుఁడు !" అని తలయాడించుచు అనుచుండెను వసంతరాయలు.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు మఱి యోర్చియుండలేక ఇట్లన-సాగెను— "యశోహారపురపురాయలవంశమునకు మానావ-మానములు చేనివలన కలుగునో ఆజ్ఞానము నీకున్నయెడల నీపందుతలపైని మొగలాయీపాదుషాల పగిడీపెట్టుకొని తిరుగుచుండఁగలిగియుందువా *బాబా? పాదుషా ప్రసాద-గర్వితుఁడవై నీవు తల మీఁదికెత్తి తిరుగుచుండుట చూచి నేను తలవాల్చుకొనవలసివచ్చుచున్నది యవనులపాదముల-నుండు మట్టిని తిలకము చేసి నీవు నొసటఁ బెట్టుకొనుచున్నావు. ఆ యవనపాదధూళిమయమగు నీతలను ధూళిపాలుచేయవలె-నని నాకు కోరికగానుండెను, కాని విధాత యడ్డుపడుటవలన అది నెఱవేఱలేదు. రాయలవంశమునకు నేఁడెంతయవమానము జరిగినదో నీవు గనుక పోల్చుకొనలేకుంటివి, నీవు గనుక

---

* పినతండ్రి.

మనవంశమును నవమానపఱచినవానిని క్షమింపుమని యడుగు కొనుచున్నావు!"

"నాకిప్పుడు బోధపడినది ప్రతాపా!" అన్నాఁడు వసంతరాయలు. "నీవు కత్తి యెత్తితి వెప్పుడో అది యెవరో ఒకరిపైఁ బడియే తీరవలెను. దానికి గుఱియైన నేను ప్రక్కకు జరిగిపోవుటచేత నాకుమాఱుగా మఱియొకరు నీకు కావలసి-వచ్చినది. నీమనస్సులో దయపుట్టక, నీక్రోధక్షుధ కెవరైన నాహారముగ కావలసియుండిన, నన్నే ఆయాహారముగఁ దీసికొనుము. ఇదిగో నీపినతండ్రి తల," అనుచు వసంతరాయలు-తనతలను వాల్చెను. నీకిది తృప్తినిచ్చుచో దీనిని తీసికొనుము-కత్తిని తీసికొనిరమ్ము—ఈతలపై జుట్టులేదు, ఈముఖమున యౌవనము లేదు. యమునియొద్దనుండి నిమంత్రణపత్రము వచ్చియున్నది, దాని కనుగుణమైన ముస్తాబే ఇప్పుడాతలలో కనఁబడుచున్నది. (వసంతరాయలముఖమున చిఱునవ్వు కన-బడుచున్నది) ఏదైనను కానిమ్ము, కాని పాలుత్రాగుపసిబిడ్డ-యగు మన విభ కంట నీరు—" ఇట్లనుచు వెక్కివెక్కి ఏడ్వ-నారంభించెను. "నన్నాఖరుచేసివేయుము ప్రతాపా, బ్రతికిన సుఖ మిఁకలేదు, విభ కంట నీరు చూడకముందే నన్ను చంపి-వేయుము నాయనా!"

వసంతరాయ లిట్లనినతోడనే ప్రతాపాదిత్యుఁడు మెల్లఁగ లేచి బయటకుఁ బోయెను, కథ అందఱకును తెలిసి-పోయినదని పోల్చుకొనెను. క్రిందికిఁ బోయి ప్రహరీవాండ్రను

పిలిపించి, కోటనంటియుండు కాలువలో పెద్దపెద్ద దూలముల నడ్డువేయుమని చెప్పెను—ఆకాలువలోనే యున్నది రామచంద్రుని యోడ. ఆరాత్రి అతిజాగ్రత్తగా నుండవలెననియు, కోటనుండి యెవ్వరినిఁగూడ బయటకు పోనీయఁగూడదనియు వాండ్రతోఁ జెప్పెను.

పదునొకండవ పరిచ్ఛేదము.

వసంతరాయ లంతఃపురములోనికి తిరిగివచ్చెను. విభ తాతను చూచినతోడనే యేడ్వనారంభించెను. వసంతరాయలు మరి, ఉదయుని చేతులు పట్టుకొని "తాతా నీవు దీని కేదైన నుపాయము కనిపెట్టవలెను," అనుచు మఱి యాపుకొనలేక ఏడ్వసాగెను. రామచంద్ర రాయలు గడిబిడిపడుచు వణకుటకు మొదలుపెట్టెను. ఉదయాదిత్యుఁడు కత్తి చేతఁబుచ్చుకొని "మీరు నాతో కలిసి రండు," అనెను. అందఱును వెనుక వచ్చుచుండుట జూచి ఉదయుఁడు, "విభా నీ విక్కడనే యుండుమమ్మా, నీవు మాతో రావద్దు" అనెను. విభ వినలేదు, రామచంద్రుఁడుకూడ, "విభను మనతో రానిమ్ము" అని అనెను. పాదములెత్తి వ్రేళ్లపై నడచుచు అందఱును అతిభయముతో నడచుచుండిరి, అన్నివైపులను చిట్టచీఁకటి. అంధకారగర్భము-నుండి భయంకరమగునదేదో తనచేతులను చాచుచున్నదా యనిపించుచుండెను. రామచంద్రుఁడు నాలుగువైపులను జాగ్రత్తగాఁ జూచుచుండెను. రమాపతి జ్ఞప్తికివచ్చి అతనిపై ననుమానించుచుండెను. అంతఃపురమునుండి బయ-టకుఁ బోవుద్వారముకడకు వచ్చి చూచుసరికి ఆతలుపులు మూసియున్నవి. "అన్నయ్యా, క్రిందికి పోవుద్వారము తెఱచియుండునేమో, అటుపోయి చూదము," అని భయ-

ముతో వణఁకుచు నన్నది విభ. అందఱును అటువైపునకుపోవు మెట్లు దిగ నారంభించిరి; చీఁకటి; ఎంతకును తెలుగనట్లున్నవి మెట్లు. ఈ మెట్లు దిగువారికి మరల వానినెక్కుట కవసరముండదేమో యనిపించుచున్నది రామచంద్రునికి-ఇది వాసుకి నివసించు కన్నమునకు మార్గమా? పాతాళమునకు పోవు మెట్లా ఇవి? అనిపించుచున్నది మెట్లు దిగి చూచుసరికి ఆద్వారముకూడ మూసియున్నది అందఱును మరల నామెట్లెక్కిరి. అంతఃపురమునుండి బయటికిఁ బోవుద్వారము లెన్ని యున్నవో అన్నియును మూసియున్నవి. రెండుమూఁడుమారు లందఱును అక్కడనుండు ప్రతిద్వారమునొద్దకును బోయి పరీక్షించిరి ప్రతిద్వారమును మూసియున్నది.

బయటికిఁ బోవుటకు దారి యేదియు లేదని తెలిసికొనఁగానే విభ కన్నీటిని తుడుచుకొనుచు భర్తను చేయిపట్టుకొని తన పడకగదిలోనికి తీసికొనిపోయినది, ధైర్యము వహించి ద్వారముకడ ఠీవిగా నిలుచుండి "నిన్నెవ రీగదిలోనుండి బయటికి తీసికొనిపోఁగలరో చూచెదను. నీవెచ్చటకు పోయినను నేను నీయెదుటనే నిలిచియుండెదను, నన్నెవరాపఁగలరో చూచెదను," అని విభ దృఢస్వరముతో నన్నది. ఉదయుఁడు ద్వారముకడ నిలువఁబడి "నన్ను చంపనిదే గదిలో నెవ్వఁడును ప్రవేశింపలేఁడు," అనెను. సురమ ఏమియు మాటాడక భర్తప్రక్కనే నిలుచుండెను. తాతయ్య అందఱికంటె ముందుగ నిలుచుండెను, మామ మెల్లమెల్లగ వెళ్లి-

పోయెను కాని యీ ఏర్పాట్లవలన లాభమున్నదని తోఁచలేదు రామచంద్రునకు. "ప్రతాపాదిత్యుఁ డిట్టివాఁడుకదా, అతఁడు చేయలేనిదేమున్నది? ఉదయాదిత్యుఁడును విభయు నడ్డురాఁగలరనియాశ అంతగాలేదు. ఎట్లైన నీయింటినుండి బయటికిఁ బోయినఁ గాని బ్రతుకాస తక్కువే!" అని యనిపించిన దతనికి.

కొంచెముసేపుండి సురమ మృదుస్వరముతో ననెను, "మన మిక్కడ నిట్లు నిలబడుటవలన లాభము లేదు. పైగా అపాయముకూడ కలుగవచ్చును. అడ్డు పెట్టినకొలఁది మీనాన్నగారిసంకల్పము దృఢమౌను—ఈ రాత్రియే కోటవదలి పాఱిపోవునుపాయ మేదైన కనిపెట్టవలెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు సురమవైపుచూచుచు నేదో యాలోచించుచుండెను. కొన్నినిమిషము లట్లుండి "ఔనది నిజమే! కనుక నేను వెళ్లి బలము ప్రయోగించి చూచెద"నని అనెను.

సమ్మతిని సూచించుచు దృఢముగా నిలఁబడి వెళ్లుమనినది సురమ.

ఉదయాదిత్యుఁడు తన యుత్తరీయము నచ్చట విసరివేసి వెళ్లిపోయెను. సురమ కొంతదూర మతనితో కలిసి వచ్చి ఏకాంతస్థానమునకు రాఁగానే ఉదయాదిత్యుని తన రెండుచేతులతోఁ పట్టుకొని కౌఁగిలించుకొనెను. ఉదయాదిత్యుఁడు ముఖము దించి ఆమెను మనఃపూర్తిగ ముద్దుపెట్టుకొని చీఁకటిలోని

కంఠగ్రాహమాయెను. సురమ కండ్ల నీరు పెట్టుకొని తనపడక-గదిలోనికి వచ్చి చేతులు జోడించి ప్రారంభించినది—"నేనే పతివ్రత నైనచో నీవు నాభర్త నతని తండ్రి చేతులలో పడకుండ కాపాడుము తల్లీ! నిన్ను నమ్మియే నే నతని నిప్పుడు విపత్తులోనికి పంపితిని. నన్ను నీవు ముంచివేసినచో జగత్తున నెవ్వరును నిన్నిఁక నమ్మరు సుమీ!" ఇట్లనుచు వెక్కి-వెక్కి-యేడ్వ నారంభించినది ఆచీఁకటిలోఁ గూర్చుండి సురమ యెన్నో-మాఱులు 'తల్లీ' 'తల్లీ' అనినది, కాని తల్లి కామెమాటలు వినఁ-బడనట్లున్నది. సురమ తనమనస్సులో తా నాతల్లికి పుష్పాం-జలి నిచ్చినది. కాని "తల్లి యాపుష్పముల నంగీకరింపలేదని సురమకుతోఁచినది. "ఏమితల్లీ నేనేమిచేసితినే?" అని యేడ్చుచు అడిగినది సురమ, కాని తల్లి యిచ్చుజవాబు సురమకు వినఁ-బడలేదు. నాలుగుదిక్కులను వ్యాపించియున్న గాఢాంధ-కారమున నాట్యముచేయుచున్న ప్రళయమూర్తియా యను-నట్లు సురమకనుల కేదో కనఁబడుచుండెను. సురమ యచ్చట నొంటరిగ కూర్చుండి యుండలేక విభగదిలోనికి వచ్చి చేరు-కొన్నది.

"తాత యింకను రాలేదు, ఏమయినదో కదా!" అని జడియుచు వసంతరాయ లనెను.

గోడకు చేరఁబడి నిల్చుండి "ఈశ్వరేచ్ఛ, యేమో-కదా!" అనుచుండెను సురమ.

రామచంద్రరాయలప్పుడు తనయింటి పురాతనభృత్యుఁడైన రామమోహానుని తనమనస్సులో తాను ధ్వంసము చేయుచుండెను. దీనియంతటికిని కారణము వాఁడే. కనుక తనకు చేతనైనన్నివిధముల తనమనస్సులో తాను వానిని శిక్షించుచుండెను. ఉండియుండి తెలివి తెచ్చుకొని, "వానిని శిక్షించు నవకాశము నాకు మఱి చిక్కదేమో!" అని యనుకొనుచుండెను.

ఉదయాదిత్యుఁ డంతఃపురము దాఁటి వెళ్లిమూసియున్న తలుపులను గట్టిగా తన్నుచు—"ఎవఁ డక్కడ?" అని కేక వేసెను

"నేను మహాప్రభూ, సీతారాముఁడను," అని బయటనుండి వినఁబడెను.

తత్క్షణమే తలుపుతీయుమని యువరాజు దృఢస్వరముతో ననెను.

వాఁడు తత్క్షణమే తలుపు తెఱచెను. ఉదయాదిత్యుఁడు ద్వారముదాఁటి బయటికిఁబోవుట చూచి వాఁడు చేతులు జోడించి, "క్షమింపుఁడు మహాప్రభూ, నేటిరాత్రి యెవ్వరును అంతఃపురమునుండి బయటికి రాఁగుండదని యాజ్ఞయైనది!"

"నీవుకూడ నాపై కత్తినెత్తఁ బూనుకొంటివా? అట్లైన రమ్ము" అనుచు యువరాజు తనకత్తిని ఒఱనుండి బయటికిఁ దీసెను.

"లేదు మహాప్రభూ, తమపై కత్తియెత్తుటకు నాకు చేయిరాదు, నాప్రాణములను తమరు రెండుసార్లు కాపాడి యుంటిరి—అది నేనెన్నఁడును మఱవను" అనుచు యువరాజు పాదధూళి తీసి తలవద్దుకొన్నాఁడు సీతారాముఁడు.

"నీవు చేయఁబోవునదేదో త్వరగా చేయుము ఆలస్యమైన వ్యవధిలేదు"

"తమరు రెండుమార్లు కాపాడినప్రాణమును తమరే నాశనము చేయకుఁడు నాకత్తి తీసికొనుఁడు—ఇదిగో, నాకత్తి. నన్నా పాదమస్తకము బంధించి మీరు పొండు, లేనిచో నాబ్రతుకు మఱి యుండదు."

యువరాజాయస్త్రమును దీసికొని సీతారాముని కండువాతీసి దానితో వానిని గట్టిగాకట్టి తాను బయటికిఁ బోయెను. సీతారాముఁ డక్కడనే పడియుండెను. అక్కడికి దగ్గఱగనే ప్రహరిగోడవంటి గోడ యొకటి అడ్డుగ నున్నది. దాని కొక్కటే ద్వారము ఆద్వారము దాటినయెడల నంతః-పురము దాటినట్లే. ఆతలుపులుకూడ మూసియుండుటచూచి యువరాజు వానిని తెఱవఁ బ్రయత్నముచేయక గుప్పున గోడపై నుఱికెను. ద్వారముపై చేరఁబడి హాయిగా నిద్ర-పోవుచున్న పహరావానిని జూచి యువరాజతిజాగ్రత్తగా గోడదిగి విద్యుద్వేగముతో వానిపైఁ బడెను. వానికత్తిని దూరముగాఁ బాఱవైచి ఏమియు బోధపఱచుకొనలేక కంగా-రుపడుచుండు ఆపహరా వాని కాళ్లుచేతులను కట్టివేసెను. వాని

యొద్దనుండు తాళముఁచెవిని తీసికొని యువరాజా తలుపును తెఱచెను; అప్పటికి కాపహారావానికి పూర్తిగా తెలివివచ్చి, "ఏమి తమరు చేయుచున్నది మహాప్రభూ" అనెను.

" అంతఃపురములోనికి పోవుతలుపులు తెఱచుచున్నాను."

"రేపు మహారాజుగారడిగిన నేనేమి చెప్పఁగలను?"

"యువరాజు బలము ప్రయోగించి మమ్ముల నతిక్రమించి తలుపులు తెఱచెనని చెప్పుఁడు; అట్లైన మీకేమియు శిక్షకాదు.

అంతఃపురము వెడలివచ్చి యువరాజు రామచంద్రుని పరివార ముండుబసకు వచ్చెను ఆబసలో నిప్పుడు రామమోహాను రమాయిమాత్రమే పండుకొనియున్నారు, భోజనముకాఁగానే మిగిలినవారందఱును రామచంద్రుని పడవలోనికి వెళ్లిపోయిరి. యువరాజు మోహానునిపై మెల్లగ చేయివేసెను, మోహానుఁడు ఉలికిపడిలేచి నిల్చుండి గాబరాపడుచు "ఏమిది! యువరాజ!" అనెను. యువరాజు వానిని బయటకు తీసికొనిపోయి జరిగినదంతయు వానితోఁ జెప్పెను.

మోహానుఁడు పగిడీ చుట్టి లాఠీ చేతఁబుచ్చుకొని కోపముతో మండిపడుచు "లఛ్మన్ సర్దార్ ఎంతటివాఁడో నేనును చూచెదను, మా రాజుగారిని తీసికొనివచ్చి నాకొప్పఁజెప్పుఁడు. ఈలాఠితో నూరుమందిని పరుగెత్తింపఁగలను యువరాజా" అనెను.

"అది నిజమేగాని యశోహరప్రాసాదములో భటులు వందకంటె చాల నధికముందురు. బలము ప్రయోగించి నీవు చేయఁగలిగినది అంతగా లాభింపదు. వేఱుపాయ మేదైన చూడవలెను.

"అట్లైన మహారాజావారిని నాకడకు తోడ్కొని రండు. వారు నాయొద్ద నుండిన నేను నిశ్చింతుఁడనై యేదైన యుపాయము నాలోచింపఁగలుగుదును." మోహనుఁ డిట్లనిన-తోడనే యువరా జంతఃపురములోనికిఁ బోయి రామచంద్రుని తీసికొనివచ్చెను. మిగిలినవా రందఱును రామచంద్రునితో వచ్చిరి.

రామమోహనుఁడు కంటఁబడగానే రామచంద్రుఁ డిట్ల-నెను—"నీవు నా కక్కరలే దిఁక—దూరముగ పొమ్ము. నీవు చాలకాలమునుండి యున్నవాఁడవు—నిన్నంతకంటె శిక్షింప-లేను, ప్రాణములతో మరల యిల్లు చేరుకొనఁగలిగిన నీముఖ మెన్నఁడును మఱి చూడను—" కోపమువలన మాటాడలే-కున్నాఁడు రామచంద్రుఁడు.

మోహనుఁడన్న నాతనికి నిజముగా ప్రేమయే, రామ-చంద్రుఁడు చంటివాఁడుగా నున్నప్పటినుండికూడ మోహనుఁ డతనికి సంరక్షణ చేయుచుండెను. చిన్నప్పుడు ముద్దుచేయుచు నతని నాడించుచుండెను.

మోహనుఁడు చేతులు జోడించి యనెను—"నన్ను పొమ్మనుటకు నీవెవరవు మహారాజా? నాకీ నౌకరీ యిచ్చినది

భగవంతుఁడు. యముఁడు నన్నీ లోకమునుండి తీసికొనిపో-యిననాఁడే భగవంతుఁడునన్నీ యుద్యోగమునుండి తప్పించఁ-గలఁడు. నీవుంచినను ఉంచకపోయినను నేను నీ నౌకరునే!" ఇట్లనుచు మోహనుఁడు రామచంద్రుని యెదుటకు వచ్చి నిలిచెను.

"మోహనా, ఏమియుపాయ మాలోచించితివి?" అని యువరా జడిగెను. తమకృప యుండవలెనుగాని నాకుపా-యము లేకపోలేదు—నాకుండునుపాయము ఈలాటియే— తల్లి మహాకాళిని నమ్మియున్న నాకిది చాలును!"

"ఆయుపాయ మెందుకును పనికివచ్చునది కాదు," అని తలయాడించుచు "మీరాజాగారి ఓడ యెటువైపున నున్నది చెప్పుము." అని యువరా జడిగెను.

"కోటకు దక్షిణపుదిక్కున కాలువలో."

"డాబా పైకెక్కిచూచి వత్తము రండు" అనెను యువరాజు.

హఠాత్తుగ నేదో యొకయూహ తట్టి మోహనుఁడు, "ఔనౌను మంచిమాట! అక్కడకు పోయి చూదము రండు" అని యనెను,

అందఱును డాబామీఁదికి వెళ్లిరి. అడుగున కాలువ కనఁబడుచున్నది, వారు నిలిచియున్న చోటునుండి సుమారు డెబ్బదిమూర లుండును; అందులో నున్నది రామచంద్రుని

యెలువదిగడల యోడ. రామచంద్రుని వీపునఁగట్టుకొని దానిపై కుతికెదనని మోహనుఁ డనెను.

వసంతరాయలు తడఁబడుచు మోహనునొద్దకు పరుగెత్తి వానిని గట్టిగా పట్టుకొని "వద్దువద్దు నీవట్టి యసాధ్యమైన పని ఎన్నఁడును నూహింపకుము, దానివలన ప్రయోజనముండదు," అనెను. విభ యులికిపడి భయముతో వణఁకుచు "ఏమిటి మోహన్ నీవనునది!" అన్నది; రామచంద్రరాయలు, "అసాధ్యమైన దాపని" అన్నాఁడు.

ఉదయుఁడప్పుడు లోనికిఁ బోయి దళసరిపంచెలు,కండువాలు దొఱకినవన్నియు తీసికొనివచ్చెను. వానిని నులిపి ఒకదానిచివర నొకటి కట్టి పెద్దత్రాఁడొకటి తయారుచేసినాఁడు రామమోహనుఁడు. పడవయుండు వైపునకుఁబోయి అక్కడనుండు చిన్న స్తంభమువంటి ఎత్తుదిమ్మకొకదానికి ఆత్రాడును కట్టెను. ఆత్రాడు పడవనందుకొనలేదు. మీఁద కొంతదూరము వఱకుమాత్రము వచ్చినది. "మహారాజా,నీవు నావీఁపుమీఁద నెక్కి గట్టిగాపట్టుకొని కూర్చుండియుండుము. నేనుత్రాఁడు పట్టుకొని క్రిందికి జారెదను,"అన్నాఁడు మోహనుఁడు. రామచంద్రుఁ డడ్డుపెట్టలేదు.మోహనుఁ డప్పు డక్కడనుండువారందఱకును ప్రణామముచేసి ఒక్కొక్కరి పాదధూళి తీసికొని రామచంద్రుని వీఁపుపై నెక్కించుకొనెను; రామచంద్రుఁడు గట్టిగా వానినిపట్టుకొనికూర్చుండి కండ్లుమూసికొనెను. రామమోహనుఁడు దిగుచు, విభవైపు తిరిగి, "నేను వెళ్లుచున్నా-

నమ్మా, నీబిడ్డఁడు బ్రతికియున్నంతకాలము నీవు భయపడకు-
మమ్మా," అనెను.

రామమోహనుఁడు త్రాడును గట్టిగా పట్టుకొని, మెల్లఁగ దిగుచుండెను. విభ స్తంభమునొద్దకు పోయి దానిని నొక్కిపట్టుకొని నిలిచెను. వసంతరాయలు కండ్లుమూసికొని, వణఁకుచు, దుర్గానామస్మరణ చేయుచుండెను. మెల్లఁగా దిగిదిగి, మోహనుఁడాత్రాడుచివరకు వచ్చెను. ఆత్రాటి-నప్పుడు నోటితో కఱచిపట్టి తన రెండుచేతులతో రామచం-ద్రుని వ్రేలాడవేసి మెల్లఁగా పడవమీఁదికి దించెను. అప్పుడు-తానుగూడ పడవపై నుఱికెను. రామచంద్రుఁడు పడవను చేరుకొనగానే విభ పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి మూర్ఛిల్లెను. వసం-తరాయలు కండ్లువిప్పి, "ఏమయినది తాతా?" అని యడిగెను. మూర్ఛిల్లియున్న విభ నెంతో యాదరముతో నెత్తికొని ఉద-యుఁ డంతఃపురములోనికి వెళ్లెను. సురమ యుదయుని చేయి-పట్టుకొని "ఇప్పుడు నీకేమానోకదా!" అని భయపడుచు నడి-గెను. "ఇప్పుడు నామాట నే నసుకొనుచుండలేదు" అనెను యువరాజు.

ఈవల పడవ కొంతదూరము పోయి నిలిచిపోయినది, కాలువలో పెద్దపెద్ద గుగ్గిలపుదూలము లడ్డుగ పడియున్నవి. ఇంతలో పహరావారు పడవపాఱిపోవుట దూరమునుండి చూచి పడవపై రాళ్లురువ్వ నారంభించిరి. కాని ఒక్కరా-యియైనను పడవకుఁ దగులలేదు. వాండ్ర చేతులలో కత్తు-

లున్నవి, తుపాకులు లేవు. వాండ్రలో నొకఁడు తుపాకి-తెచ్చుటకుఁ బరుగెత్తిపోయెను. వెదుకఁగా వెదుకఁగా తుపాకి యొకటి దొరకినదిగాని కాల్చుటకు చెకుముకి దొరక-లేదు. పహరావారు "ఓరే, మందెక్కడరా? ఓరే గుండ్లె-క్కడరా?" అనుచు ఒకరినొకరు అడుగుచుండ రామమోహ-నుఁడు రామచంద్రుని యితరానుచరులతోఁ గలిసి దూలము-లపై పడవనీడ్చి దాటించుకొని పోయెను. పహరావాండ్రు రామచంద్రుని వెంబడింపవలెనని తమలో నొకనిని పడవనొక-దానిని తెమ్మని పంపిరి. వీఁడు దారిలో 'హరి' దుకాణము-నొద్ద నొకచిలుము గుడాకు పీల్చి పండుకొనియున్న రామశం-కరును లేపి తనకు వాఁడీయవలసినబాకీమాట వానికి జ్ఞాపకము తెచ్చి పడవకై బయలుదేఱెను. పడవ వచ్చినను లాభములే-దనునంతవేళ యైనతరువాత పెద్దకేకలతోను పాటలతోను, పడవ వచ్చినది. ఆలస్యముగుట చూచి పడవకై వెళ్లినవారివం-దఱును దూషింప నారంభించిరి. "నన్ను గుత్తమనుకొను-చున్నారా?" అని వాఁడు జబాబు చెప్పెను. ప్రతివాఁడును వానిని నోటికివచ్చిన తిట్లుతిట్టెను; అందఱివంతును పూర్తి-యైనప్పటికి ఇఁక వెళ్లినను లాభముండదని వారికిఁ దోఁచినది. పడవతీసికొనివచ్చుటలో కొంతయాలస్యమైనది నిజమే, గాని తిట్లుతిట్టుకొనుచు దానికి మూఁడంతలాలస్యముచేసిరి. రామ-చంద్రునిపడవ భైరవనది చేరినతోడనే ఫర్నాండిజ్ దొరగా రొకతుపాకి పేలించిరి. అప్పటికి తెల్లవాఱవచ్చినది, నిద్రిం-

చుచున్న ప్రతాపాదిత్యుఁడు తుపాకిశబ్దమువలన లేచి 'పహా-రా' 'పహారా' అన్నాఁడు. ఎవ్వరును రాలేదు, పహారా వారందఱు నా రాత్రియే పాఱిపోయిరి. మొదటికంటె బిగ్గ-ఱగా "పహారా!" అని కేకవేసెను ప్రతాపుఁడు.

పండ్రెండవ పరిచ్ఛేదము.

గట్టిగాఁ బిలిచినను పహరావాఁడు రాకుండుట చూచి ప్రతాపుఁడు వెంటనే మంచము దిగి బయటికి వచ్చి "మంత్రీ" అని పిలిచెను. భృత్యుఁడొకఁడు పరుగెత్తిపోయి మంత్రిని దోడ్కొనివచ్చెను.

"పహరావా రేరీ మంత్రీ?"

"బయటిద్వారము వదలి రాత్రి అందఱును పాఱిపో-యిరి," అన్నాఁడు మంత్రి. విపత్తువచ్చి మీఁదఁబడుచున్న-దని మంత్రి కనిపెట్టి ప్రతాపాదిత్యుని ప్రశ్నకు తిన్ననిజబాబు తత్క్షణమే చెప్పెను—జబాబు చెప్పుట కాలస్యముచేసినను, డొంకతిరుగుడుగా జబాబుచెప్పినను ప్రతాపుఁడు అగ్నిహో-త్రుఁడై మండిపడును. "అంతఃపురద్వారమునొద్ద నుండువా రేమైరి మంత్రీ?" అని ప్రతాపుఁ డడిగెను.

మంత్రి—"వచ్చునప్పుడు దారిలో చూచితిని - వారి కాళ్లు చేతులు కట్టియున్నవి—వారు పడియున్నారు." రాత్రి జరిగినకథ యేమియు మంత్రి యెఱుఁగఁడు, కాని ఘోరమైన-సంగతి యేదో జరిగినదని మాత్రము ఊహింపఁగలిగెను— ఆవిషయమై రాజుగారినే అప్పు డడుగుట అసంభవము.

"రామచంద్రరాయ లెక్కడ? వసంతరాయ లెక్కడ? ఉదయాదిత్యుఁ డెక్కడ?" అని తొందరతొందరగా ప్రతాపుఁ డడిగెను.

"వారంతఃపురములోనే యున్నారని తలఁచెదను," అని మంత్రి మెల్లమెల్లఁగ ననెను.

ప్రతాపుఁడు చీకాకుపడుచు, "తలఁచుట నేనును చేయఁగలపనియే, నిన్నేల యడుగవలెను?—కాని తలఁచునదంతయు నెల్లప్పుడును నిజమగునా?" అనెను. మంత్రి మఱి నోరువిప్పక మెల్లఁగా బయటికి పోయెను, రమాపతి చెప్పఁగా రాత్రి జరిగినదంతయు తెలిసికొనెను. రామచంద్రరాయలు పాఱిపోయినాఁడని తెలియఁగానే మంత్రికి భయము వేసినది. బయటికిఁబోవుసరి కక్కడ మఠము వేసికొని కూర్చుండియున్న విదూషకుఁడు, రమాయి, మంత్రి కగపడి, "ఇదిగో జాంబవంతుఁడు?" అని మంత్రిని పలుకరించుచు పండ్లిగిలించెను. వానినవ్వులో కనఁబడునది పండ్లుమాత్రమే, ఆపండ్లముఖమును చూచి రామచంద్రుని సభాసదులు భయపడుచుండలేదు, వారు దానికే రసికత యనుచున్నారు. ఆవిదూషకుని యభినందనము విని మంత్రి యేమియు ననలేదు, వానివైపు చూడనైనను చూడక తననౌకరుతో, "వీనిని తీసికొనిరమ్ము" అనెను. వానిని ప్రతాపాదిత్యుని క్రోధానలమున కాహారముగ నీయవలెనని మంత్రికిఁ దట్టినది—మహారాజుగారి చేతనున్న వజ్రాయుధము నెవరో యొకరిపైఁబడక మానదు, కనుక ఈ అరఁటిచెట్టుపైఁ బడినయెడల గొప్పగొప్పవృక్షముల కేమియు హానికలుగదని మంత్రి యూహ.

రమాయిని జూచి రాజు అగ్నిహోత్రుఁ డాయెను—మహారాజుగారి కానందము కలుగఁజేయవలెనని రమాయి

పండ్లిగిలించుచు దేహమును అష్టవక్రములుగ విఱుచుచుండుట-చూచి మహారాజుగారు సహించి యూరకుండలేకపోయిరి. ఆయన వడిగా సింహాసనమునుండి లేచి రెండుచేతులను విసరుచు, "వీని నవతలకు గెంటుము, ఈక్షణమే వీనిని దీసికొనిపొమ్ము వీని నిచ్చటకు తెమ్మని చెప్పిన దెవరు?" అనెను. కోపముతోపాటు అసహ్యముకూడ ప్రతాపునిలో పుట్టనియెడల రమాయి మరలఁ దనయింటికి వెళ్ల నవసర ముండకపోను—తగినశాస్త్రి యీయవలెనన్న నెంత అసహ్యకరమైనవానినైనను ముట్టుకొనక తీరదు, కాని ప్రతాపుఁడు వానిని ముట్టుకొనలేకపోయెను—అంత యసహ్యము కలిగినదాయనకు.రమాయి నాక్షణమే బయటికిఁ బంపివేసెను.

మంత్రి—"మహారాజా, అల్లుఁడుగారు—"

రాజు చీకాకుపడి తలయూచుచు—"రామచంద్ర-రాయలు—"

మంత్రి—"చిత్తము మహాప్రభూ, వారు రాత్రి మనకోటనుండి వెళ్లిపోయిరి"

రాజు—"వెళ్లిపోయినాఁడా ? మహారావాం డెక్కడికి పోయిరి?"

"బయటిద్వారముదగ్గఱ నుండు వారుపాఱిపోయినారు" అని మంత్రి మఱియొకమాఱు అనెను.

ప్రతాపుఁడు పిడికిళ్లు బిగించుకొని, "ఎక్కడకు పారిపోయెదరని" అడిగెను. "ఎక్కడనున్నను వెదకి తెప్పించుము.

వారిని. అంతఃపురద్వారములయొద్దనుండు పహరావారిని పిలిపించుము తత్క్షణమే,'' మంత్రి బయటికి వెళ్లెను.

రామచంద్రుఁడు పడవలోనికి దిగునప్పటి కింకను చాలరాత్రి యున్నది. వసంతరాయలు, ఉదయాదిత్యుఁడు, సురమ, విభ—వీరిలో నెవ్వరును రామచంద్రుని విడిచివచ్చి పండుకొనుటకుఁ బోలేదు. విభ నోటివెంబడి ఒక్కమాటయైనను రాలేదు. కండ్లవెంబడి ఒక్కనీటిబొట్టైనను లేదు— మిక్కిలి యలసటజెందినదానివలె కదలక మెదలక యొకచోట పడియుండెను. సురమ ఆమెయొద్ద కూర్చుండి ఆమెతలపై చేయివేసి మెల్లగ దువ్వుచుండెను. వసంతరాయలును ఉదయాదిత్యుఁడునుగూడ నేమియు మాటలాడుచుండుటలేదు. చీఁకటిలో నొకరిముఖ మొకరికి అస్పష్టముగ కనఁబడుచుండెను. ఆగదిలో తమకండ్లకగపడకుండ నెవరో కూర్చుండియున్నట్లు వారి కనిపించుచుండెను. దాని నంధకార మనవచ్చును, భయ మనవచ్చును, అదృష్ట మనవచ్చును—కాని ఏదో కూర్చుండియుండుట నిజము, దాని యూపిరికూడ వారికి వినఁబడుచుండెను. సదానందహృదయుఁడైన వసంతరాయలు నాలుగువైపులనునుండు నిరానందమును జూచి మహాదుఃఖితుఁడయ్యెను. ఎటువైపుతిరిగినను నేమియు బోధపడకయున్నది—జరిగినదేమొ జరుగఁబోవునదేమొ తెలియకున్నది. ఇదియంతయు నొకదుస్స్వప్నమా అనిపించుచున్నది, ఏమియుతోఁచక బట్టతలపై చేతిని ద్రిప్పుచు ఉండియుండి,

ఉదయాదిత్యుని చేయి పట్టుకొని, "తాతా!" అనుచుండెను, ఉదయాదిత్యుఁడు "ఏమి తాతయ్యా?" అని మరల నడుగుచుండెను. దీనికిజబాబేమియు వసంతరాయలునోటినుండి రాలేదు. దారితప్పితిరుగుచున్న వసంతరాయల వ్యాకులహృదయములో వేయిప్రశ్నలుదయించుచున్నవి—వానికిసరియైన మాటలు లేవు—ఈమాటలులేని సహస్రప్రశ్నలును ఆ "తాతా"అను ఒక్కపదము మూలమున వ్యక్తముకావలెనని ప్రయత్నము చేయుచున్నవి "ఏమిటిది?" అనుభావము మాత్రమే, ఆయన యడుగవలసిన ప్రతిప్రశ్నలోను నుండునది—ఆయన విశేషించి యడుగవలసిన దప్పుడంతగా లేదు.

నాలుగువైపుల నుండునంధకార మల్లకల్లోలముగ నుండెను. దానిలోనుండి మాటలేవో వినఁబడుచున్నట్టుండెను వసంతరాయలకు; కాని వానియర్థ మేమియు బోధపడకుండెను. అట్టిసమయమున ఉదయాదిత్యునిమాట మధ్యమధ్యను వినఁబడుచుండుటవలన వసంతరాయలమనస్సు కొంత శాంతించుచుండెను. కొంతసేపైనతరువాత వసంతరాయ లుదయాదిత్యునిచేయి గట్టిగా పట్టుకొని "తాతా నేనే దీని కంతటికిని కారణము కాఁబోలు!" అని విచారముతో ననెను. ప్రతాపుఁడు తన్ను జంపలేకపోవుటయే దీనికంతటికిని కారణమని వసంతరాయలకు మాటిమాటికిని తోఁచుచుండెను. ఉదయాదిత్యుఁ డప్పుడు విశేషముగ మాటలాడు నవస్థలో లేఁడు, "నీ వెంతమాత్రము కారణము కావు తాతయ్యా"

అనిమాత్రము మృదుస్వరముతో ననుచుండెను. కొంతసేపు గదిలో నెవ్వరును ఒక్కమాటయైనను అనలేదు, వసంతరాయ లు చివరకు, "విభా, ఏమియు మాటలాడక కూర్చుండియున్నా-వేమి తల్లీ?" అనుచు విభయొద్దకుఁబోయి ఆమెకడఁ గూర్చుం-డెను. మఱికొంతసే పూరకుండి వసంతరాయలు, "సురమా సురమా!" అని పిలిచెను. సురమతాతయ్యవైపుముఖమెత్తినది, నోటివెంబడి మాటమాత్రము లేదు. తనకుఁ దెలియని విప-త్తేదో వచ్చి మీఁదపడుచున్న దనుకొనుచు తాతయ్యతల-తడవుకొనుచు ఆవిపత్తుకొఱకై యెదురు చూచుచున్నట్లు కూర్చుండియుండెను. సురమవిభనొసట చేతినుంచి నిశ్చలముగ కూర్చుండియుండెను. గాని ఆమెహృదయమందప్పుడేముండెనో అంతర్యామికిఁ దెలియకపోలేదు. ఆచీఁకటిలో సురమ ఒకమా రుదయాదిత్యునివైపు చూచినది. ఉదయాదిత్యుఁడు గోడను జేరఁబడి ఏదో యాలోచించుచుండెను. సురమ కనులనుండి నీరు కారుచుండెను, విభకు తెలియు ననుభయముచే సురమ ఆకన్నీటిని తుడుచుకొనుచుండెను.

తెల్లవాఱుచున్నది, నలుదిక్కులను వెలుతురు కనఁబడు-చున్నది—వసంతరాయలు స్వేచ్ఛగా నూపిరివదలుచు బ్రతికితి మనుకొనెను. అర్థముకాని యాభయ మతనిని విడిచినది. మనస్సును బలపఱచుకొని వసంతరాయలు రాత్రి జరిగినదానిని-గుఱించి ఆలోచించుచు కొంతసేపు కూర్చుండి విభగదినుండి బయటికిఁ బోయెను. అంతఃపురద్వారమున సీతారాముఁడు

కనఁబడెను. వాని కాళ్లు చేతులు కట్టియుండుట చూచి "చూడుము సీతారామా, ప్రతాపుఁడు నిన్నడిగినయెడల నేను నిన్ను గట్టినానని చెప్పుము, నే నొకప్పుడు మహాబలశాలిని, గనుక ప్రతాపుఁ డామాట నమ్మును" అనెను.

సీతారాముఁడు ప్రతాపాదిత్యుఁ డడుగునప్పు డేమి-జవాబు చెప్పవలెనో యిప్పటివఱకు ఎంతయాలోచించినను నిశ్చ-యించుకొనలేకపోయెను. ఉదయాదిత్యుని పేరు చెప్పుటకు-మాత్రమతని మన స్సెంతమాత్ర మొప్పుకొనకున్నది. తాటి-చెట్టు ప్రమాణము, మూఁడుకండ్లు వంకర కాళ్లు గలభూతముపై సీతారాముఁ డపరాధము మోపు నిశ్చయించుకొనుచుండు-సమయమున వసంతరాయలు వానికి దొరకుటచేత నిరపరాధి-యైన ఆభూతమును వాఁడు వదలిపెట్టెను. సీతారాముఁడు వసంతరాయలు చెప్పినసలహా నంగీకరించెను, వసంతరాయ లప్పుడు రెండవ పహారావానియొద్దకుఁ బోయి "భాగవత్, రాజుగా రడిగినచో నిన్నుఁ గట్టినది నేను అని చెప్పుము." అనెను అప్పుడు భాగవతునిలో సత్యాసత్యజ్ఞాన మకస్మాత్తుగా ప్రబలమై వాఁ డసత్యవిముఖతను కనపఱచెను — దానికి ముఖ్యకారణము ఉదయాదిత్యునియెడల వీనికిఁ గలకోపము.

"నాతో అటువంటి దేదియు చెప్పఁబోకుఁడు. అట్లు చేసినయెడల పాపము" అన్నాఁడు భాగవత్.

వసంతుఁడు వానివీఁపుమీఁద చేయివేసి,—"నామాట నమ్ముము భాగవత్, దీనివలన నేమియు పాపము కలుగదు—

అబద్ధమాడి మంచివానిప్రాణము కాపాడుట పాపమైనచో నేనేల నిన్నీపని చేయుమనెదను?" అని అనుచు, వానిభుజ-ముపై తట్టుచు అనేకవిధముల బోధపఱచెను కాని హఠా-త్తుగా న్యాయబుద్ధి పుట్టినవానియెదుట మనయుక్తి పనికిరాదు. "లేదు మహారాజా, యజమానులయెదుట అబద్ధమాడుట నాకు చేతకాదు." అన్నాఁడు రెండవ పహరావాఁడు.

వసంతరాయలు గడిబిడిపడుచు, "నామాట వినుము-నీకేమియును పాపము కలుగ దీయబద్ధమువలన" అన్నాఁడు. "నామాటయుంచుము నాయనా నిన్ను తరువాత సంతోష, పెట్టెదను, నామాట ఉంచుము, ఇదిగో ఇప్పుడు నాదగ్గఱ-నున్నది. ఇది పుచ్చుకొనుము"

పహరావాఁడు తత్క్షణము చేయిచాచి వసంతుఁడిచ్చిన రూపాయలు మొలను దోఁపెను. వసంతరాయలు కొంత మన-శ్శాంతినిబొంది ఇంటిలోనికిఁ బోయెను.

పహరావారి నిద్దఱిని తీసికొనిరమ్మని ప్రతాపాదిత్యుని యాజ్ఞయైనది. మంత్రి వారిద్దఱిని దోడ్కొనిపోయెను. లోపల నుండి పుట్టుచున్నకోపము నాఁపుకొని నిశ్చలుఁడై ప్రతాపుఁడు కూర్చుండియున్నాఁడు; మాటమాటకు నాగి మాటలతి స్పష్ట-ముగఁ బలుకుచు, "నిన్నరాత్రి అంతఃపురద్వారము తలుపు లెట్లు విడినవి? అని యడిగెను.

సీతారామునకు లోనుండి వణఁకు పుట్టినది, చేతులు జోడించి "శరణుమహాప్రభూ! నాతప్పేమియు లేదు," అన్నాఁడు

"అది నిన్నెవ రడిగినారు?" అని కండ్లు చిట్లించుచు రాజుగా రడిగిరి.

సీతారాముఁడు—తొందరతొందరగా ఇట్లనసాగెను. "చిత్తము మహాప్రభూ, లేదు,—మహాప్రభూ యువరాజు—యువరాజావారు నన్ను కట్టి అంతఃపురమునుండి బయటకి వెళ్లిపోయిరి." 'యువరాజు' అని వానినోటినుండి చటాలున వచ్చినది. యువరాజుపేరెంతమాత్రము చెప్పఁగూడదని తనలో తాను నిశ్చయించుకొనుచుండెను, కనుకనే కాబోలు, ఆగందరగోళములో అన్నికంటె ముందా పేరే వచ్చినది. నోరు జారిపోయినతరువాత పాపము వాఁడు చేయఁగలదేమున్నది!

ఇంతలో ప్రతాపుఁడు మహారావారినిపిలిపించుచున్నాఁడని విని వసంతరాయలు గడిబిడిపడుచు ప్రతాపునిగదిలోనికి వచ్చెను—అప్పటికి సీతారాముఁడు యువరాజావారితో నేనెంతయో వద్దని చెప్పుచున్నను వారు వినలేదు," అని చెప్పుచుండెను.

వసంతరాయ లదివిని తొందర తొందరగా, హాఁ హాఁ, సీతారామ్, ఏమంటివిరా, అబద్ధమాడకున్న దేవుఁడు నీకు మేలుచేయును, ఉదయునిదోష మేమియు నందు లేదు," అనెను.

సీతారాముఁడు తడఁబడుచు, "ఔను మహాప్రభూ యువరాజు తప్పేమియు లేదు," అనెను.

ప్రతాపుఁ డప్పుడు "నీతప్పా ఆక్షైన?" అని దృఢస్వరముతో నడిగెను.

"కాదు మహాప్రభూ!"

"మఱి యెవరితప్పు?"

"చిత్తము మహాప్రభూ, యువరాజా—"

అప్పుడు భాగవతుని నడుగఁగా వాఁడు జరిగినదంతయు సరిగా చెప్పివేసెను—వాఁడు చూచినది. తాను నిద్రపోవుచుండె ననుసంగతిమాత్రమే! వసంతరాయల కేమియు నుపాయము తోఁచలేదు, కండ్లుమూసికొని, 'ఈశ్వరా' 'ఈశ్వరా' అనుచుండెను. పహారావారికనులు పోయినవి—బలము ప్రయోగించి ఎవరైన వాంఛ్రను గట్టినచో అసహాయులైకూర్చుండువారు పహారా పని యెట్లు చేయఁగలరు? వాంఛ్రయపరాధమునకై రాజావారు వాంఛ్రకు కొరడాదెబ్బలు విధించిరి.

ప్రతాపుఁ డప్పుడు వసంతరాయల వైపుచూచి "ఉదయుని యపరాధము క్షమింపఁదగినదికాదు," అని గర్జించెను. ఆయన ధోరణినిఁజూచిన ఆతప్పు వసంతరాయులదే యని చూచువారికి తోఁచుచుండును. ఉదయాదిత్యునే ఎదుట నిలుచుండఁబెట్టి దూషించుచున్నట్లు ప్రతాపాదిత్యుఁడు మాటాడెను. ఉదయుని తనకంటె నధికముగ ప్రేమించుచుండుట వసంతుని యపరాధము!

"బాబూ, ప్రతాపా, ఉదయునితప్పేమియు లే దిందు-లో" అని వసంతరాయలు తత్క్షణమే అనెను.

ప్రతాపుఁడు రౌద్రాకారుఁడై లేచి, "తప్పులేదా?" అనెను "నీవు తప్పులేదనుటచే వానిని మఱింత యధికముగ దండించెదను, నీవేల వచ్చి నడుమను దూరుచున్నావు?"

వసంతరాయ లుదయాదిత్యునిపక్ష మగుటవలన ప్రతా-పుఁడు వానికి మఱింత విపక్షమగుచుండెను. ప్రతాపుఁ డుద-యాదిత్యుని శిక్షింపఁబోవుట వసంతరాయలకు శాస్తినిచ్చు-టకే యని వసంతరాయలు కనిపెట్టి, ఏమియు ననక ఊరకుండి తనలోఁ దానేదో యాలోచించుకొనుచుండెను.

కొంతసేపటికి ప్రతాపుఁడు శాంతించి ఇట్లనెను—"ఉ-దయునికి తనదని ఒక యభిప్రాయము లేదు, నమ్మకము లేదు; తాను కోరి ఏదియైనను చేయఁగలవాఁడు కాఁడు వాఁడు; ఎవరి-యిష్టానుసారము వారు వీని నాడింపఁగలరు, కేవల మొకకను-సైఁగవలన వీనిచే నెట్టిదైన నేపనినైన చేయింపఁగలఁడు—ఇది యంతయు నేను పూర్తిగా నెఱుఁగుదును—అట్లు కాకున్న ఉదయుని రక్షించువాఁడు నేఁ డెవ్వఁడును ఉండకపోవును. పక్షి తెక్కలోని వెండ్రుకవలె వీఁ డెగురుట కనిపెట్టి ఎవరూ-దుటవలన వాఁ డెగురుచుండెనో తెలిసికొనవలెనని క్రిందికి, చూచితిని, ఉదయునికి శాస్తి నిచ్చుటకు నిచ్ఛలేకపోవుటకు నిదియే కారణము—శాస్తి పొందుటకుఁగూడ యోగ్యతలేదు వానికి. కాని బాబా నేననునది వినుము, నీవు మఱియొక్క-

ఐనను ఉదయునిచూచుటకు యశోహరపురము వచ్చినచో వానిప్రాణమును కాపాడుట ఎవ్వరికిని శక్యము కాదు”

వసంతరాయలు చాలసేపు మతిపోయినవానివలె నచ్చోట నూరక కూర్చుండి, తరువాత మెల్లమెల్లగ లేచి “మంచిది ప్రతాప, ఈసాయంకాలమే నేను పోయెదను,” అనెను. మఱియొక్కమాటయైనను అనక వెలుపలకుఁ బోయెను.

ఉదయాదిత్యునియెడల అనురాగముగలవారిని, ఉదయుఁ డెవరెవరికి వశీభూతుఁడో వారిని, ఉదయునినుండి వేరుచేసి దూరముగ నుంచవలెనని ప్రతాపుఁడు నిశ్చయించుకొనెను. “కోడలిని ఇఁక నిచ్చట నుండనీయకూడదు; ఏదో యొకమిషపై ఆమెను పుట్టినింటికిఁ బంపివేయవలెను,” అని మంత్రిని బిలిచి రాజనెను. విభయెడల ప్రతాపున కెట్టిసందేహమును లేదు—ఎంతయైనను విభ తనయింటిపిల్లకదా!

పదుమూఁడవ పరిచ్ఛేదము.

వసంతుఁ డుదయాదిత్యుని గదిలోనికి వచ్చి, "తాతా ఇఁక నిన్ను చూచుటకు నాకు ప్రాప్తిలేదు," అనుచు ఉదయుని యొద్దకు వచ్చి వానిని గట్టిగా కౌఁగిలించుకొనెను.

ఉదయుఁడు వసంతుని చేతులుపట్టుకొని, "ఏమి తాతయ్యా, అట్లనుచున్నావేమి?" అని యడిగెను.

వసంతరాయలు జరిగినదంతయు చెప్పి, కంట నీరుపెట్టుకొని, "నీయెడల నాకుఁగల అనురాగమే నీకష్టములకు మూలము, కనుక నీ విక్కడ సుఖముగ నుండిన నేను బ్రతికియుండు నాలుగురోజులు నెట్లైన గడపుకొందును," అనెను.

ఉదయుఁడు తలయూఁచుచు, "అట్లెన్నఁటికిని కానేరదు తాతయ్యా," అనెను. "మనము తప్పక కలిసికొనెదము, దానికెవ్వరును అడ్డురాలేరు. నీవు నన్ను విడిచి, వెళ్లిపోయినయెడల నేనెంతమాత్రము బ్రతికియుండను తాతయ్యా!"

వసంతరాయలు—"ప్రతాపుఁడు నన్ను చంపింపలేదు, దానికి బదులు నిన్ను నాయొద్దనుండి తీసికొన్నాఁడు. తాతా, నేను నిన్ను వదలి వెళ్లిపోవునపుడు నీవు నావైపు చూడకుము; తాతయ్య చనిపోయినాఁడని యనుకొనుము."

ఉదయాదిత్యుఁడు తనపడకగదిలోనున్న సురమకడకుఁ బోయెను. వసంతరాయలు విభగదిలోనికిఁ బోయి విభగడ్డము పట్టుకొని, "తల్లీ విభా, ఒక్కమాఱు లెమ్ము తల్లీ!" అనుచు

-మెను లేపి, "నీచేతిని ఈముసలితలమీఁద నొక్కసారి వేయుము తల్లీ," అనెను. విభ తత్క్షణమే లేచి తాత తలమీఁద నుండు పండువెండ్రుకలను తీయ నారంభించినది.

ఉదయాదిత్యుఁడు సురమకు నంతయుఁ దెలియఁజేసి, "సురమా, ఈజగత్తులో నాకే రవంత మిగిలియున్నదో అది-కూడ తీసికొనుటకు కుట్ర జరుగుచున్నది," అనెను. సురమ చేయిపట్టుకొని, "నాచేతులు నులిసి నిన్నెవరైన నాయొద్ద-నుండి తీసికొని పోయెదరా యేమి?" అని ఉదయుఁడనెను

సురమ ఉదయుని రెండుచేతులతో గట్టిగ కౌఁగిలించు-కొని, "అది యమునికి సాధ్యము కాఁగలదు, మఱి యెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు," అని దృఢస్వరముతోఁ బలికెను.

కాని కొంతసేపటినుండి సురమ మనస్సులోఁగూడ నట్టిభయమే పుట్టుచుండెను. తనప్రియతముని తనయొద్ద-నుండి లాగుకొనిపోవుటకు క్రూరహస్త మొకటి తనవైపు వచ్చుచున్నట్లనిపించుచున్నదామెకు. నాప్రాణము పోయినను నేనతనిని వదలను, అనుచు తాను భర్తను గట్టిగాఁ బట్టుకొని యున్నట్లు సురమ యూహించుచుండెను

"నేను బాగుగ నాలోచించి చూచితిని నిన్నెవ్వరును నాయొద్దనుండి తీసికొనిపోలేరు" అని సురమ మరల ననెను. సురమ ఉండియుండి ఈమాటలే యనుచుండెను. ఆమె కప్పుడు గొప్పబలము కావలసియున్నది; భూలోకముననుండు ఎట్టి-బలశాలి వచ్చినను దనపట్టును విడిపింపలేనంత గట్టిగాఁ దన

ప్రియతముని దానుపట్టుకొన గలుగవలెను—కనుక మనస్సును బలపఱచుకొనుటకై మాటిమాటికిని ఆమాటల నేఅనుచుండెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు సురమముఖమును జూచి నిట్టూర్పు విడుచుచు "సురమా, తాతయ్యను మన మిఁక నెన్నఁడును చూడము," అనెను.

సురమకూడ పెద్దనిట్టూర్పు విడిచినది.

ఉదయాదిత్యుఁడు—"నాకష్టమువిషయమై నేఁ౦తగా నాలోచింపలేదు సురమా, తాతయ్య కెంత దుఃఖముగా నున్న-దోకదా! భగవంతుఁ డేమి చేయఁదలఁచియున్నాఁడో కదా!"

ఉదయుఁడు వసంతరాయలనుగూర్చి సురమతోఁ జెప్పుచుఁ గూర్చుండెను

వసంతరాయ లెక్కడెక్క డేమేమిచేసెనో అవియన్నియు ఉదయునికి నేఁడు జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. వసంతరాయల కరు-ణార్ద్రహృదయములోనుండి వచ్చుచుండిన చిన్న చిన్న మాట-లను ఆయన దయార్ద్రహృదయముతోఁ జేయుచున్న చిన్న-చిన్న పనులను చిట్టిరత్నములా యనునట్లు పోగుచేసి ఉద-యుఁడు తనహృదయమున దాచి యుంచుచుండెను. నేఁడవి ఒక్కొక్కటి పైకితీసి సురమకు చూపించుచుండెను.

సురమ—"ఆహా! తాతయ్యవంటివారింకెవరైన ఉండఁ గలరా?"

సురమ ఉదయునితోఁ గలసి విభగదిలోనికిఁ బోయెను.

విభ తాతయ్య తలనుండి పండువెండ్రుకలు తీయుచుండెను, తాతయ్య పాట పాడుచుండెను.

ఉదయాదిత్యుఁ డగపడినతోడనే వసంతరాయలు నవ్వుచు నిట్లనెను—

"విభ నన్ను విడువననుచున్నది, చూచితివిరా బాబూ! నేను వెళ్లెదనని విని యేడ్చుచున్నది—ఎవరైన నిట్లు చేయుట చూచితివిరా తాతా? విభ కంట నీరుచూచి భరింపలేను నేను!" ఇట్లని మరల పాట ప్రారంభించెను.

"అదిగో చూడుము, విభ ఏమిచేయుచున్నదో చూడుము!

ఇదిగో విభా ఇటుచూడుము, నీకిట్లేడ్చుచుండిన—" వసంతరాయలు మఱి మాటలాడ లేకపోయెను. వసంతరాయలు విభకు బుద్ధిచెప్పఁబోయి తనదుఃఖమునే ఆఁపుకొనలేకపోయెను. చటాలున కండ్లు తుడుచుకొని నవ్వుచు, "సురమ ఏడ్చుచున్నది చూచితివా తాతా?" అన్నాఁడు. "ఇట్లుచేయుట కూడదనిపని, జాగ్రత్త ఇట్లైన నేనిక్కడ నేఉండిపోయెదను, వచ్చి నీగదిలోఁ గూర్చుండెదను. వీరిద్దఱునుకలిసి నాతలమీఁదనుండు పండువెండ్రుకలు తీయుచుందురు, నేను నీ చెవిలో నోరుపెట్టి బొక్కిపండ్లనడుమనుండి తుస్సుతుస్సుమని మాటలాడుచుందును. దానివలన నేమిప్రమాదము వచ్చినను నాతప్పుండదు."

ఎవరినోటినుండియు మాటరాలేదు, వసంతరాయ లది కనిపెట్టి దుఃఖితుఁడగుచు వీణను బైకితీసి అతివేగముతో వా-యింప నారంభించెను. విభ కనులనుండి కారు కన్నీటివఱదలు వీణపాట కడ్డువచ్చునట్లు కనఁబడెను, వసంతరాయలకనులు నీటితో నిండుచుండెను, అతనికనుల మసక కమ్ముచుండెను. అక్కడనుండువారందఱిని చీవాట్లుపెట్టుచున్నట్లు నటించుచు మాటలనుప్పులతో దుఃఖమును నొక్కియుంచవలెనని వసంతరాయలు గొప్పప్రయత్నముచేసెను, గాని నోరు విడినదికాదు, మాటలు తట్టలేదు, ఆశ వదలి వీణను క్రిందఁబెట్టెను. చివరకు సెలవుపుచ్చుకొను సమయముకూడ దగ్గఱపడినది.

వసంతరాయ లుదయాదిత్యుని గట్టిగాఁబట్టుకొని కౌఁగిలించుకొని చాలసేపటివఱకు వదలక నిలిచియుండెను. "ఇదిగో ఈవీణ ఇక్కడనే ఉంచి పోవుచున్నాను నేఁటినుండి నేను మఱి వీణను ముట్టను," అని చివర కనెను సురమను జూచి "నేను కోరునదంతయు నీవు సుఖముగా నుండవలెననియే," అని యనెను విభవైపు ముఖము త్రిప్పి, "విభా—" అని ప్రారంభించెను కాని మఱియొక్కమాటయైనను పలుకలేకుండెను. కన్నులు తుడుచుకొనుచు పల్లకి నెక్కెను.

పదునాలుగవ పరిచ్ఛేదము.

యశ్శోరునకు సమీపమున మంగళ నివసించుకుటీర ముండెను. ఆమె జపమాల త్రిప్పుచు కూర్చుండియుండు సమయమున నొకనాఁడు రాజాంతఃపురమునుండు దాసి యొకతె కూరగాయలబుట్ట చేతఁబుచ్చుకొని అచ్చటకు వచ్చెను.

“సంతకు వచ్చితిని నేఁడు, ‘మంగళ’క్కను చూచి చాల-దినములైనది, ఒకమాఱు చూచివత్తమని చటాలున తట్టినది. కాని అక్కా, నేఁడుమాత్రము, చాలసేపుండ లేను, పని-యున్నది,” అని యనుచు దాసి మాతంగ, బుట్టను క్రిందపెట్టి నేల చతికిలఁబడెను. “నే నసిన వాని కెంతో యిష్టము—అది నీ వెఱుఁగనే యెఱుఁగుదువుకదా అక్కా! ఐననేమి, ఎవతెయో మాయలాడి యొకతె వానిమనస్సు త్రిప్పివేయుచున్నదని నాకు తెలిసినది. దానికి మూఁడురోజులలో చావువచ్చు నుపాయ మేదైన చేయలేవక్కా?”

తిరిగిరాని ఆవులను ఇంటికి తెప్పించుమందున్నది మంగళ యొద్ద, మగలను తెప్పించుమందున్నది, ఆమె వశీకరణమంత్ర మెఱుఁగును. మాతంగ బ్రతికియుండవలెనన్న మాయలాడి మూఁడుదినములలో చావవలెనఁట! కాని ఆచావవలసిన మాయలాడి సాక్షాత్తు మంగళయే!

మంగళ తనలోఁ దాను నవ్వుకొనుచు, "ఆమాయలాడి చచ్చుటకు తొందరలేదు. యమధర్మరాజునకు కొంతపని కల్పించినపిమ్మటగాని ఆమె చావదు," అని అనుకొని పైకి ఇట్లనెను- "నీవంటిరూపసిని వదలి మఱియొకరికొఱకై పోవునంత అరసికత యెవరిలోనైన నుండఁగలదా? నీవు భయపడవద్దు మనుమరాలా, నీప్రియునిమనస్సు నీదే యౌను నీకండ్లనుండుమందుకంటె మంచిమందు ఈజగత్తులో లేదు. కనుక నీకండ్లనే మఱికొంచెము గాఢముగా ప్రయోగించిచూడుము. దానివలన నేమియు ప్రయోజనము లేనప్పుడు నేనిచ్చువేరును వానికి తాంబూలములో పెట్టియిమ్ము," ఇట్లనుచు ఎండిపోయిన వేరొకటి తెచ్చి మాతంగచేతిలోఁ బెట్టినది.

"రాజుగారియింటిలోనివార్త లేమి మనుమరాలా!" అని అడిగినది మంగళ.

"వానితో మనకేమిపని అక్కా!" అన్నది మాతంగ చేతులు త్రిప్పుకొనుచు.

"ఔను మంచిమాట యంటివి తల్లీ, చాల మంచిమాట," అని మంగళ అన్నది.

తనయభిప్రాయమునకును మంగళయభిప్రాయమునకును సంపూర్ణమగు నైక్యమంత సులభముగఁ గలుగునని మాతంగ ఎన్నఁడును నూహింపలేదు. కావున మాతంగ కొంచెము మాశాభంగము పొంది, "ఐనను నీతో చెప్పుటలో దోషములేదు.

కాని ఇప్పుడు వ్యవధిలేదక్కా మఱియొకనాఁడు వచ్చి అన్ని-సంగతులును చెప్పెదను," అనుచు అక్కడనే మఱికొంచెము స్థిరముగఁ గూర్చుండినది.

మంగళ—"అట్లైన మఱియొకనాఁడు చెప్పుకొందము మా మాటలు,"

మాతంగ చీకాకుపడుచు ప్రారంభించినది—"అట్లైన నన్ను పోనిమ్మక్కా, ఇంత యాలస్య మైనందున ఎన్నితిట్లు తినవలసివచ్చునో!—కాని అక్కా, ఆనాఁడు రాజుగారింటికి అల్లుఁడు వచ్చి, ఎవ్వరితో చెప్పక వచ్చిననాఁటిరాత్రియే పాఱిపోయెను."

మంగళ—"నిజమే! అట్లేలచేసెను చెప్పుమా! చూచితివా మనుమరాలా, నేనన్నది నిజము—మాతంగ కనఁబడనియెడల నాకు రాజుగారింటిమాట లేవియు తెలియవు"

మాతంగ—"అసలు సంగతి యెఱుఁగుదువా, అక్కా? మాకోడలమ్మ ఉన్నదే, ఆమె రెండుకండ్లతో ఎవ్వరిని చూడ-లేదు. ఆమేమి మంత్ర మెఱుఁగునోగాని మగఁడు మేఁకవలె ఆమెవెంబడి తిరుగుచుండును—కాని ఆమాటలన్నియు నాకేల—ఎవ రెక్కడనుండి వినెదరో—చిట్టచివర కింతయు-నామీఁద పడును—అంతయు మాతంగ చెప్పినదే అనెదరు."

మంగళ మఱి యాపుకొనలేకపోయినది. మఱియొక-క్షణము ఓర్చియున్నయెడల మాతంగ అంతయును తనంతట-తానే చెప్పివేయునని మంగళ యెఱుఁగును, కాని ఓర్చి-

యుండలేక, "ఇక్కడ నెవరున్నారు మనుమరాలా, మనలో మనమనుకొనుటలో దోషమేమున్నది?" అనుచు, "అట్లైన మీకోడలమ్మ ఏమి చేసినది?" అని యడిగెను.

"అల్లునిదగ్గఱకు వెళ్లి అతనిభార్యమీఁద ఏమి కల్పించి-చెప్పినదోగాని రాత్రికిరాత్రి అల్లుఁడు భార్యను విడిచి వెళ్లి-పోయెను. భార్యఏడ్పునకు మఱి అంతములేదు, రాజుగారికి కోపమువచ్చి, పిచ్చెత్తిపోవుచున్నారు, కోడలిని తత్క్షణమే పుట్టినింటికి పంపి వేయుమనుచున్నారు — అదిగో చూచితివా — నవ్వవలసిన దేమున్నది నేనన్నదానిలో, పట్టలేక పట్టలేక నవ్వుచున్నావే!"

రామచంద్రరాయలు పాఱిపోవుటకు నిజమైన కారణము కోటలోనుండు దాసదాసీలందఱును పూర్తిగా నెఱుఁగుదురు, కాని ఒకరుచెప్పుకథతో మఱియొకరుచెప్పునది పొందకున్నది.

మంగళ — "కోడలమ్మను పుట్టినింటికి అంత
పంప నవసరము లేదని మీరాణీయమ్మగారితో
నాయొద్ద నొకమందున్నది, దానిని ప్ర
యువరాజు మనస్సు పూర్తిగా అటున
ఈలాగున ననుచు పకపక నవ్వసాగినది.

మాతంగ — "మంచిమాట! రాణిఁ

మంగళ — "యువరాజునకు మీకో
ప్రేమకదా?"

"దానిమాట అనుకొని యేమిలాభము! ఆమెను చూడకుండఁగ నొక్కక్షణమైన నుండలేఁడు; ఆమె 'ఒరే,' అని పిలిచినను వచ్చును."

"సరే దానికి తగినమందు నేనిచ్చెదను—పగటిపూట-కూడ యువరాజు భార్యయొద్దనే కూర్చుండునా?"

"ఆహా!"

మంగళ—"ఓయమ్మ, అదేమే! యువరాజుతో నేమి చెప్పుచుండునో, నీవెన్నఁడైన వింటివా, దగ్గఱ కూర్చుండి ఏమి చేయుచుండునో నీవెన్నఁడైన చూచితివా మనుమరాలా?"

"లేదక్కా నేనెన్నఁడును చూడలేదు."

"నన్నొకమాఱు కోటలోనికి తీసికొనివెళ్లఁగలవా నేనది చూచి వచ్చెదను."

"ఆయనవసరమైన బాధయంతయు నీకేల అక్కా?"

"ఔను నిజమే, కాని చూచినయెడల నామంత్రము
ే లేదో తెలియును"

ది, కాని నేటికిక నన్నుపోనిమ్ము" అనుచు
ంకొని లేచి పోయినది.

ల్లిపోయినతోడనే మంగళ పటపట
ం పెద్దవిచేసి ఏమేమో ప్రేలుచుండెను.

పదునైదవ పరిచ్ఛేదము

వసంతరాయలు బయలుదేరునప్పటికి చీఁకటికావచ్చు-చున్నది. విభ డాబామీఁద కెక్కినది. పల్లకి పోవుచున్నది. తాతయ్య పల్లకిలోనుండి తల పైకిపెట్టి వెనుకకు తిరిగి చూచుచున్నాఁడు. పాషాణహృదయమైనకోటలో నెట్టిమార్పును లేదు, దానిలో నించుకయైనను చలనము పుట్టలేదు. దాని చుట్టు ఎత్తుగానుండు పెద్దపెద్దప్రాతిగోడలు తాతయ్యకంటికి అప్పుడుండుచీఁకటివలనను, అతనికండ్లు నీళ్లతో నిండియుం-డుటవలనను దట్టమైననీడలవలె కనఁబడుచున్నవి పల్లకి వెళ్లిపో-యినను విభమాత్ర మచ్చటనే నిలిచి ఆదారివైపు చూచు-చున్నది. నక్షత్రము లుదయించినవి, రోడ్లప్రక్కను దీపములు వెలుఁగుచున్నవి, కాని మనుష్యులుమాత్రము నడచుటలేదు, విభ దూరమునకుఁ జూచుచు అక్కడనే నిలిచియుండెను. సురమ ఆమెకొఱకు దేశమంతయు వెదకివెదకి ఎచ్చటను గానక చిట్టచివరకు డాబామీఁదికివచ్చెను. విభ కనఁబడినతోడనే ఆమెయొద్దకుఁ బరుగెత్తికొనివచ్చి, ఆమెభుజముపై చేయివేసి, ఆమెను గట్టిగా కౌఁగిలించుకొని, "ఏమి చూచుచున్నావు విభా?" అని యడిగెను. విభనిట్టూర్పువిడుచుచు, ఏమియు లేదు, అనెను. విభ కంతయు శూన్యముగ కనఁబడుచుండెను.

విభ యింటిలోని కేలపోవుచున్నదో, బయటికేల వచ్చు-చున్నదో, ఏల పండుకొనుచున్నదో, ఏల లేచుచున్నదో

మటమధ్యాహ్నమప్పుడు ఈ గదినుండి ఆగదికి ఆగదినుండి యీగదికి ఏల తిరుగుచున్నదో—ఏమియు నామెకే బోధపడకున్నది. ఆమె మనస్సునసుఖ మన్నమాట లేదు. ఆ రాజప్రాసాదములో తన యిల్లు మఱి లేదు; తానుండుగది అచ్చటినుండి పాఱిపోయినదని ఆమె కనిపించినది. తనచిన్ననాటి యాటపాటలను, తన నవ్వుఏడ్పులను, చిన్నప్పటినుండి తా ననుభవించుచున్న సుఖదుఃఖములను కలిపి విభ తనహృదయధనమంతయును వంపి నిర్మించిన తనముద్దుటింటి నెవరు వచ్చి ఒక్కనాటిలో విరుగఁగొట్టిరో కదా! ఆయిల్లిఁక విభయిల్లు కాదు. తాతయ్య వెళ్లిపోయినాఁడు, తాను గృహవిహీనురాలైనది—తన్ను దీసికొనిపోవుటకు చంద్రద్వీపమునుండి ఎప్పుడు భృత్యుఁడు వచ్చునో! రామమోహనీపాటకి బయలుదేరియుండును-ఇక్కడనుండి వెళ్లినప్పటినుండి వారందఱును ఎక్కడనున్నారో కదా!

ఆనందము పూర్తిగాపోలేదు, ఏమాత్రమో యింకను మిగిలియున్నదని విభ కనిపించుచున్నది. అన్నయున్నాఁడు ఆహా ఎట్టిప్రేమ అతనిది! తనప్రాణముతోసమానమైన సురమ యున్నది, కాని నీడవలె ఏదో విపత్తు తనవెనుకనే ఎల్లప్పుడును వచ్చుచున్నట్లు ఏలనోగాని విభకు భయమగుచున్నది. ఇంటిప్రహారీలను ఛేదించుకొని, ఇంటదూరి, కంటి కగపడకుండ, నేమూలనో ఆపదయొకటి నిద్రించుచున్నదని మనకు రాత్రింబగళ్ల నిపించుచుండిన, ఆయిల్లు మనయిల్లని ఎట్లుతోచును?

పని పోయి సీతారాముఁడు చిక్కులలో నున్నాఁ

డని ఉదయాదిత్యునకు తెలిసినది. సీతారా దమ్మిడియైన లేదు, కాని వాని పీకచుట్టు కావలసి సీతారాముఁడు రాజుగారికోటలో పనిచేయుచు సంపాదించుచుండువాఁడు వాని మేనత్త మగఁడు ఓ ముక నేదో పనిలో నుండెను. వానిలో నకస్మాత్తుగా భర లేనిప్రేమ పుట్టుటవలన వాఁడు పనివిడిచి భార్య మేనల్లుఁడగు-సీతారాముని యిల్లు చేరుకొని వానిని చూచి "ఆహా! ఇన్నాళ్లకు నా యాఁకలి తీరినది," అన్నాఁడు. అప్పటినుండి సీతారాము-నొద్దనే ఉండెను. పినతండ్రి యాఁకలి తీరినదనుటకు అనేకప్ర-మాణములు కనఁబడుచుండెను గాని ఆయాఁకలితీరుట సీతా-రాముని చూచుటవలననే యనుటకుమాత్రము తగినప్రమా-ణము లేదు. సీతారామునికి వరుసకు అక్కయగునట యెవరో ఒకతె; ఆమెకొక కొడుకుండెను, ఆమె వానినేదైన పనిలో పెట్ట-వలెనని ప్రయత్నించుచుండెను. అంతలో, కొడుకును చిన్న-పనిలో పెట్టినయెడల మేనమామ నవమానపఱచినట్లౌనని యామెకు హఠాత్తుగా తట్టుటవలన, ఆమె కొడుకును పని-లోనికి వెళ్లనిచ్చినది కాదు. మేనల్లుఁడు చేయుచున్న మానరక్ష-ణము సీతారాముని ఋణమును వృద్ధిచేయుచుండెను, గాని అక్కగారిసౌఖ్యమునకుఁగాని మేనల్లునిసౌఖ్యమునకుగాని లోటు లేకుండునట్లు ఏర్పాటుజరుగుచుండెను.ఇదికాక ఇంటిలో సీతారాముని ముసలి విధవతల్లి యున్నది, పెండ్లి కావలసి-యున్న పెద్దకూతు రొకతె యున్నది. ఈవల, సీతారాముఁడు

ప్రాయశ్చిత్తము

…ు, ఆమోదప్రియుఁడు, ఆటపాటలు సదా …రామునిఁ అవస్థ మాఱినదిగాని వాని బంధువుల-…ు మాఱలేదు. మేనల్లునివయస్సు పెరుగుచున్నది. …టు వానిపొట్ట పెద్దదగుచున్నది, మామమానావ-…నములమొదలగల ఉత్సాహముకూడ నధికమగుచున్నది. రూపాయలసంచి ఖాలీయైనను బంధువులపొట్టలుమాత్రము పెద్దవగుచునేయున్నవి, సీతారాముని పరదాలకుఁగూడ నెట్టి-యాటంకమును కలుగలేదు—అప్పులే వీని కిప్పు డాధారము.

ఉదయాదిత్యుఁడు సీతారాముని దురవస్థనుగూర్చి విని వానికిని, భాగవతునకును మునుపటివలె నెలనెలకు జీతము పంపుచుండెను. యువరాజు పంపుచున్నడబ్బు పుచ్చుకొను-చుండుటకు సీతారామునకు మిక్కిలి సిగ్గుగానుండెను మహా-రాజావారియెదుట యువరాజు పేరు వానినోటిలోనుండి వచ్చిన-నాఁటినుండి తాను తనదృష్టికి, యువరాజు దృష్టికిఁగూడ అప-రాధి అని వానికిఁ దోఁచుచుండెను. ఒకనాఁ డెప్పుడో యువ-రాజు వాని కగపడుట తటస్థించినప్పుడు వాఁ డాయన పాద-ములమీఁదఁ బడి "నీవే నాకు భగవంతుఁడవు, నీవే నాకు జగదీశ్వరుఁడవు, నీవు దయామయుఁడవు," అని ఏడ్చుచు నాయనను క్షమింప వేఁడుకొనెను.

భాగవతునిది అత్యుదాసీనస్వభావము, గుడుగుడు-పీల్చుచు చతురంగమాడుకొనుచుఁ గూర్చుండును, ఇరుగు-పొరుగువారిని స్వర్గమునకు కొంతమందిని నరకమునకు కొంత-

మందిని పంపుచుండును. ఉదయాదిత్యుఁడు పంపినరూపాయలతనియొద్దకు వచ్చినప్పుడు కనుబొమ్మలు చిట్లించుచు, మూఁతి విరుచుచు "యువరాజు నాకొంపముంచి ఈనాలుగురూపాయలతో తాను చేసినతప్పు దిద్దుకొనవలెనని చూచుచున్నాఁడు గాఁబోలు" అన్నాఁడు, కాని రూపాయలుమాత్రము తిరుగగొట్టలేదు.

పనిపోయిన యిద్దఱునౌకర్లకు మునుపటిజీతము యువరాజుమూలమున ముట్టుచున్నదని మహారాజావారికిఁ దెలిసినది పూర్వ మిట్టివిషయము లాయనసముఖమునకు వచ్చునవి కావు ప్రతాపుఁడు కొడుకును మిగుల తృణీకరించుచుండుటచే కొడుకు చేయుపనులనుగుఱించి ఆయనచెవిని పడుట యంతగాలేదు ఉదయాదిత్యుఁడు ప్రజలతో కలసిమెలసి యుండునని ప్రతాపుఁ డెఱుఁగును, ప్రజలపక్షమై తనకువిరుద్ధముగుచుండునని యెఱుఁగును, గాని అతఁడు జోక్యము కలుగఁజేసికొనువిషయములు చిన్నచిన్నవగుటచేతను మిక్కిలి సామాన్యమైనవగుట చేతను, తండ్రి వానినిగుఱించి దఖలు పుచ్చుకొనువాఁడు కాఁడు; ఏదో పెద్దవిషయములో యువరాజెప్పుడో దూరినప్పుడుతప్ప యువరాజొకఁడున్నాఁడనియే ప్రతాపునికి జ్ఞప్తికివచ్చుటలేదు. మహారాజావా రిప్పుడు మునుపటివలె యువరాజువిషయమై నిర్లక్ష్యముగా నుండకపోవుటవలన ఆయన నౌకర్లిద్దఱికిని జీతముపంపుచున్నట్లు రాజావారిచెవిని తత్క్షణమే పడినది. ప్రతాపాదిత్యుఁడు మిగుల కోపగించి

ఉదయుని పిలిపించి, "సీతారాముని, భాగవతుని, పనిలోనుండి తీసివేయుటకు కారణము రాజకోశములో వారిజీతమునకు తగినధనము లేదనుకొని కాఁబోలు వారికి జీతమును నీవు పంపుచుండుట?" అని యడిగెను.

"దోషిని నేను. వారిని నీవు దండించుటవలన శిక్ష-పొందినది నేను, నీవు విధించిన శిక్షప్రకారము ప్రతిమాస-మును నేను జరిమానా వారిచేతి కిచ్చుచున్నాను," అని ఉదయుఁడు నెమ్మదిగా జబాబుచెప్పెను.

ఇంతకుముం దెన్నఁడును ఉదయాదిత్యునిమాటలు చెవియొగ్గివినుటకు ప్రతాపాదిత్యుని కవసరము లేకపోయినది. నిశ్చలభావముతోను వినయముతోను ఉదయాదిత్యుఁ డిప్పు-డిచ్చినజబాబు వినినప్పుడు తండ్రిమనస్సున కొంతయాశ్చర్యము నానందము పుట్టకపోలేదు. కొడుకనినదానికి ప్రత్యుత్తర-మీయక, "వారికి నీవెట్టియర్థసహాయమును చేయఁగూడదని నాయాజ్ఞ, ఉదయా!" అని ప్రతాపుఁ డనెను.

"మఱింత పెద్దశిక్ష విధించుచున్నావు" అని చేతులు-జోడించి ఉదయుఁ డనెను—"ఇంత కఠినశిక్ష వహింపవలసి-నంత యపరాధము నేనేమిచేసితిని? ఏఁడెనమండ్రుమనుష్యులు ఆఁకలిగొని, తిండికిలేక, నిరాశ్రయులై, ఏడ్చుచు, ఊరివెంబడి తిరుగుచుండఁగా చూచుచు నేనే దానికి కారణమని యెఱిఁగి-కూడ నేమియుచేయక ఊరకుండుట నాకెట్లు శక్యమగును? నాకు భోజనమునకుఁ గొదువలేదు, నాకవసరమున్నదానికంటె

పదిరెట్లు నీవిచ్చుచున్నావు. కాని నావిస్తరిని పలువిధములైన పిండివంటలతో నింపి, ఎదుటను కడుపుమాడుచు నేడ్చుచున్న ఆపదిమందిని గూర్చుండఁబెట్టి వారి కొకపిడుచయినను పెట్ట-నీయక నన్ను భోజనముచేయుమనిన, నేను దినునది నాకు విషమనిపించదా నాన్నా?"

ఉదయుఁడుత్తేజితుఁడై యాడినమాటలన్నియు ఎట్టి-అడ్డును పెట్టక తండ్రి వినెను; ఆమాటలుముగిసినతోడనే మెల్లగ నిట్లనెను, "నీవు చెప్పవలసినదంతయు విన్నాను, నేను చెప్పఁ-బోవున దిప్పుడు నీవు వినుము. సీతారామునికిని భాగవతున కును జీతము నేను నిలిపితిని, దాని నిప్పుడు మరల నెవరైన నిచ్చినచో ఆయిచ్చువాఁడు నాకు విరోధియగును." ప్రతా-పునికి లోలోపున చాలకోపము పుట్టినది, ఆకోపమునకు నిజ-మైనకారణము తనకే తెలియదేమో, కాని తనలో తా నిట్లను-కొనసాగెను—"నేనేదో గొప్పదౌర్జన్యముచేసితినా? దయా-మూర్తియైన ఉదయుఁడు దాని ప్రతీకారముచేయవచ్చెనా? దయాళువై వాఁడు ఏమిచేయునో నేనును చూచెద! నేను కఠినముగా నుండుచోట దయచూపుసాహసమా! ఉదయా-దిత్యుఁడు సురమయొద్దకుపోయి సమస్తమును ఆమెకు తెలియఁ-జేసెను. సురమ ఇట్లనెను.—"మొన్నసాయంకాలము సీతా-రామునితల్లి వానిచిన్నకొమార్తె నెత్తుకొనివచ్చి నాయెదుట నేడ్చుచు కూర్చుండెను, రోజంతయు ఇంట నెవ్వరికిని తిండి-లేదఁట నేనప్పు డేమైన నిచ్చినట్లైన వారింట నారాత్రి వంట

యానఁట, లేనియెడల పస్తేయఁట. సీతారామునికూఁతురు పాలుత్రాగుపిల్ల, ఆనాఁడు ఉదయమునుండియు పాలులేవఁట, ఆచంటిదానిముఖము చూచుచు ఎవరూరకుండఁగలరు? వారు మనలను వదలి ఎక్కడికి పోఁగలరు?"

ఉదయాదిత్యుఁడు—"ముఖ్యముగా, వారిని మనకోట-నుండి తరిమివేసితిమని తెలిసినతరువాత నాన్నభయమువలన వారికెవ్వరు పని యిచ్చుటకుగాని,సహాయముచేయుటకుగాని సాహసింపరు. అట్టియవస్థలో మనముకూడ వారిని దూరముగ నుంచినయెడల వారిగతి ఏమికాను? వారికి నేను సహాయము-చేసితీరెదను. దానివిషయమై నీకెట్టి సందేహమునువద్దు, నే నాలోచించుచున్నది, ఆవిషయమైకాదు. నాన్న కేవలము సబబులేనివాఁడు, ఆయనను కోపముతెప్పించుట మంచిది కాదు, అతనికి తెలియకుండ మనకోరిక నెరవేర్చుకొనుమార్గము చూడవలెను"

భర్తచేతులు పట్టుకొని "నీవేవియు చేయనక్కరలేదు, చేయవలసినది నేను చేసెదను, ఆపూచీ నామీఁద వదలిపెట్టుము నాథా" అనెను. తాను ముందుండి ఉదయాదిత్యుని తన వెనుకనుంచి పనిచేయవలెనని సురమ సంకల్పము. ఉదయా-దిత్యునికి మంచిరోజులు కావివి. భాగ్యదేవత ఉదయాదిత్యుని-చేతి కొప్పఁజెప్పిన పనులన్నియు అతనితండ్రి మతమునకు విరుద్ధములైనవే, ఐనను, సురమవంటిభార్య నిరుత్సాహపఱుప-వలసినది ఆపనులలో నొక్కటియైనను లేదు. భర్త ధర్మయుద్ధ-

మునకు పోవలసివచ్చినప్పుడు తనచేతులతో తానే భర్తకు కవచముతొడిగి భర్త వెడలినపిమ్మట ఇంటిలోనికిపోయి మూలకూర్చుండి ఏడ్వవలసినస్త్రీ కాదు సురమ. అడుగడునకు సురమ వణఁకుచుండెను, గాని అడుగడునకు భర్తకు ధైర్యము చెప్పుచుండెను. ఆపదసమయమప్పుడు పెక్కుమాఱులు ఉదయాదిత్యుఁడు సురమ ముఖమువైపు చూచియుండెను, సురమ నేత్రములనుండి అశ్రుధారలు కారుచుండెను, గాని యామె పాదములయందుగాని చేతులయందుగాని, వేఱెట్టిభయమును, వణకును కనఁబడలేదు.

ఒక నమ్మకమైన దాసిచేతికిచ్చి సీతారాముని తల్లికిని భాగవతునిభార్యకును ప్రతిమాసము సొమ్ముందఁజేయు ఏర్పాటు సురమ చేసినది. దాసి నమ్మఁదగినదే గాని ఈకబురు మంగళకు తెలియకుండ నుంచవలసిన యవసరము దానికి కనఁబడలేదు, కనుక ఈసంగతి మఱియెవ్వరికిని తెలియకపోయినను మంగళకుమాత్రము తెలియకపోలేదు.

పదునాఱవ పరిచ్ఛేదము.

సీతారామునకును, భాగవతునకును జీతము రహస్యముగా వెళ్లుచున్నదని తెలియఁగానే ప్రతాపాదిత్యుఁడు మాటలు వృథా వ్యయముచేయక సురమ పుట్టినింటికి తత్క్షణమే పోవలసినదని అంతఃపురములోనికి వర్తమానము పంపెను. ఉదయాదిత్యుఁడు మనస్సును దృఢపఱచుకొనెను. విభ ఏడ్చుచు సురమవద్దకు పరుగెత్తినది; "నీవు వెళ్లిపోయినయెడల నే నీ శ్మశానపురిలో నెట్లుండఁగలను వదినా?" అనుచు సురమ భుజముపై చేయివేసి గట్టిగా కౌఁగిలించుకొనినది. సురమ విభ గడ్డముపట్టుకొని ఆమెను ముద్దుపెట్టుకొనుచు, "నేనేల వెళ్లెదను విభా! నేనెక్కడికి వెళ్లెదను; నా కున్నదంతయు నిక్కడనే యున్నదికదా?" అనెను. కాని త్వరలో ప్రతాపాదిత్యునియాజ్ఞ సురమకందినది, అప్పుడామె యిట్లనినది, "అమ్మగారింటికి వెళ్లుటకు నాకు కారణమేమియు నగపడలేదు. అక్కడనుండి రమ్మని వార్తలేదు, నన్ను తీసికొనివెళ్లుటకు మనుష్యులురాలేదు. నాభర్తయభిప్రాయముకూడ నేనిప్పుడు పోవలెనని కాదు ఎట్టికారణమును లేకుండ హఠాత్తుగా పుట్టినింటికిఁ బోవలసినయవసరము నాకు కనబడకున్నది" ఇది విని ప్రతాపుఁడు మండిపడెను, కాని కొంచె మాలోచింపఁగా కోపమువలన లాభములేదని యతనికి తోఁచినది. సురమను

బలప్రయోగమువలన బయటికి పంపుటకు వీలులేదు, ఒంటిబల మంతఃపురములో పనికిరాదు. ఆఁడువారితో సంబంధించిన-విషయములలో ప్రతాపుఁడు కేవల మజ్ఞాని. బలవంతుల-యెడల బలముప్రయోగించుట ప్రతాపుఁడు బాగుగా నెఱుఁ-గునుగాని అబలలవిషయములలో ఎట్లుచేయవలెనో అతని తలలోనికి దూరునది కాదు. అతఁడు లావుపాటి మోకులను త్రుంచి పారవేయఁగలఁడు. కాని సన్నని దారమునఁ బడినముడి విప్పుటకు చేతకాదతనికి. స్త్రీ బోధపఱచుకొనుటకు సులభమైన పదార్థము కాదు, బోధపఱచుకొనఁదగిన వస్తువు కాదు. స్త్రీలతో సంబంధించిన ఏచిక్కు వచ్చినను అది విప్పుభారము రాజు రాణి-మీఁదవేయును ఆఁడువారినిగుఱించి ఆలోచించుచుకూర్చుండ వలెనను కోరిక లేదాయనకు; కూర్చుండుటకు సమయములేదు, దానికి తగిన యోగ్యతయు లేదు—అట్లుచేయుట కేవలము ని-ష్ప్రయోజనమైనపని. ప్రతాపుఁడు రాణిని పిలిపించి "సురమను అమ్మగారింటికి పంపివేయుము," అనెను. "అట్లైన నాబిడ్డఁడు, ఉదయునిపని యేమౌను" అని దుఃఖముతో రాణి యడిగెను. రాజు చీకాకుపడుచు—"ఉదయుఁడింకను చంటివాఁడు కాఁడు; రాజకార్యములు సులభముగా సాధించుకొనుటకై సురమను అమ్మగారింటికి పంపవలెను—ఇది నాయాజ్ఞ," అని ప్రత్యు-త్తరమిచ్చెను.

రాణి ఉదయునిఁ బిలిపించి "నాయనా, సురమను పుట్టి-

నింటికి పంపివేయనిమ్ము" అని యనెను. "ఎందుచేతనమ్మా, సురమచేసిన యపరాధమేమి?" అని ఉదయాదిత్యుఁ డడిగెను.

రాణి—"నాకేమి తెలియును నాయనా, మేము ఆఁడు-వారము మాకేమియు బోధపడదు. కోడలిని పుట్టినింటికి పంపుటవలన రాజకార్యమునకు కలుగులాభమేదో మహా-రాజావారికే తెలియవలెను."

ఉదయాదిత్యుఁడు—"నన్ను కష్టపెట్టి దుఃఖితునిఁ జేసిన రాజ్యమున కెట్లు ఉన్నతికలుగఁగలదో నాకు తెలియకున్న-దమ్మా. సహింపగలిగినంతదుఃఖము సహించుచునే యున్నాను. నాకు మఱియెట్టిసుఖమును ప్రాప్తిలేదు, అది నేనెఱుఁగుదును. సురమకుమాత్ర మేమిసుఖమున్నది, ప్రతిదినము నామె భరిం-చుచున్న తిట్లే యామె ధరించు ఆభరణములు, ఉదయము-మొదలు రాత్రివఱకు ఆమెను మన మామె నవమానించని-రోజులేదు చివరకామె కిక్కడ స్థానముకూడ లేదను-చున్నారు. ఆమెతో మన కెట్టిబాంధవ్యమును లేదా, అమ్మా? ఆమె మనగడపకువచ్చిన ముష్టిదా, మనచిత్తము వచ్చినంత-కాలము మనయింటనుంచి మనకిష్టములేనప్పుడు పొమ్మనుటకు? అట్లయైనచో ఈరాజప్రాసాదములో నాకుఁగూడ స్థానము లేదు, నాకుఁగూడ సెలవిమ్ము, అమ్మా!"

రాణి ఏడ్చుచు నిట్లనెను, "మహారాజుగారికి ఎప్పటి కేబుద్ధిపుట్టునో నాకేమియు బోధపడదు తండ్రీ. కాని కోడలు-

మాత్రము మంచిదికాదు, అదియు నిజమేనాయనా! అది మనయింటిలో కాలుపెట్టినది—ఇంటిలో మఱిసుఖమన్న-మాటలేదు—ఆమాట తలఁచుకొనినమాత్రాన లోపున మంటపుట్టును. కనుక నామాట విని రెండురోజులపాటు కోడలిని అమ్మగారింటికివెళ్లనిమ్ము నాయనా, చూతము—మన-యింటి లక్ష్మి తిరిగి మనయింటికి వచ్చునో రాదో తెలియును?”

ఉదయాదిత్యుఁడు తల్లిమాటలకు జవాబీయలేదు. ఊరక కొంచెము కూర్చుండి లేచి బయటికి పోయెను.

రాణి ఏడ్చుచువచ్చి ప్రతాపాదిత్యునిమీఁదపడినది—“సురమను పంపివేసినయెడల ఉదయుఁడు మఱిబ్రతుకఁడు మహారాజా! కాని వానితప్పేమియులేదు. ఆరాక్షసి వానిని మంత్రముతో కట్టియుంచినది.” ఇట్లని వెక్కివెక్కి ఏడ్వసాగెను.

“సురమ పోకుండిన ఉదయుని చెరసాలలో పెట్టియుం-చెదను” అని మహారాజు అతికోపముతో పలికెను

రాణి రాజుగారియొద్దనుండివచ్చి సురమను పట్టుకొని-నది—“నాకొడుకు నేమిచేసితివే నీముఖము తగులఁబడ! నా తండ్రిని నాకిచ్చివేయవే! నీవునాయింట నడుగుపెట్టినది మొద-లు వానిని పట్టుకొంటివి పిశాచమువలె, వానిని నాశనము చేసితివి పూర్తిగా, రాజకుమారుఁడు వాఁడు, చివరకు వాని చేతులకు సంకెలలువేయించనిదే నీమనస్సునకు శాంతి కలుగ-దటే?”

"నావలన ఆయన చేతులకు సంకెలలా అత్తయ్యా! అట్లైన నే నిప్పుడే పోవుచున్నాను," అనినది సురమ, భయముతో వణఁకుచు విభ కడకుఁబోయి సురమ ఆమెతో నంతయుఁ జెప్పినది, విభ భుజముపై చేయివేసి ఆమెను కౌఁగిలించుకొని "విభా నేనీక్షణమే పోవుచున్నాను బహుశః నన్ను మఱియిక్కడకు రానీరు" అనినది. విభ యేడ్చుచు సురమపైఁబడినది. సురమ అక్కడనే చతికిలఁబడిపోయినది.

ఆమెయెదుటనున్నది అంతములేని భవిష్యత్తు; ఆభవిష్యత్తున అందరాని అద్దరినుండి ఒక్కమాటమాత్రము వచ్చి సురమచెవిని పడుచున్నది.—"మఱి లేదు!" ఇఁకమఱి, నేను రాలేను, నాకు మఱి బ్రతుకులేదు, ఏమియుఁ బ్రయోజనము లేదు! ఎదుట వ్యాపించియున్నది. భయంకరమగు భవిష్యత్తామెకన్నుల కగపడుచున్నది. ఆమెకు సదా కనబడుచుండెడిముఖము ఆభవిష్యత్తులో కనఁబడదు, మునుపటియాటపాటలు లే వందులో, మునుపటి యాదరణము లేదు. ఆభవిష్యత్తులో హృదయమునకు హృదయమునకు సంయోగములేదు, ప్రాణమునకు ప్రాణమునకు కలయిక లేదు; ఒకరివైపొకరు చూచుచున్నప్పుడు కన్నులలో అనురాగము లేదు, గుండె బ్రద్దలైనంతదుఃఖము కనఁబడుచున్నను, కన్నులలో తడిలేదు, ప్రేమ లేదు—ఎంత భయంకరమైనది అట్టిభవిష్యత్తు! సురమగుండె గబగబ కొట్టుకొనుచున్నది, తలతిరుగుచున్నది, కన్నుల నీరెండిపోయినది. ఉదయాదిత్యుఁడు గదిలో కాలుపెట్టియుఁ

బెట్టకమునుపే సురమ యతనికాళ్లు పట్టుకొని, ఆపాదముల గుండెపై నుంచుకొని గట్టిగా నొక్కుకొనుచు, గుండెపగులు-నా యనునట్లు వెక్కివెక్కి యేడ్వసాగినది. సురమ ఇంతగా నెన్నఁడు నేడ్వలేదు. అంత గట్టిపఱచుకొనిన మనస్సైనను నేఁడు ముక్కలుముక్కలై పోయినది. ఉదయుఁడు తత్క్షణమే నేల చతికిలఁబడి సురమ తలను ఒడిలో పెట్టుకొని "ఏమి సురమా ఏమైనది?" అని యడిగెను. సురమ ఉదయాదిత్యుని ముఖమువైపు చూచుచు, వెక్కివెక్కి యేడ్చుచున్నది, నోటి-నుండి మాట రాలేదు___ఏమి జబాబు చెప్పఁగలదు పాపము! చివరకు అన్నది___"ఆముఖము నాకిఁక కనబడదా ? సాయం-కాలమువచ్చి నీవాకిటికిలో కూర్చుండియున్నప్పుడు నేనాప్ర-క్కనుండనా? రాత్రి దీపము ముట్టించినతరువాత నీవువచ్చి ఆద్వారమున నిలువఁబడియుండఁగా నేను చిఱునవ్వునవ్వుచు నీరెండుచేతులను పట్టుకొని నిన్నుగదిలోనికి తీసికొని రానా? నీ విక్కడనే యుందువుగాని నేను ఎక్కడనోగదా!" "ఎక్కడనో" అనుదానిలో నెంత నిరాశయుండెను ! అంతలేనిదూరము, దాటలేని ఎడఁబాటు అని అనునట్లామాటవలనఁ దట్టుచుం-డెను. "నిన్ను చూచుచుటకుమాత్రము సెలవిచ్చి, అంత-కంటె దగ్గఱకు పోఁగూడదని ఎవరైన నన్నాజ్ఞాపించిన నీవు నాకెంతో దూరమైపోతివని అనిపించుచుండునుగదా, ఆమా-త్రమును కూడదన్నప్పుడు ఆదూర మంత కెన్నింతలో అధిక-మౌనుగదా, నీకబురు నాకు తెలియుటకు కొంతకాలము పట్టు-

ననునంతదూరమున మనముండునప్పుడు అదియే భరింపలేనిదూరమనిపించునుకదా. నీవు నాకు కనఁబడనియెడల నేను చచ్చిపోయెద ననునప్పుడుకూడ నీవు నాకు కనఁబడలేనప్పుడు నేను బ్రతికియేల—ఈ రెండుకాళ్లను గుండెపై గట్టిగా నొక్కుకొని యీక్షణమే ప్రాణత్యాగముచేయుట పరమసుఖము!”।

పదునేడవ పరిచ్ఛేదము.

కథాప్రారంభమున సూచింపఁబడిన రుక్మిణియే ఇప్పుడు రంగమున ప్రవేశించిన మంగళ. ఆమె రాయగడు విడిచివచ్చి మాఱుపేరు పెట్టుకొని యశోహరప్రాంత దేశమున నివాసము-చేయుచున్నది. రుక్మిణిలో నసాధారణగుణ మేమియును లేదు. విషయాపేక్షతోను, ఈర్ష్యతోను, నిండియుండి, నలుగురను లోఁబఱచుకొనఁగోరు నీచస్వభావముగల అతిసామాన్యస్త్రీ యామె నవ్వు, యేడ్పు లామెకు చేతిలోనిపనులు, అవసర-మైనప్పుడవి ఒక్కక్షణములో బయటికి వచ్చుచుండును,అవ-సరమైనచో ఒక్కక్షణములో మాయమైపోవుచుండును. కోప-మువచ్చునప్పుడామె యొక ప్రచండస్వరూపము ధరించును; ఆకోపమునకు కారణమగువారిని తనగోళ్లతోను, కోరలతోను చీల్చివేయునా యనితోఁచుచుండును. అట్టిసమయముల నామె అంతగా మాటలాడదు, గజగజ వణఁకుచుండును, ఆమెకండ్ల-లోనుండి అగ్నిజ్వాలలు పైకివచ్చుచుండును, కరఁగి మరు-గుచున్న ఇనుమువలె కోప మామెహృదయకటాహమందు కుతకుతమని ఉడుకుచుండును ఈర్ష్య పామువలె నామెమన-స్సులో బుస్ బుస్ మనుచు తోక నిటునటు కొట్టుచుండును. ఇది యిట్లుండ మఱియొకమూలనుండి వ్రతములును తాంత్రి-కానుష్ఠానములును ఆమె సల్పుచుండును. ఆమెతో పరిచయ-

మున్న వా రందఱిమనస్సులను ఆమె అత్యద్భుతముగ పోల్చు-కొనఁగలదు. యువరాజు సింహాసన మెక్కునప్పుడు అతని-హృదయమునఁ దనసింహాసనమును వేసికొని అతని హృదయ-రాజ్యముతోపాటు యశోహర రాజ్యమునుగూడ పాలించు-చుండవలె ననుకోరిక యామెను స్వప్నములోనైన విడువకు-న్నది. ఆకార్యము సాధించుట కామె చేయలేనిపని యేము-న్నది? రాజప్రాసాదమునుండు దాసదాసీజనమందఱితో ననేక-దినములనుండి యెంతయో ప్రయత్నముపై స్నేహముకలిపి యుంచినది. అక్కడ జరుగుచుండు చిన్నచిన్న సంగతులుగూడ నామె తెలిసికొనుచుండును. సురమముఖ మేమాత్రమైన వాడినదనఁగానే ఆవార్తవచ్చి యామెచెవినిపడును. ప్రతా-పాదిత్యునిశరీరమున నెట్టి యస్వస్థతగలిగినను ఆమె కామాట నిమిషములమీఁదఁ దెలియును—విని ఇంతకాలమున కాశనీ-శ్వరునకు చాపువచ్చునని యామె యనుకొనుచుండును. ప్రతాపాదిత్యుని మృత్యువునుగూర్చియును, సురమ మరణ-మునుగుఱ్చియును, నామె ఎన్నియో యనుష్ఠానములు చేయుచుండెను. గాని నేటివఱకు నొక్కటైనను సఫలము కా-లేదు. "నేఁడు సురమయో లేక ప్రతాపాదిత్యుఁడో తెల్ల-వాఱుసరికి మంచముపై చచ్చిపడియుండు" ననుయాశ ప్రతి-దినమును ప్రాతఃకాలమున నామెలో పుట్టుచుండును చివర-కంతకంతకు నోర్పుతగ్గి "నామంత్ర తంత్రములన్నియు తగులఁ బడనీ, కాని వారు నాచేతి కొక్కమాఱు దొఱకినచో నా

కోరికను మనసార నెరవేర్చుకొందును," అని రానురా నామె యనుకొనుచుండెను. ఇట్లనుకొనుచు పండ్లు బిగింపఁబోయి పెదవులు కఱచుకొనుటవలన నోట రక్తముకూడ అప్పు-డప్పుడు కారుచుండును.

రాజునకును రాణికిని సురమయెడలగలవిముఖత దిన-దినము పెరుగుచుండుట రుక్మిణికిఁ దెలిసినది. చివరకు సురమను నగరునుండి పంపివేయవలె ననుప్రస్తాపముకూడ జరిగినదని విని యామె అమితముగ సంతోషించినది ఐనను సురమ అచ్చటనుండి పోకుండుట కనిపెట్టి ఉపాయ మొకటి పన్నినది.

అనేకవిధములైన మంత్రములు, తంత్రములు, మం-దులు ఎఱిఁగినమంగళ అను పేరుగల విధవ యొకతె ఆసమీప-మున నున్నదని రాణిచెవిని వేయించినది, సురమ నచ్చటనుండి పంపివేయక మునుపు యువరాజు మనస్సు నామెపైనుండి త్రిప్పివేయుట మంచిదని రాణికి తోఁచి, రాణి దానికి తగిన-యౌషధము మంగళయొద్దనుండి రహస్యముగ తీసికొనిరమ్మని మాతంగను బంపినది.

మంగళ బహువిధములైన వేళ్ళులను దెచ్చి, వానిని ముక్కలుచేసి, దంచి, నూరి, మంత్రములు చదువుచు రాత్రి-యంతయుఁ గూర్చుండి, వానినన్నిఁటిని కలిపి యొకవిషతుల్య-మైన యౌషధమును తయారుచేయుచున్నది. ఊరిబయట ఎటువైపునను నెట్టిశబ్దమును వినఁబడని ఆయర్ధరాత్రి వేళ ఆచెట్ల నడుమ దాఁగియున్న కుటీరములో అమాన్ దస్తాశబ్దము పుట్టు-

చున్నది. ఆనిశ్శబ్దమగు నడురేయి నీశబ్ద మొక్కటియే నామెకు తోడు. ఇది యొకతాళమై విరామములేక వినిపించుచుండుటచే నామెమనస్సు ఏఱెంత యుత్సాహముతో నాట్యముచేయుచున్నది.

ఔషధము తయారగుట కైదుదినములు పట్టినవి. ఆవిషము సిద్ధపరచుట కైదుదినములు పట్టకపోవునుగాని సురమ మృతినొందునపుడు ఉదయాదిత్యునిమనస్సున నెట్టిదుఃఖమును పుట్టకుండునటుల చేయుటకై మంగళ యనేకమంత్రములు చదువవలసివచ్చెను, నానావిధములైన యనుష్ఠానములు చేయవలసివచ్చెను.

మహారాజుగారితోఁ జెప్పి రాణి సురమ నిచ్చుటనే మఱి కొన్ని దినము లుండనిచ్చినది. సురమను పంపివేయుదురని తెలిసినప్పటినుండి విభకు ఎటుచూచినను మహాసముద్రమువలె నుండి ఆమె ఎల్లప్పుడును సురమతోడనే యుండును, ఏమియు మాటలాడక ఛాయవలె దినమంతయు సురమవెనుకనే తిరుగుచుండును. ఒక్కొక్కరోజు గడచుచున్నది, సాయంకాలమగునప్పటికి విభను తొలినాఁటికంటె దగ్గఱకు లాగుకొని గట్టిగా కౌఁగిలించి పట్టుకొని యుంచుకొనవలెనని సురమకు కోరికపుట్టుచున్నది. దినములను చీల్చి యామెప్రాణమునుండి వేరుచేసి యెవరో లాగుకొనిపోవుచున్న ట్లనిపించుచున్నది సురమకు. ఎటుచూచిన నంధకార మనిపించుచున్నది విభకు. సురమకుఁగూడ నెటుచూచినను శూన్యమే! ఆమె ఉదయా-

దిత్యుని పాదములకడఁ బడియుండు నొకప్పుడు; ఒకప్పు డతని యొడిలో తలపెట్టి పండుకొనియుండును. మాటాడక యతని-ముఖమువైపు చూచుచుండుటతప్ప మఱియేమియు చేయ-లేదు. ఉండియుండి "విభా, నాసర్వమును నీచేతి కొప్పఁజెప్పి-పోవుచున్నానే," అనుచు చేతులతో రెండుకన్నులును నొక్కుకొని వెక్కివెక్కి యేడ్చుచుండును.

సాయంకాలము కావచ్చుచున్నది, మరునాటిప్రాతః-కాలమున సురమను అమ్మగారియింటికి పంపివేయుదురు. ఒక్కొక్కటిగా, తనకున్న సర్వమును సురమ విభ చేతి కప్పఁ-జెప్పినది. సురమను తనతోడ నుంచుకొనఁగలిగినసరే, లేనిచో తానునుఆప్రాసాదమునుండి వెడలిపోయెదనని దృఢప్రతిజ్ఞ చేసి-కొని ఉదయాదిత్యుఁడు ప్రశాంతుఁడై కూర్చుండియుండెను. చీఁకటిపడఁగానే సురమ కాళ్లలో వణకు పుట్టినది, తల తిరుగుట మొదలుపెట్టినది ఆమె మఱి నిలిచియుండలేక, తనగదిలోనికిఁ బోయి మంచముపై పడిపోయి, "విభా, విభా, అన్నయ్య నొకసారి పిలుచుకొనిరమ్ము, ఒక్కనిమిషమైనను ఆలస్యము-చేయకుము," అనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు గదిలో నడుగుపెట్టినతోడనే సురమ "నాథా, రమ్ము రమ్ము నాకేమైనదో చూడుము," అని రెండు-చేతులను భర్తవైపు చాచెను. ఉదయాదిత్యుఁడు మంచము-దగ్గఱకు రాఁగానే అతని రెండు కాళ్లను పట్టుకొనెను. ఉద-యాదిత్యుఁ డామంచముపై కూర్చుండెను, సురమ చేతులును

కాళ్లును, చల్లఁబడిపోవుచున్నది. ఉదయాదిత్యుఁడు "ఏమైనది సురమా, ఏమైనది," అని భయముతో తడఁబడుచు నడిగెను. సురమ ఉదయాదిత్యునివైపు మెల్లఁగ ముఖము నెత్తి "నా-రోజులు పూర్తియైనవి," అనుచు, చేతులు ఉదయాదిత్యుని భుజముపై వేయఁ బ్రయత్నించినది, కాని చేతులు లేవలేదు. ఉదయుఁడు సురమతలను తనరెండుచేతులతో నెత్తఁబోయి, "నన్ను విడిచి నీవెక్కడికి పోవుచున్నావు సురమా ? నీవు లేనిచో నాకు మఱి యెవరున్నారు సురమా?"అనుచు నేడ్వ-సాగెను.

విభ మతిపోయినదానివలె శూన్యనేత్రములతో సురమవైపు చూచుచుండెను, సురమయు నామెవంక చూచు-చుండెను.

ఆసమయమున, సురమయు నుదయాదిత్యుఁడును ప్రతి-సాయంకాలమును కూర్చుండు కిటికీతలుపు తీసియున్నది. ఆకాశమున నక్షత్రములు కనఁబడుచున్నవి, మెల్లమెల్లఁగ గాలి వీఁచుచున్నది, అన్నివైపులను నిశ్శబ్దము. గదిలో చిన్న-దీపము వెలుఁగుచున్నది, దేవాలయమునుండి వచ్చుచుండిన జయఘంటానాదమును, శంఖనాదమును, క్రమక్రమముగా నిలిచిపోయినవి. సురమ మృదుస్వరముతో,"నాకనుల కేమియు నగపడకుండనున్నది, నీనోటితో నేదైన ననుము నాథా," అనెను.

సురమ విషము తిని చచ్చిపోయినదని అంతఃపురములో అనుకొనుచున్న మాట విని, రాణి సురమగదిలోనికి పరుగెత్తు-కొనివచ్చెను

అంతఃపురములోనివారందఱును నామెవెంటఁబడిరి. రాణి సురమనుజూచి, "సురమా, నాతల్లీ, నీవెక్కడకును పోనక్కరలేదే, నీవు మాయింటి లక్ష్మివమ్మా, నిన్నెవరు వెళ్లు-మన్నారు తల్లీ?" అని మొరపెట్టుచు నేడ్వ నారంభించెను. సురమ అత్తగారిపాదధూళి తలపై నుంచుకొనెను, రాణి యేడ్పు రెండింతలైనది. "అమ్మా, నీవు కోపమువచ్చి వెళ్లి-పోవుచున్నావే, తల్లీ?" అనుచు రాణి ఏడ్చెను. అప్పటికి సురమ నోట మఱి మాటలేదు, ఏమో చెప్పఁబోయినదిగాని చెప్పలేకపోయెను. అప్పటికి తెల్లవాఱుచున్నది, "అంతయు నైపోయినది," అని చెప్పి వైద్యుఁడు పోయెను.

"అన్నయ్యా అన్నయ్యా!" అని ఏడ్చుచు విభ సురమ గుండెపైఁబడి, యామెను కౌఁగిలించుకొనెను. ఇట్లు కొంతసేపైనది తెల్లవాఱినది. ఉదయాదిత్యుఁడు సురమతల నింకను తనయొడిలోనే యుంచుకొని కూర్చుండెను.

పదునెనిమిదవ పరిచ్ఛేదము

సురమ లేనేలేదా ? లేనట్లు విభ కనిపించలేదేలనో? 'సురమ కనఁబడును, ఇక్కడెక్కడనో యున్నది!' అనుకొనుచు తనలోనున్న ప్రాణము సురమను వెదకుచు తిరుగుచున్నదా యనునట్లు విభ ఈగదినుండి యాగదికి, ఆగదినుండి యీగదికి తిరుగుచున్నది. సాయంకాలము తలదువ్వుకొనువేళ యగుచున్నది, సురమవచ్చి మామూలు ప్రకారము జడవేయుననుకొని ఆమెకొఱకై కనిపెట్టుకొనియున్నట్లు విభ యూరక కూర్చుండియున్నది. వేళ దాటిపోయినది. చీకటిపడినది, ఐనను సురమ రాలేదే! నేఁడు జడవేయుట మఱి జరగదు. నేఁడు విభముఖ మెంతయో వాడియున్నది,ఐనను సురమ రాలేదేల? సురమ యెన్నఁడును నిట్లు చేయదే! విభముఖమున కొంచెము విచారము కనఁబడుసరికి సురమ ఆమెయొద్దకు వచ్చి భుజముపై చేయివేసి యామెను గట్టిగా కౌఁగిలించుకొని ఏమైన నామెను వదలక ఆమెముఖము చూచుచు కూర్చుండునే? నేఁడు?—గుండె బ్రద్దలైపోయినను నేఁడు సురమ రా రాదు! రాదు!

ఉదయాదిత్యుని బలములో సగము తగ్గినది. ములో సగము పోయినది. సురమ అతఁడుచేయు ప్రతికార్య లోను దాఁగియుండు నాశ, ఆమెయే అతని యుత్సాహ, ఆమెయిచ్చుసలహాయే అతనికి అన్నిసహాయములకంటె

సహాయమును, ఆమె చిఱునవ్వే అతఁడు పొందఁగోరు బహుమానము—అట్టిసురమ మఱి రాదు. అతఁడు తనపడకగది-లోనికిఁ బోయి, ఏమి బుద్ధిపుట్టినదో గాని, నాలుగువైపులను పరీక్షించి చూచును—కాని ఎవ్వరును లేరే! మెల్లఁగఁబోయి కిటికిలోఁ గూర్చుండును కాని సురమ కూర్చుండుస్థలము-మాత్రము వెలితిగా నున్నది! నాలుగువైపులను వెన్నెల, ఎదుట నరణ్యము, మునుపటివలెనే గాలి వీఁచుచున్నది—ఇట్టి రాత్రి సురమ నాకడకు రాకుండ నుండఁగలదా? అనిఉదయాదిత్యునికి అనిపించుచుండును కాఁబోలు.

హఠాత్తుగా సురమకంఠము వినఁబడిన ట్లనిపించి ఉదయుఁ డులికిపడుచుండును—అసంభవమని తెలిసినను ఎవరైన నుందురేమో యని నలుదిక్కులను చూచును, ఒకమాఱు మంచమునొద్దకుఁ బోయి పఱుపుపై చూచును. మునుపు, రోజంతయు ననేకవిధములైన చిన్నచిన్న పనులలో తిరుగు-చుండువాఁడు, ప్రతిదినమును సాయంకాలము కాఁగానే ఎందరో అనేకవిషయములనుగూర్చి యతనిసలహా కోరుచు వచ్చువారు, ఫలమూలములాదుల నతనికి ఉపహారముగ నిచ్చువారు, యువరాజు వారికుశలమునుగూర్చి ప్రశ్నించు-చుండువాఁడు. ఇప్పు డట్టిదేదియు చేయలేకున్నాఁడు, ఐనను సాయంకాలమగునప్పటికి నలసిపడకగదివైపు మరలుచున్నాఁడు. "గదితలుపు తెఱచుసరికి నేఁడు సురమ తనకిటికిలో కూర్చుండి-యుండునా!" అని ప్రతిదినమును హఠాత్తుగ నతనికి తోఁచు-

చుండును. విభ వాడినముఖముతో ఇటునటు పిచ్చిదానివలె తిరుగుచుండుట చూచినప్పుడెల్లను ఉదయునిగుండె బ్రద్దలగుచుండును. ఉదయుఁడు చెల్లెలిని పిలిచి దగ్గఱకూర్చుండఁబెట్టుకొని ముద్దుతో మాటలాడుచుండును. చిట్టచివరకు మఱియాపుకొనలేక విభ యేడ్చుచుండును, ఉదయుఁడుకూడ కన్నుల నీళ్లుపెట్టుకొనును. ఒకనాఁడు అన్నయ్య విభతో, “చెల్లీ, నీకీయింటమిగిలియున్న దేమున్నది, నిన్ను మీఅత్తవారియింటికి దిగఁబెట్టునేర్పాటు చేయనిమ్మమ్మా,” అనెను విభ యూరకుండుటచూచి, “నాదగ్గఱ సిగ్గెందుకమ్మా, నాతో చెప్పనియెడల మఱియెవరితో నీమనస్సునందుమాట చెప్పఁగలవు చెల్లీ?” అని ఉదయుఁడనెను. విభ యేమియు నుత్తర మీయలేదు; కాని అట్టిప్రశ్న యడుగ నవసరము. పుట్టినింట నుండుట కెన్నఁడైన బుద్ధిపుట్టునా యామెకు? ఆమె యుండఁగోరు—ఆచంద్రద్వీపమునకు పోవుటకై యామెప్రాణము కొట్టుకొనుచుండవలెను. కాని యామెను తీసికొనిపోవుటకింకను ఎవ్వరును రాలేదేమియోకదా?

విభ నత్తవారియింటికి పంపుటనుగూర్చి ఉదయుఁడు తండ్రితో నొకనాఁడు ప్రసంగించెను. తనకేమియు నభ్యంతరము లేదని తండ్రి యనెను “కాని విభయెడల వారి కెట్టియాదరణమున్నను వారే ముందు కబురు పంపియుందురే అది లేనప్పుడు మనమేల తొందరపడవలయును,” అని తండ్రి చెప్పెను.

విభ కనఁబడునప్పుడెల్లను తల్లి యేడ్చుచుండును. భర్త-యుండికూడ విధవవలె నుండవలసిన విభనుచూచిన నెవరికి దుఃఖముకలుగదు? ఇదియునుగాక రాణికి అల్లునిపై మిగుల-దయ. అతఁడు కేవలము కుట్రతనముకొలఁది చేసినదాని ఫల మిట్టిదియగుట రాణి కెంతమాత్రము నిష్టములేదు. "విభ నత్తవారియింటికి పంపుము మహారాజా," అని రాణి ప్రతా-పుని వేఁడుకొనినది. "అనేకమారులు లామాట నీనోట వింటిని నాకు విసుగుపుట్టించకుము, విభను పంపుమని వారు నన్నె-ప్పుడు వేఁడుకొనెదరో అప్పుడే విభ వారికి లభించును," అని ప్రతాపుఁడు కోపగించుచు ననెను.

రాణి—"అత్తవారియింటికి వెళ్లక పిల్ల యిక్కడనే చాలకాల ముండిపోయినయెడల నలుగురు నేమందురు?"

రాజు—"తానుకోరి ప్రతాపాదిత్యుఁడు తనకొమా-ర్తెను పంపినప్పుడు రామచంద్రరాయ లామెను తనయింట ప్రవేశింపనీయక గడపదగ్గఱనుండి త్రోలివేసినయెడల నలు-గురును ననునదేమి?"

మహారాజావారు చేయుపనులకు ఒకొక్కప్పుడు దారియు తెన్నును నుండదనుకొనుచు రాణి యేడ్వసాగెను.

పందొమ్మిదవ పరిచ్ఛేదము

మానావమానములనుగుఱించి రామచంద్రరాయలకుఁ గలజ్ఞానము మహాసూక్ష్మమైనది. ఒకనాఁటిసాయంకాలము రాజావారు విమానారూఢులై బయలువెడలిరి. మూఢులగు సాలెవాండ్రిద్దరు, దారిప్రక్కను తమగుడిసెయెదుట బట్టలు నేయుచుండిరి. రాజావారాదారిని పోవునప్పుడు సాలెవాండ్రు లేచి నిలుచుండలేదని, రాజావారు గొప్ప గందరగోళము చేసిరి. ఈయన యశ్శ్వరులో మామగారియింట నున్నప్పు-డొకనాఁడు నౌకరుతో నేదో పనిచేయుమని చెప్పెనఁట—పాపమామూఢుఁడు పొరపాటున ఒకపనికి మఱియొకపని చేసికొని వచ్చెనట. పౌరుషశాలియగు రామచంద్రరాయలు మిగుల కోపగించి అత్తవారియింట తనకుఁ దగినమర్యాద జరగనున్న-దనియు, తన్నవమానించుట నౌకర్లుగూడ యజమానుల-యొద్ద నేర్చుకొనుచున్నారనియు, సిద్ధాంతపఱచెను. ముఖ్య-ముగా, అది జరిగిననాఁటియుదయమే యువరాజు, ఉదయా-దిత్యుఁడు, ఆనౌకరుకే యేమియో చెవిలోఁ జెప్పుచుండెను. ఆచెప్పునది రామచంద్రుని యవమానపఱచవలెననికాక మఱి-యేమి కాఁగలదు? ఒకనాఁ డెవరోనలుగురు పిల్లవాండ్రు కలసి మంటిసింహాసన మొకటిచేసి, మంటితోనే రాజును మంత్రిని, కొంతమంది సభ్యులను చేసి రాజుదర్బారు—ఆట ఆడుకొను-

చుండిరి. ఈవృత్తాంతము రాజావారు విని ఆబాలకులతండ్రు-లను పిలిపించి భయపెట్టిరి.

నేఁడు రాజుగారు సింహాసనమున బాలీసుపైఁజేరఁబడి గుడుగుడు పీల్చుచుఁ గూర్చుండియున్నారు. ఎదుట నిలిచి-యుండు దరిద్రుఁడు అపరాధి, విచారణ జరుగుచున్నది. రామచంద్రరాయలు మామగారియింట నున్నరోజున జరిగిన-కథనుగురించి వీఁడేదో సందర్భమున కొంత విని, తనస్నేహి-తులతో కలసి ఆఘటననుగూర్చి వాదనచేయుచుండెనఁట— ఈసంగతి వానివిరోధి యొవఁడో విని రాజుగారిచెవిని వేసెను. రాజుగారికి కోపమువచ్చి వానిని పిలిపించి వానికి శాశ్వత కారాగారవాస మిచ్చుట యుచితమా లేక వానిని యురితీ-యించుట మంచిదా యని ఆలోచించుచున్నారు.

"మహా యోగ్యుఁడవురా నీవు!" అని యనుచున్నారు రాజుగారు.

"శరణు శరణు మహాప్రభూ, నేనట్టిపని చేయగలవాఁ-డనుకాను," అని ఏడ్చుచు వాఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచు-న్నాఁడు.

ప్రతాపునితో మన మహారాజావారిని సరిపోల్చుట యెంతసాహసమురా నీది మూర్ఖుఁడా!" అని మంత్రి యనుచు-న్నాఁడు

దివాను— "ప్రతాపాదిత్యుని తండ్రికి రాజుపదవి మొదట లభించినప్పుడు రాజతిలకముపెట్టి రాజ్యాభిషేకము

చేయింపమని వచ్చి అతఁడు మనమహారాజావారి తాతగారిని ప్రార్థించెను. అతఁ డెంతయో యేడ్చి వేఁడుకొనఁగా తాతగారు తమ ఎడమకాలి చిటికెనవ్రేలితో అతని నొసట తిలకము పెట్టిరి, ఆమాట నీవు వినలేదేమో, మూర్ఖుఁడా!"

రమాయి—"ప్రతాపాదిత్యుఁడు, ప్రతాపాదిత్యునితండ్రి విక్రమాదిత్యుఁడు—వారివంశములో రాచఱికము ఈరెండుతరాలనుండియే. ప్రతాపునితాత వానపాము, వానపాము బిడ్డడు జలగ—ఆజలగ ప్రజలరక్తము పీల్చిపీల్చి ఉబ్బినది. జలగ బిడ్డఁడు తల నేల కొట్టికొట్టి చేటవలె చేసికొని ఆచేటతలను పడగవలె నెత్తనేర్చుకొన్నాఁడు. వంశపారంపర్యముగా మేము రాజసభలలో నుండువారము—పాము మంత్రగాండ్రము మేము, జాతిపాము మేదో పోల్చుకొనలేమా?" రాజావారికి మహాసంతోషము కలిగినది. నవ్వుచు గుడుగుడు పీల్చుచున్నారు. రాజసభయందు ప్రతాపుని నేదో కారణముపై తిట్టనిదిన మెప్పుడు లేదు. రామచంద్రుని రాజసభ నలంకరించియున్న సైనికులు ప్రతాపునివీఁపుపై వాగ్బాణములు గురిపించి తమయమ్ములపొదులను ఖాళీ చేయక సభ యేనాఁడును ముగియకున్నది. అది ఎట్లున్నను నేఁటి యపరాధిమాత్రము మిక్కిలి యేడ్వసాగెను; అప్పుడా ప్రచండప్రతాపముగల రామచంద్రరాయలు వారు "ఈమాఱుమాత్రము నిన్ను ప్రాణములతో విడుచుచున్నాను, ఇటుపైని జాగ్రత్తగా నడచుకొనుము" అనిరి.

సభ్యులందరును పోయిరి, మంత్రియు విదూషకుఁడును మాత్రమే సభాస్థలమందున్నారు ఇంకను ప్రతాపునివిషయమైయే మాటలు జరుగుచున్నవి.

"తమరు యశోహరు విడిచిన తరువాత నక్కడ యశోహరులో పెద్దగొడవ జరిగినది. కొమార్తె విధవయైనయెడల గాజులును మురుగులును అమ్మి ఖజానా వృద్ధిచేయవలెనని యాశించును ప్రతాపాదిత్యుఁడు దాని కడ్డువచ్చుచుండు నుదయాదిత్యుఁడు—దీనిని గుఱించి గొప్పగందరగోళమైనది."

రాజుగారు నవ్వుచు, "వహావ్వా" అన్నారు.

మంత్రి—"ప్రతాపుఁడిప్పుడు మిక్కిలి దుఃఖించుచున్నాఁడని వినుచున్నాను మహారాజా; ఎట్లైన కొమార్తెనిచ్చటికి పంపుటకు వీలౌనాయని నిద్రాహారములు విడిచి రాత్రింబగ ళ్లాలోచించుచున్నాఁడు.

రాజుగారికి మహాఆనందముకలిగినది, "నిజముగా!" అని నవ్వుచు, గుడాకు నడిగా పీల్వనారంభించిరి.

మంత్రి—"పిల్ల నత్తవారింటికి పంప నవసరములేదు, మామహా రాజుగారు మీయింటిపిల్లను పెండ్లాడుటవలన మీపెద్దలు వెనుక నేడుతరములనుండికూడ తరించిరి. మీపిల్లను తమయింటికి తీసికొనిపోయి తమవంశము నింకను నీచముగ చేసికొనునంతపుణ్యము మీరేదియు చేయలేదని నేను చెప్పితిని—నేనన్నది ఎట్లున్నది రమాయ్?"

రమాబాయి—“ఎట్లున్నదని యడిగెదవేల ! బురదలో కాలు పెట్టినతరువాత ఇంటికి వచ్చి లోనికి ప్రవేశించునప్పుడు కాలు కడుగుకొనక మఱియేమి చేయఁగలరు, మహారాజా!”

ఈవిధమున హాస్యపరిహాసములు జరుగుచుండెను ప్రతాపాదిత్యుఁడును ఉదయాదిత్యుఁడును ఎదుట నిలువఁబడి-యున్న ట్లూహించి వారినవమానపఱచుచుండిరి. ఉదయాది-త్యుఁడు చేసినయపరాధమేమో తెలిసికొనుట కష్టము—అతఁడు తనపై వచ్చిపడునపాయమును లక్ష్యపెట్టక రామచం-ద్రుని ప్రాణములను కాపాడెను,—ఇది మఱచి అతఁడు ప్రతా-పాదిత్యుని కుమారుఁడనిమాత్రము జ్ఞప్తియుంచుకొని ఆయ-పరాధమునకై రామచంద్రుఁడతనిని దూషించుచుండెను, ఎగతాళిచేయుచుండెను దీనినిబట్టి రామచంద్రునిది క్రూర-స్వభావమని మన మూహింపఁగూడదు, అతనిస్వభావమున నొకవిధమైన లఘుత్వముండెను—లఘుహృదయుఁడనవచ్చు-నతనిని; విశాలతలేని మనస్సతనిది. ఉదయాదిత్యుఁడు తన-ప్రాణమును గాపాడెనని రామచంద్రుని కెట్టికృతజ్ఞతయు లే-దు—అట్లుకాక మఱియెట్లు కాఁగలదు, అట్లు కాకుండిన మిగుల యన్యాయమగునని రామచంద్రునివాదము. రామ-చంద్రుఁడాపదలోపడియున్నప్పు డందఱును కలసి యతనిని కాపాడుటకాక మఱియేమిచేయఁగలరు? రామచంద్రరాయల-కాలిలో ముల్లుగ్రుచ్చుకొనిన జగత్తులోనుండు నందఱకును బాధ కలుగక మానదని రామచంద్రుని నమ్మకము ప్రపంచము-

లోనుండు సామాన్యులలో నతిసామాన్యునికైనను తనయాపదనుండట మహారాజాధిరాజైన రామచంద్రరాయల యాపదయైనను లెక్కలోనిది కాదని రామచంద్రునికి తట్టలేదు. స్తుతిపాఠకులు తమచేతులలోఁ బట్టుకొనియున్న తక్కెళ్లలో తన్నొకప్రక్కను, సమస్తప్రపంచమును మఱియొకప్రక్కను, వేసి ఎల్లప్పుడు చూచుకొనుచుండు రామచంద్రునిమనస్సులో, తానే ప్రపంచమంతటికంటెను బరువైన పదార్థమను నమ్మకము బలపడ్డది, అట్టిమనస్సున నెవరియెడలను కృతజ్ఞత సులభముగ నుదయింపదు. ఉదయాదిత్యునియెడల కృతజ్ఞత లేకపోవుటకు మఱియొక కారణముకూడ నున్నది—ఉదయాదిత్యుఁడు రామచంద్రుని ప్రాణములను విభకొఱకై నిలఁబెట్టెననియు, రామచంద్రుని కాపాడవలెనను నుద్దేశము ఉదయునిలో నెంతమాత్రము లేదని రామచంద్రుని నమ్మకము. అతని మనస్సున నుదయునియెడల కృతజ్ఞత యుండినను ఉదయునిగూర్చి జరుగుచుండు హాస్యపరిహాసముల కడ్డువచ్చుసాహస మతనిలో లేదు. నలుగురును గలసి నవ్వులాటలు జరుపుచున్నప్పుడు—అందులో ముఖ్యముగా రమాయిఎవరినైన నెగతాళి చేయుచున్నప్పుడు—దానికి అడ్డువచ్చుటకుఁగాని వారితోఁ గలసి తానును పరిహాసమాడకుండుటకుఁగాని తగినమనోబలము రామచంద్రునిలో లేదు. ఏదిచేయఁబోయినను "ఇట్లుచేసిన నందఱు నేమనుకొందురో?" అని ముందుగా అనుకొనవలసినవాఁడు రామచంద్రుఁడు.

విభ యనిన నిప్పటికిని రామచంద్రునిలో నాకర్షము-న్నది. ఆమె రూపవతి, యౌవనములో నిప్పుడే యడుగు పెట్టి-నది, రామచంద్రునితో కలసి కొద్దిరోజులుమాత్రమే యుం-డెను. ఆనాటిరాత్రి అకస్మాత్తుగా రామచంద్రుఁడు నిద్రనుండి లేచి చూఁచునప్పుడు, విభ, ప్రక్కను కూర్చుండి ఏడ్చుచుం-డెను; ఆమెముఖముపై వెన్నెల పడుచుండెను ; పైటచెంగు-ప్రక్కను సగము జారియుండెను,గుండెపైకిలేచి క్రిందికి పడు-చుండెను; జాలిపుట్టించుకన్నులనుండి నీరు వఱదలయి కారు-చుండెను; లేతచిగుళ్లవలెనుండు నామె పెదవులు వణఁకుచుం-డెను. రామచంద్రునిమనస్సున న్నెట్రిభావము హఠాత్తుగా ఉదయించినదో గాని విభతలను తనయొడిలో పెట్టుకొనియామె-కనులను తుడిచెను. విభలో నప్పుడే వికాసము పొందుచున్న యౌవన మంతకుముం చతనికంటఁబడలేదు, అతనిలో పులక-రింపు పుట్టినది, సగము తెఱచియున్నకనులు తడియైనవి, గుండె వడిగా కొట్టుకొనసాగినది. విభను ముద్దుపెట్టుకొనవలె ననుకోరికపుట్టి ముఖము దించుచున్నసమయమున తలుపుపై శబ్దము వినఁబడినది, తలుపు తెఱవఁగానే రాఁబోవు విపత్తు-సంగతి తెలిసినది. అతనిలో నప్పుడే వాంఛ వ్యక్తమగుచు-న్నది, అతని హృదయమునకు మెలఁకువవచ్చినది—ఎట్టితృప్తి-యు పొందక మునుపే వేరగుటవలన అతనిలో పుట్టినకర్షణము మఱింతప్రబలమైనది. కాని ఇది శాశ్వతముగా నుండవల-సినప్రేమ కాదు, రామచంద్రుని లఘుహృదయమున కట్టిది

సాధ్యము కాదు. కులాసాపురుషునకు విలాసపదార్థముపై మన-
స్సు హఠాత్తుగా పోవురీతి, రామచంద్రునిలో నట్టియాకర్షణ
మకస్మాత్తుగాఁ బుట్టినది. ఎట్లైననేమి, అతని యౌవనస్వప్న-
మున విభ ఉదయించినది, విభనుగూర్చి అభిలాష అతనిలో
జన్మించినది. కాని విభను తీసికొనివచ్చిన నలుగురు నేమను-
కొనెదరో? భార్య చేతిలో నుండవలసినవాఁడని సభాసదులు
తనవిషయమై యనుకొనెదరేమో! మంత్రి యిష్టపడఁడు,
రమాయి లోలోపల నవ్వుకొనును. ఇంతియకాక,
విభను తీసికొనివచ్చినచో ప్రతాపాదిత్యునికి శాస్తినిచ్చుట
యెట్లగును, మామగారిపై నతఁడు పగఁదీర్చుకొనవలసియు-
న్నదే! ఇట్లు పలువిధముల నాలోచించుటవలన విభను తెప్పిం-
చుటకు తగినబల మతనిలో పుట్టకుండెను. విభనుగూర్చి జరు-
గుచున్న హాస్యముల కడ్డువచ్చుటకైన నతనికి సాహసము లే-
కుండెను, ప్రతాపాదిత్యునిమాట జ్ఞప్తికివచ్చుటవలన అడ్డు-
వచ్చుట కిష్టముకూడ లేకుండెను.

మంత్రియు విదూషకుఁడును బయటికి పోయినతరు-
వాత రామమోహనుఁడు వచ్చి "మహారాజా!" అనుచు
చేతులు జోడించి నిలుచుండెను.

"ఏమి రామమోహన్?"

"సెలవిమ్ము మహారాజా, నే నిప్పుడే పోయి రాణియ-
మ్మను తీసికొనివచ్చెదను."

"అదియేమి అట్లేల నడుగుచున్నావు?"

"చిత్తము మహాప్రభూ, నిజమే! అంతఃపురము శూన్యమైయుండుట నేను చూడలేను. లోనికి పోయి చూచునప్పుడెల్ల మహారాజావారిగదిలో నెవ్వరును కానరాక నాకు మిక్కిలి దుఃఖము కలుగుచున్నది. రాణి, నాతల్లి, ఈయింటికి మహాలక్ష్మి, ఆమె నిచ్చటికి తీసికొనివచ్చి నాకనులను సార్థకపఱచుకొననిమ్ము, మహారాజా"

"మోహనా, నీకు పిచ్చియెత్తినది, ఆమెను నాయింటికిరానిచ్చెద ననుకొనుచున్నావా?"

మోహనుఁడు కన్నులు పెద్దవిచేసి, "రాణియమ్మచేసిన యపరాధమేమి మహారాజా?" అని యడిగెను.

"ఏమి నీవనునది మోహనా! ప్రతాపాదిత్యునికొమార్తెను నాయింటికి తీసికొనిరమ్మనుచున్నావా?"

"తీసికొనిరావేల? ప్రతాపాదిత్యునితో నామె కేమిసంబంధము? పిల్ల పెండ్లికానంతసేపే తండ్రిది, పెండ్లియైన పరక్షణమే తండ్రి యధికారముపోవును ఆమెయిప్పుడు మీరాణి. ఆమె నిచ్చటికి తీసికొనివచ్చి తగినమర్యాద మీరు చేయనియెడల మఱియెవరు చేయుదురు?"

"ప్రతాపాదిత్యునికొమార్తెను నేను పెండ్లాడుటయే చాలు చాలు. పైగా ఆమెను నాయింటికి తీసికొనివచ్చిన యెడల నామర్యాద కాపాడుకొనుట యెట్లు?"

"మీభార్యను మీరితరులయింట విడిచిపెట్టివచ్చితిరి. ఆమెపై మీకెట్టియధికారము లేక, ఎవరియిష్టానుసారము వారధికారము చలాయించుచుండ మర్యాద కాపాడుకొనుట యెట్లయ్యెను?

రాజు—"ప్రతాపాదిత్యుఁడు పిల్లను పంపనియెడల?"

మోహనుఁడు—"ఏమంటిరి మహారాజా! పంపనియెడ-లనా? పంపకపోవునంతటిసాహస మెవరికి? ఆమె నాతల్లి, మాయింటి మహాలక్ష్మి, ఆమె నిచ్చటికి రాకుండ కట్టిపెట్టఁగలవా రెవరు! ప్రతాపాదిత్యుఁ డెంతగొప్పవాఁడైనను నతనియొద్ద-నుండి మాతల్లిని తీసికొనివచ్చెదను. ఇదియే మీతోఁ జెప్పుట మహారాజా, నాతల్లిని నేను తీసికొనివచ్చెదను, నాకడ్డుపడు-టకు నీ కెట్టియధికారమును లేదు," ఇట్లని రామమోహనుఁడు బయటికిఁ బోయెను.

రాజు తొందరతొందరగా నిట్లనెను—"ఇదిగో ఇది వినుము మోహన్, విననిదే వెళ్లకుము. సరే నీవు రాణిని తీసికొనివచ్చుటకు పొమ్ము, నేను దాని కభ్యంతరపెట్టను—కాని యీమాట ఎవ్వరికిని తెలియఁగూడదు, మంత్రి చెవినిగాని రమాయి చెవినిగాని ఈమాట పడఁగూడదు."

రామమోహనుఁడు, "చిత్తము మహారాజా!" అనుచు బయటికిఁబోయెను.

రాణి ఇచ్చటికి వచ్చినతరువాత ఈసంగతి అందఱికిని తెలిసిపోవును, కాని దాని కింకను కావలసినంతవ్యవధి యున్నది, ఇప్పుడప్పుడే దానికొఱకు సిద్ధపడ నక్కరలేదు. ప్రస్తుతము సిగ్గుపడ నవసరము లేకుండఁ జేసికొనిన చాలునని రామచంద్రుని తలంపు.

ఇరువదవ పరిచ్ఛేదము

దేనివలన ఉదయాదిత్యునికి కొంచెము సుఖము కలుగు-నో అట్టిపనులు చేయుచుండుటకుమాత్రమే విభ రాత్రింబగళ్లు చేయు ప్రయత్నము. అన్నపనులన్నియు విభ తనచేతులతోఁ తానే చేయుచుండును—అన్నకొఱకు తానే వండును, అన్న భోజనము చేయుచున్నప్పుడు, అతని కెదురుగ కూర్చుండును-ఏవిషయములోనైన ఎట్టిలోటును ఉండనిచ్చునది కాదు. సం-ధ్యవేళ ఉదయాదిత్యుఁడు చేతులు ముఖమున కడ్డుగపెట్టు-కొని తనగదిలో కూర్చుండును—బహుశః కంట్లవెంబడి నీళ్లు-కారుచుండునేమో—అప్పుడు విభ మెల్ల మెల్లఁగవచ్చి అన్న-కాళ్లదగ్గఱ కూర్చుండును, దేనినిగుఱించియైనను మాటలాడ-వలెనని ప్రయత్నించునుగాని మాటలు తోఁచవు. ఇద్దఱిలో నొకరినోటకూడ మాటలుండవు, మిణుకుమిణుకు మనుచుండు-దీపము ఉండియుండి ఘుప్పుఘుప్పున లేచుచుండను. గోడలపై నీడ యాడుచుండును. విభ ఆనీడను చూచుచు చాలసేపు కూర్చుండి కూర్చుండి, గుండెలు బ్రద్దలగునంత పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి, మఱి యాపుకొనలేక "ఏది అన్నయ్యా?" అనుచు వెక్కి వెక్కి ఏడ్చును. ఉదయాదిత్యుఁడు ఉలికిపడి కనులు తుడుచుకొనుచు విన్నదాని యర్థము తెలియనట్లును బోధపఱ-చుకొనుటకు ప్రయత్నించుచున్నట్లును విభవైపు చూచును.

అంతలో పూర్తిగా తెలివివచ్చి, కన్నులు తుడుచుకొనుచు, "చెల్లీ, నీకొక కథ చెప్పెదను వినుము తల్లీ," అని విభతో ననును.

వర్షపుదినము—ఆకాశము మేఘములతో నిండియున్నది, రోజంతయు హోరున వర్షము పడుచున్నది, తోటలోని చెట్లపై నాకాశము నీటిని దిమ్మరించుచున్నది, పగలే చిట్టచీఁకటియై యున్నది. ఉండియుండి పెద్దగాలితో ఇంటిలోనికి జల్లు వచ్చుచున్నది. ఆకాశమున ఉఱుములు ఉఱుముచున్నవి, దూరమున మెఱపు మెఱయుచున్నది. ఉదయుఁడు ఊరక కూర్చుండియున్నాఁడు. ఆచీఁకటిలో విరామము లేకుండ కురియుచున్న వర్షప్రహారు "లేదు, సురమ లేదు," అనుచున్నట్లున్నది. చినుకులతో తడిసియున్న గాలి మాటిమాటికిని ఝూంకారముతో "ఏదీ, సురమ ఏదీ," అనుచు లోనికి తోసికొనివచ్చుచున్నట్లున్నది. విభ నెమ్మదిగా దగ్గఱకువచ్చి, "అన్నయ్యా!" అనును. అన్నయ్య దానికేమియు జవాబీయలేక ముఖము చేతులలోఁ బెట్టుకొని తెరచియున్న కిటికీపై వ్రాలును తలమీఁద చినుకులు పడుచుండును. రోజంతయు నిట్లు గడచినతరువాత సాయంకాలమగును, చీఁకటిపడును. రాత్రి కాగానే విభ అన్న భోజనమున కేర్పాటు చేసి వచ్చి "అన్నయ్యా వడ్డించుట యైనది భోజనమునకు కూర్చుండుము," అనును ఉదయాదిత్యుఁ డేమియు ఉత్తరమీయక కదలక మెదలక కూర్చుండును. చాలరాత్రి యగును. విభ గద్గదస్వరముతో, "ప్రొద్దు-

పోయినది లెమ్ము అన్నయ్యా!" అనును. ఉదయాదిత్యుఁడు తలయెత్తి చూచుసరికి యేడ్చుచుండు విభముఖ మతనికంట బడును-అతఁ డప్పుడు త్వరత్వరగా లేచి విభకనులను తుడిచి భోజనమునకు కూర్చుండును. కాని బాగుగ భోజనము చేయ-లేదు, అది చూచి విభ పెద్దనిట్టూర్పువిడిచి పండుకొనుటకు వెళ్లిపోవును___ఆమె విస్తరిదగ్గఱకు పోనైనపోదు.

విభ యేదో యొకటి మాట్లాడుచుండి అన్నమనస్సున నుండుభారమును కొంచెము తగ్గింపవలెనని మహాప్రయత్నము చేయుచుండును గాని మాటలాడలేకుండును, ఉదయాదిత్యుని మనస్సునకు సుఖమునిచ్చుట కెట్లో తెలియక మాటిమాటికి "ఆహా, ఇట్టిసమయమున తాతయ్య లేఁడే!"అనుకొనుచుండును.

ఉదయాదిత్యునిలో నిప్పు డొకవిధమైన భయము పుట్టి-నది. అతఁడు ప్రతాపునికి జడియుచున్నాఁడు, మునుపటిసాహస మిప్పుడు లేదు. విపత్తును గడ్డిపరకతో సమానముగ నెంచి ప్రాణముల నిచ్చుటకైనను సిద్ధుఁడై దౌర్జన్యము నెదిరించుచు నిలువఁబడుశక్తి అతనిలో పూర్వముండెను. ఇప్పు డది పోయి-నది. ఏపని చేయఁబోయినను సంకోచించుచుండును, తడబడు-చుండును.

ఆసమీపముననున్న 'ఛాప్ రా' జమీందారుగారి కచే-రీలకు రాత్రివేళ బాణాకఱ్ఱలతో మనుష్యులను పంపి కచేరీలు లూటీచేసి ఇండ్లకు నిప్పు ముట్టించి రమ్మని ప్రతాపాదిత్యుఁడు తనమనుష్యులను పిలిపించి చెప్పుచుండగా ఉదయాదిత్యుఁ

డొకనాడు వినెను. యువరాజు తనగుఱ్ఱమును తయారుగా నుంచుమని యాజ్ఞాపించి, బట్టలువేసికొనుట కంతఃపురము లోనికి వెళ్లెను. పడకగదిలోనికిపోయి ఏదో యాలోచించుచు నాలుగువైపులను చూచుచు నిలుచుండెను పరధ్యానముతో నిటునటుపోవుచు దుస్తులు మార్చుకొని బయటికివచ్చెను. భృత్యుఁడు వచ్చి, "గుఱ్ఱము తయారుగానున్నది మహాప్రభూ, ఎక్కడికి పోవలసియున్నది?" అని యడిగెను. యువరాజు పర-ధ్యానముగా వానివైపు కొంతసేపుచూచి చివరకు, "ఎక్కడ-కును పోనవసరములేదు, నీవు గుఱ్ఱము తీసికొనిపొమ్ము," అనెను.

ఒకనాఁ డెవఁడో యేడ్చుచున్నట్టు వినఁబడి యువరాజు బయటికి వచ్చి చూచెను, రాజుగారి భటుఁ డొకఁ డెవనినో చెట్టున కట్టి కొట్టుచుండెను. పాప మామనుష్యుఁడు యువ-రాజు వైపుచూచి "రక్షింపుము మహాప్రభూ!" అని యేడ్చుచు ప్రార్థించెను. యువరాజు వానిబాధ చూడలేక ఇంటిలోనికి పాఱిపోయెను. పూర్వ మెన్నడును ఇట్లు చేయగలవాఁడు కాఁడు! నౌకరుపై తిరగఁబడి ఆమనుష్యుని విడిపించియుండును.

భాగవతుసీతారాములజీతములు నిలచిపోయినవి. రహ-స్యముగగాని బహిరంగముగగాని యువరాజు వాండ్రకు సహాయముచేయ సాహసింపలేదు. వాండ్రు చిక్కులలో నున్నా-రని వినఁగానే తత్క్షణము వాండ్రకేమైన పంపవలెనని యను-

కొనునుగాని పరక్షణమే భయము పుట్టును, పంపుట మఱి జరుగదు.

తనప్రాణమున కెట్టియాపదవచ్చునో యనుభయము ఉదయాదిత్యుని ప్రవర్తనమునకు కారణమని ఎవ్వరును అనుకొనఁగూడదు. మునుపటికంటె ప్రాణముపై నతనికి అధికాసక్తిగలిగినదనుట నిజముకాదు ఉదయునిలో నంధ భయ మొకటి పుట్టినది ఏమియు బోధపడనిభయము మనస్సున దూరిన మనకెట్లుండునో అట్లుండెను యువరాజునకు. ప్రతాపాదిత్యుఁడే ఆబోధపడనిభయము. తనయదృష్టము, తనభవిష్య జ్జీవనములోని ప్రతిదినము, ప్రతిక్షణముగూడ ప్రతాపాదిత్యుని పిడికిలిలో నున్నదని ఉదయునకు తోఁచుచుండెను. ఉదయాదిత్యునిజీవితములో చివరక్షణము సమీపించి అతఁడు మృత్యువు నాలింగనముచేయుటకు సిద్ధపడుచున్నను, ప్రతాపుఁడు కండ్లు చిట్లించి యాజ్ఞాపించినయెడల ఉదయుఁడు వెనుకకు తిరుగవలసివచ్చును.

ఇరువది యొకటవ పరిచ్ఛేదము

రుక్మిణి, అనఁగా మంగళయొద్ద కొంత నగదుండెను ఆరూపాయలు వడ్డీకిచ్చి దానితో నామె కాలక్షేపము చేయు-చుండెను. రూపు, రూపాయలు—ఈ రెండిటిబలమువలన ననేకులను వశపఱచుకొనియుండెను సీతారాముఁడు కులాసా-పురుషుఁడు, కాని ఇంటిలో నొక్కఁడమ్మిడియైనను లేదు కనుక రుక్మిణిరూపును రూపాయలును వీని నాకర్షింప మొదలుపెట్టి-నవి. ప్రొయ్యిలో నిప్పుండదు, గాని సీతారాముఁడు పలుచని కండువా వేసికొని, కఱ్ఱ చేతిలో పట్టుకొని ఛాతీవిఱుచుకొని రోడ్డుమీఁద కనబడువాఁడు,—రుక్మిణి యింటికి పోవుటకు బయలుదేఱియుండవచ్చును. ఎటువంటిచింతయు, ముఖమున కానరాదు, "క్షేమమా సీతారామ్, రోజులేలాగు గడచు-చున్నవి?" అని ఎవరైన నడిగినచో అత్యుల్లాసముతో, "హాయిగా నున్నాను, రేపు మాయింటవిందు నీవు రావలెను?" అనును. సీతారాముని మాటలు మునుపటికంటె దీనములైనవి కాలేదు, పైగా అతనిస్థితి తగ్గుచున్నకొలఁది మాటలపరి-మాణము అధికమగుచుండెను. సీతారామునకు చాల పాడు-రోజులు వచ్చినవి. అతనిమామ, అనగా మేనత్తమగఁడు, తన ఆనరరీ మామ పదవిని విడిచిపెట్టి తనఊరునకు పోవలెనని నిశ్చయించుకొనెను.

అవస్థ మఱింత పాడై సీతారాముఁడు రుక్మిణియింటికి వచ్చెను. వచ్చి యామె చెవిదగ్గర ముఖము పెట్టి పద్య మొకటి చదివెను. ఆపద్యమువలన, తనకు కావలసినది బంగారు వెండి కాదు ప్రేమ యని తాత్పర్యమగును కనుక ప్రస్తుతసందర్భమున కది కుదురలేదని కనిపెట్టి, "లేదమ్మా, పద్యము కుదిరినదికాదు, ప్రేమకాదు నా కిప్పుడంతగా కావలసినది, అది కావలసినప్పుడు తెలియఁజేసెదను గాని, తక్షణము కొన్నిరూపాయలుండినగాని కథనడవదు," అని యన్నాఁడు.

"నీకు రూపాయ లవసరమున్నప్పుడు నీకీయక మఱియెవరి కిత్తును?" అని అతిప్రేమతో అన్నది రుక్మిణి

సీతారాముఁడు—"అబ్బే అంత యవసరమని కాదు నేననునది. కాని జరిగినదేమన,—నారూపాయలన్నియు మాయమ్మయొద్ద నుంచుచుందును, నాయొద్ద నేమియు నుంచుకొనను; నేఁడుదయమే లేచి మాయమ్మ జోడాఘాటునకు, తన అల్లునియింటికి వెళ్లిపోయినది; ఖర్చునకు రూపాయలు ఉంచుట మఱచినది, తేపే అప్పు తీర్చివేసెదను."

మంగళ తనలో తాను నవ్వుకొనుచు నిట్లన్నది, "అంత త్వరగా నిచ్చుటేల, నీకు వీలైనప్పు డీయవచ్చును. రూపాయలు నీచేతి కిచ్చుచున్నానుగాని ఏ యేటిలోనో చెఱువులోనో పారవేయలేదే?" కాని అట్లు పారవేసినయెడల ఒకప్పుడు మళ్లీ దొఱకవచ్చును, ఇతని కిచ్చినయెడల ఆరూపాయ లెన్నటికి తిరిగిరావు—ఇది రెండిటికిని భేదము.

ప్రేమసూచకమగు నీభావము మంగళమాటలలో వ్యక్తమైనతోడనే సీతారామునిలో ప్రేమ పొంగి పొరల నారంభించినది. అతఁడు కొంతరసికత కనఁబఱచవలెనని ప్రయత్నించెను. చేతిలో దమ్మిడి లేకుండ నవాబ్‌గిరీ చేయుటయు, హాస్యరసము రవంతయైనను లేకుండ రసికత కనపరచుటయు సీతారామునికి స్వభావసిద్ధములే నోటికివచ్చినదెల్ల పలుకుచుండును సీతారాముఁడు, పైవారు నవ్వినను నవ్వకపోయినను తానుమాత్రము నవ్వుచుండును—అతని నవ్వును చూచి నలుగురును నవ్వుదురు. వీఁడు రాజుగారియింట నౌకరుగా నున్నప్పుడు ఇతనికి తక్కిన నౌకర్లకు తఱచుగా పోట్లాట జరుగుచుండెను— సీతారాముఁడు హాస్యములనుకొనునవి యితరులకు హాస్యములు కావు—ఆపోట్లాటలకు ముఖ్యకారణ మిదియే! ఒకనాఁటిరాత్రి హనుమాన్‌ప్రసాద్ తేవారి యను నౌకరొకఁడు పహారా ఇచ్చుచు నిద్రవలన జోగుచుండెను. సీతారాముఁడు మెల్లఁగ వెనుకనుండివచ్చి అతనివీఁపుమీఁద గట్టిగా నొకగ్రుద్దుగ్రుద్ది బిగ్గరగ నవ్వ నారంభించెను. తేవారిమాత్రము నవ్వలేదు. అతనికి వీఁపుననేకాక లోపునకూడ మంటపుట్టి గ్రుద్దునకు హాస్యరసమునకుఁగల సంబంధమునకంటె గ్రుద్దుకు దుఃఖరసముతో దగ్గఱసంబంధమున్నదని ఉదాహరణపూర్వకముగ చూపించెను. సీతారామునిరసికత తెలియఁజేయుపనులు ఇట్టివి లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

సీతారాముఁ డిప్పుడు ప్రేమపరవశుఁడై రుక్మిణి కతి-

సమీపముగ వచ్చి "నీవు నాసుభద్రవు, నేను నీజగన్నాథుం-డను," అనెను.

"పశువా అటుపొమ్ము, సుభద్ర జగన్నాథునిచెల్లెలు" అన్నది.

సీతారాముఁడు "అది ఎట్లు కాఁగలదు? అట్లైన సుభద్రా-హరణమున కర్థమేమి?"

రుక్మిణి పకపక నవ్వనారంభించెను. సీతారాముఁడు ఛాతీ విరుచుకొని "అట్లనవ్వినంతమాత్రమున నే నొప్పుకొనను, సుభద్ర చెల్లెలైనయెడల 'సుభద్రాహరణ' మెట్లు కాఁగలదో అది నాకు బోధపఱచుము" అనెను.

తా నిట్టియుక్తి ప్రయోగించినతరువాత ఎవ్వరును మఱి మాటాడలేరని సీతారాముని నమ్మకము.

"ఛీ మూర్ఖుఁడా!" అన్నది రుక్మిణి అతిమధురస్వర-ముతో.

సీతారాముఁడు—"ఔను నేను మూర్ఖుఁడనే సందే-హమేమి? నీవు నన్నెల్లప్పుడును వెఁగఁగొట్టుచునే యున్నావు, నేను నీకడ నతిమూర్ఖుఁడను." అట్లని ఆమెకు తగినజబా బిచ్చి-తినని సీతారాముఁడు తనలోఁదాను మహాసంతోషించెను, ఈనాఁడు సంభాషణ మంచితమాషాగా జరుగుచున్న దనుకొ-నుచుండెను.

సీతారాముఁడు మరలప్రారంభించుచున్నాఁడు—"సరే, నేనన్నది నీకు బాగుగలేదు గనుక ఆప్రసంగము విడుచుచు-

న్నాను నిన్నేమని పిలువుమనెదవో చెప్పుము, ఏమని పిలిచిన నీకు సంతోషము కలుగును?"

రుక్మిణి నవ్వుచు "రాణీ యనుము."

సీతారాముఁడు "రాణీ!"

రుక్మిణి—"ప్రేయసీ యనుము,"

సీతారాముఁడు—"ప్రేయసీ!"

రుక్మిణి—"ప్రాణేశ్వరీ యనుము."

సీతారాముఁడు—"ప్రాణేశ్వరీ!"

"అట్టైన ప్రాణేశ్వరీ నీవు నాకు బదులిచ్చినరూపాయల కెంతవడ్డీ పుచ్చుకొనెదవు?"

రుక్మిణిముఁఖము చిట్లించుకొనుచు "పొమ్ము,అటుపొమ్ము! ఇదియే కాఁబోలును నీప్రేమ! ఏముఁఖముతో వడ్డీమాట యడుగుచున్నావు?" అనెను.

సీతారాముఁ డానందముతో పొంగిపోవుచు "ఛీ ఛీ నేనెప్పుడైన నట్టిదనఁగలను! నేను హాస్యమాడితిని. ఆమాత్రము పోల్చుకొనలేకపోతివే! ఛీ ప్రాణేశ్వరీ ఇటురమ్ము!" అనెను.

సీతారామునితల్లి కేరోగమువచ్చినదో తెలియదుగాని ఇటీవల మాటిమాటికి అల్లునియింటికి పోవుచున్నది, పోవునప్పుడు ఇంటిఖర్చులకు డబ్బిచ్చి పోవలెనన్నమాట ఆమెకు జ్ఞప్తికిరాకున్నది. కనుక సీతారాముఁడు తఱచుగా రుక్మిణి-

యొద్దకు రావలసివచ్చుచున్నది. ఈనడుమ సీతారాముఁడును రుక్మిణియు కలసి రహస్యముగ నేదో యాలోచనచేయుచుండిరి. ఇట్లనేకదినములు గడచినవి, చివరకొకనాఁడు సీతారామునినోటివెంబడి యీమాటలు బయటకు వచ్చినవి—"అంతపని నాచేత కాదమ్మా, భాగవతునిసహాయము లేనిదే నే నాపని చేయలేను."

ఆనాటిసాయంకాలము తుపాను ప్రారంభమైనది. రాజుగారికోటలో నాలుగువైపులను తలుపులు ధూబ్ ధాబ్ మని కొట్టుకొనుచున్నవి. గాలి అతి భయంకరముగ వీచుచుండెను, తోటలోని పెద్దపెద్దచెట్లు కొమ్మలుకూడ ఊఁగి భూమికి తగులుచున్నవి. ఏటివఱదలకు కొట్టుకొనిపోవుచున్న గ్రామములవలె మేఘములు తుపానుగాలిలో కొట్టుకొనిపోవుచున్నవి. ఆకాశము మేఘగర్జనములతోను మెఱపులతోను నిండియున్నది. నాలుగుతలుపులును బిడాయించుకొని గదిలో కూర్చుండియున్నాఁడు ఉదయాదిత్యుఁడు. అతనియొడిలో ఒకచిన్నబాలికయున్నది. దీపమారి గది చిట్టచీఁకటిగా ఉదయునియొడిలోనిపిల్ల నిద్రపోవుచున్నది. సురమకీపిల్లయెడల చాలముద్దు. సురమ మృతినొందినప్పటినుండి తల్లి యీపిల్ల నీయింటికి పంపుటలేదు. బాలిక ఇన్నిదినములకు నేఁడు కోటలోనికివచ్చినది. ఉదయుఁడు హఠాత్తుగా నామె కంటఁబడగానే 'బాబా, బాబా' అని కేకలు వేయుచువచ్చి ఆతనికాళ్లను కౌఁగిలించుకొనినది. ఉదయుఁ డామెనెత్తుకొని గట్టిగా కౌఁగిలించు-

కొని తనపడకగదిలోనికి తీసికొనివచ్చెను, ఉదయునిమనస్సున నొకవిధమగు భ్రమ పుట్టుచున్నట్లుండెను. "సురమ కీబిడ్డయెడల మహాప్రేమ, ఈమెను చూచుట కొకసారి వచ్చునేమో! అంతముద్దు చేయుచుండెనుగదా, ఆమెను చూచుట కొకసారి రాకుండ నెట్లు నుండఁగలదో సురమ?" "బాబా కక్కి యేదీ?" అని పిల్ల ఒకమా అడిగినది.

"కక్కినొకమాఱు పిలువుమమ్మా!" అని యుదయుఁడనెను. అతనికంఠములోనుండి మాట సరిగ రాలేదు. పిల్ల "కక్కీ, కక్కి" అని పిలిచినది. 'అదిగో ఎవరో జే బాబు ఇచ్చుచున్నా' రనిపించినది ఉదయునకు; 'వచ్చుచున్నానమ్మా ఇదిగో నే!' అనుచున్న ట్లతనికి తోఁచినది 'ఆముద్దుబిడ్డ పిలుపువిని ఎట్లు రాకుండ నుండగల దాప్రేమపూరితమైన హృదయము? వచ్చి యాబిడ్డను కౌఁగిలించుకొననిదే యుండలేదుపాపము' అని ఉదయాదిత్యుఁ డనుకొనుచుండెను. ఇంతలో పిల్ల అతనిఒడిలో నిద్రపోయినది. ఉదయుఁడు గదిలోనిదీపమార్పి ఆచీఁకటిలో నిద్రించుచున్న ఆపిల్లను ఒడిలో పెట్టుకొని ఒంటరిగా కూర్చుండెను. అవతల హోరుమని తుపానుశబ్దము; అక్కడక్కడ టకటకమని శబ్దమగుచున్నది—"అది యడుగులచప్పుడు కాదా? అడుగులచప్పుడే సందేహము లేదు." కాని లోపుననుండి గుండె దబ్బుదబ్బుమని కొట్టుకొనుచున్నది, ఆయడుగులచప్పుడు వినఁబడకుండ నున్నదే! "అంతలో తలుపులు చటాలున విడి లోపున దీపముఁవెలుతురు వడినది"— నిజమే!

అట్టిది, నిజముగా జరుగఁగలదా" దీపము చేతఁబుచ్చుకొని స్త్రీవిగ్రహ మొకటి లోనికి వచ్చుచున్నది—ఉదయునికండ్లు-మూసికొనిపోయనవి—"ఎవరది సురమయేనా?" అనుమాట లతనినోటినుండి వచ్చినవి "కండ్లు విప్పిచూచిన సురమ వెళ్లి-పోవునా! సురమ కాదేమో!"

ఆరమణి దీపము క్రిందనుంచి, "ఏమయ్యా, నేను మఱి మీకు జ్ఞప్తికిరానేమో?" అన్నది.

ఆమాటలు పిడుగువలె వినఁబడి ఉదయాదిత్యుఁ డులికిపడి కండ్లు విప్పిచూచెను ఒడిలోనిపిల్ల లేచి భయ-పడుచు 'బాబా' 'బాబా' అని యేడ్వసాగెను. ఆబిడ్డను పఱుపుపై పగుండబెట్టి ఉదయాదిత్యుఁడు లేచి నిలుచుండెను. ఏమిచేయవలెనో ఎచ్చటికి పోవలెనో ఎంత ఆలోచించినను తట్టవట్లు చూచుచుండెను రుక్మిణి మఱికొంచెము దగ్గరఱకు వచ్చి తలయాడించుచు "ఔనౌను, నేనెఱుఁగుదును! ఇప్పుడు జ్ఞప్తికే రాను! అట్టైన ఆశపెట్టి ఒకప్పుడు నన్నాకాశముపై కేల నెత్తవలెను?" అనెను. నోటమాటలేక ఉదయాదిత్యుఁ డూరక నిలిచియుండెను.

అప్పుడు రుక్మిణి తనయొద్దనుండు బ్రహ్మాస్త్రము బయటికి-తీసి ఏడ్చుచు, "నేనేమి యపరాధము చేసితిని నాముఖము నీవు చూడ లేకుండుటకు? నాకొంపముంచినది నీవే! యువరాజు-నకు తనదేహమును ప్రాణమును ఈయఁగలదానిగతి నేఁడేమై-నది? ముష్టిదానివలె ఇచ్చట నచ్చట తిరుగుచున్నది. భగవం-తుఁడు దాని నొసట వ్రాసినదింతేనా?" అని యన్నది.

ఈదెబ్బ ఉదయాదిత్యునకు తగిలినది, ఆమె దురవస్థకు తానే కారణ మైయుండవచ్చునా యని అప్పు డతఁడనుకొనుట మొదలుపెట్టెను. పూర్వమెన్నఁడో జరిగిన వృత్తాంత మతఁడు పూర్తిగ మఱచిపోయెను. యౌవనమున నతఁడు ప్రమత్తావస్థలో నున్నపు డతనిచుట్టు నామె మాయాజాలమునన్ని, మాటిమాటికి నతనియెదుటకు వచ్చి అతనిమనస్సు నాకర్షింప ప్రయత్నించినది, సుడిలో చిక్కుకొనినవానివలె నతఁడామె చేతులలోఁ దగుల్కొనెను; సుడివలె నామె యతనిని ఒక్క-నిమిషములో పాతాళములోని కీడ్చుకొనిపోయి అచ్చట నుండు నంధకారమునఁ గూర్చుండఁబెట్టినది—యువరాజిది యంతయు పూర్తిగా మఱచిపోయెను. కళ్లువిప్పి చూచుసరికి రుక్మిణి చింకి మురికిగుడ్డయొకటి కట్టుకొని ఏడ్చుచు నెదుట నిలుచుండియున్నది. మనస్సు కరిగి యువరాజు "ఏమి నీవు కోరునది?" అని యామె నడిగెను.

రుక్మిణి—"నేను కోరునది నీయనురాగము—నాకు మఱియేమియు నవసరములేదు. నీ వా కిటికీలో కూర్చుండి యున్నప్పుడు నేను నీకౌఁగిటిలో నుండవలెనని నాకోరిక, నీగుండెపై ముఖముపెట్టుకొని నిన్ను నా రెండుచేతులతో పట్టుకొని కూర్చుండియుండవలెనని నేనుకోరునది—సురమ ముఖముకంటె ఈముఖము నలుపని యూహించుచున్నావా? నలుపే యైనచో, నీవే దానికి కారణము-రాంత్రింబగళ్లు నేను తిరుగుచుండుట నీకొఱకే కదా, నాముఖమున మును పీనలుపు లేదే!"

ఇట్లనుచు రుక్మిణి ఉదయాదిత్యుని పఱుపుపై గూర్చుండఁ బోయెను ఉదయుఁడు మఱి యూరకుండలేక, "ఆపఱుపుపై కూర్చుండకుము, కూర్చుండకుము" అని గద్గదస్వరముతో ననెను.

దెబ్బతగిలినపామువలె భుస్సుమని తలయెత్తి "ఏల కూర్చుండఁగూడదు?" అని రుక్మిణి యడిగెను.

ఉదయాదిత్యుఁ డామె కడ్డువచ్చి, "వద్దు నీవీ ప్రక్క-మీఁద కూర్చుండవద్దు నీకేమి కావలెనో చెప్పుము, అది నీ కీ-క్షణమే యిచ్చెదను," అనెను.

"అట్లైన నీవ్రేలునకున్న యుంగరము నా కిమ్ము,"

ఉదయాదిత్యుఁడు తత్క్షణమే వ్రేలినుండి ఉంగరముతీసి ఆమెమీఁద పాఱవైచెను. రుక్మిణి దానిని పట్టుకొని యత్క్షణమే బయటికి పోయెను. "నామంత్ర మిప్పటికిని పాఱుచున్నది, మఱి-కొంతకాల మిట్లు గడవనిచ్చిన మంత్రము ఫలించును," అని-యనుకొనుచు రుక్మిణి యింటికి పోయినది. ఉదయాదిత్యుఁడు పఱుపుపైపడి, "సురమ యేదీ నాసురమ? నాహృదయము దగ్ధ-మయిపోవుచున్నది. ఎవరిప్పుడు దానికి శాంతినీయఁగలరు?" అనుచు చేతులపై ముఖమునుంచి యేడ్వసాగెను.

ఇరువది రెండవ పరిచ్ఛేదము.

భాగవతునిరోజులుకూడ బాగుగలేవు. కొద్దిదినములనుండి ఏమియు మాటలాడక యొకచోట నూరక కూర్చుండి గుడుగుడు పీల్చుచున్నాఁడు. భాగవతుఁడు తదేకధ్యానముగా గుడుగుడుపీల్చుట మొదలుపెట్టఁగానే ఇరుగుపొరుగులవారికి భయము పుట్టుచుండును. అతని నోటినుండి నల్లనిపొగ ఎప్పుడు చుట్టలుచుట్టలుగ లేచుచుండునో అప్పుడే అతని మనస్సులోనుండు కార్ఖానాలోకూడ పని ప్రారంభమగుచున్నదని అందఱు నెఱుఁగుదురు. కాని భాగవతుఁడు మహాధర్మనిష్ఠగలవాఁడు. అతఁ డెవరితోను అంతగా కలియువాఁడు కాఁడు—ఇదియే అతని కుండుదుర్గుణము—ఎవరితోను అంతగా మాటలాడఁడు, ఎల్లప్పుడును జపతావళము త్రిప్పుకొనుచు కూర్చుండును, ఒకరిసంగతులలో దూరఁడు. కాని గొప్పచిక్కులో తగులుకొనినవారికిమాత్రము భాగవతునివలె సలహాయియ్యఁగలవాఁ డింకొకఁ డుండఁడు. కోరి ఎవ్వరికిని యపకారము చేయువాఁడు కాఁడు భాగవతుఁడు, తన కపకారముచేయువానిని ఈజన్మములలో మఱవఁడు—వానిపై పగతీర్చుకొననిదే హుక్కా-గొట్టమును నోటినుండి క్రిందికి దిగనీయఁడు. భాగవతుఁ డెట్టివాఁడో ఒక్క-మాటలో చెప్పుమనిన మంచివాఁడనియే చెప్పవలసియుండును— ఇట్టివారినే

లోకములో మంచివారందుము. గ్రామస్థులందఱును భాగవ-తుని మన్నించువారు. రోజులు మంచివి కాక భాగవతుఁడొక మా అప్పుచేసెను, కాని బిందె చెంబు అమ్మి అప్పుతీర్చివేసెను.

ఒకనాఁ డుదయము సీతారాముఁడు భాగవతునిదగ్గఱ-కు వచ్చి "అంతా క్షేమమా అన్నా?" అని అడిగెను.

"ఏమి క్షేమము!" అన్నాఁడు భాగవతుఁడు.

"అలా గనుచున్నా వేమన్నా?"

భాగవతుఁడు కొంతసేపు మాట్లాడక జోరుగా పీల్చి చివరకు గొట్టము సీతారాముని కిచ్చుచు "గడచుట బహుక-ష్టముగా నున్నది, రోజులు బాగుగలేవు" అన్నాఁడు.

సీతారాముఁడు—"నిజముగా! అది యెట్లు సంభవిం-చినది?"

భాగవతునకు లోలోపున కొంచెము కోపమువచ్చి "ఎట్లనుచున్నావా ? అది నీకుకూడ బోధపడుచవలెనా ? నీవు-కూడ నాయవస్థలోనే నున్నావని నే ననుకొనుచుంటినే" అన్నాఁడు.

సీతారాముఁడు కొంచెము తెల్లఁబోయి,"అది కాదన్నా నేనన్నది," అని దిద్దుకొనుచు, "అప్పుచేసితివి కావేలనని నే నడుగుచుంటిని," అనెను.

భాగవతుఁడు—"అప్పుచేసినయెడల తీర్చవలెనుకదా! అమ్మివేయుటకుగాని తాకట్టుపెట్టుటకుగాని వస్తువులుకూడ పంతగా లేనప్పుడు అప్పుతీర్చుట ఎట్లు?"

"నీకెంత అప్పుకావలెనో చెప్పుము నేనిచ్చెదను," అని సీతారాముఁడు దర్జాగా ననెను.

"నిజమే? ఒకపిడికెడురూపాయలలో వచ్చునదేమి పోవునదేమి యనునవస్థలో నున్నట్లున్నావే! నామీఁద నొకపదిరూపాయలు పాఱవేయుమట్లైన— కాని మొదటనే చెప్పుచున్నాను, అప్పుతీర్చుశక్తిమాత్రము నాకు లేదు!"

సీతారాముఁడు—"తీర్చుటవిషయమై నీవాలోచింప నక్కఱలేదు."

సీతారాముని ప్రేమచూచి భాగవతునిమనస్సున సంతోషముపుట్టిన దనుకొనలేను. హుక్కాలో మఱికొంచెము గుడాకువేసి భాగవతుఁడు, గుడుగుడు పీల్చ నారంభించెను.

సీతారాముఁడు మెల్లమెల్లగ ప్రసంగము మొదలుపెట్టెను—"రాజుగారు మన కన్యాయముచేసి మనయన్నము పడఁగొట్టిరి," అన్నాఁడు.

"ఏదీ నీధోరణిబట్టి అట్లు కనఁబడదే!" అన్నాఁడు భాగవతుఁడు; సీతారాముని దర్జాసహించుట యతనికి కష్టముగా నున్నది, లోలోపున కోపము పుట్టుచున్నది.

సీతారాముఁడు—"నేనేదో మాటవరుసకనినంతమాత్రాన నీవట్లుచున్నావేమి అన్నా? ఇప్పటి కేలాగునవో గడచుచున్నను మఱి పదిరోజులైన తరువాత కష్టము రాకమానదు కదా!"

భాగవతుఁడు—"రాజుగా రన్యాయము చేసినప్పుడు మనమేమి చేయఁగలము!"

సీతారాముఁడు—"యువరాజునకు రాజ్యము వచ్చినప్పుడు యశ్శోరులో రామరాజ్యము ప్రారంభమగును—ఆహా అంతవఱకు మనము బ్రతికియుండఁగలిగిన మనకేమియు లోటుండదుకదా!"

భాగవతునకు కోపమువచ్చి అన్నాఁడు—"అట్టిమాటలతో మాకేమి పని బాబూ? నీవు పెద్దవాఁడవు ఇంటిలో కూర్చుండి రాజులను వజీరులను చంపుచుందువు పుట్టించుచుందువు—అపని నీవంటివానికి శోభించును, నేను నిరుపేదను నా కంతసాహసము లేదు!"

"కోపమేల యన్నా, నే ననునది మనస్సిచ్చి విననైనను వినవే!" ఇట్లనుచు సీతారాముఁడు భాగవతునికి దగ్గఱగ వచ్చి చెవిలో నేదో చెప్పనారంభించెను.

భాగవతునకు మహాకోపమువచ్చి "నాదగ్గఱ నటువంటిమాటలు నోటవెంబడి రానీయకుము, నీతో స్పష్టముగా చెప్పుచున్నాను, ఎన్నటికిని మఱవకుము" అనెను.

సీతారాముఁ డానాఁడు మఱి భాగవతునికడ నుండలేదు. ఆనాఁడంతయు భాగవతుఁడు తదేకధ్యానముగ దేనినిగుఱించియో ఆలోచించుచు కూర్చుండెను. అమఱునాటియుదయము తానే సీతారాముని యింటికి వచ్చి అతనితో, "నీవు నిన్నను చెప్పితివే—అది చాలబాగుగ నాలోచించి చెప్పినమాటవలె నున్నది," అనెను.

"నేను చెప్పలేదా!" అని మిగుల గర్వముతో సీతారాముఁ డనెను.

భాగవతుఁడు—"ఆవిషయమునుగుఱించి మాటలాడుటకే ఇప్పు డిక్కడికి వచ్చినాను"

సీతారామునిగర్వము కొంచె మధికమైనది. ఆనాటినుండి కొన్నిదినములవఱకు ప్రతిరోజు వారిద్దఱును కలసి రహస్యముగా మాటలాడుకొనుచుండిరి.

ఇన్నిరోజులును వారిద్దఱును కలసి యాలోచించి నిశ్చయించినది దొంగదరఖాస్తొకటి తయారుచేయవలెనని. ప్రతాపాదిత్యుఁడు చక్రవర్తిగారికి ద్రోహముచేయ ప్రయత్నించుచుండ ఉదయుఁ డది కనిపెట్టి చక్రవర్తికి తెలుపుచున్నట్లుండవలెనఁట యాదరఖాస్తు. అది నిజముగా యువరాజునొద్దనుండియే పోవుచున్నదరఖాస్తని నమ్మకము పుట్టించునటుల దానిపైని యువరాజు సీలుండవలెను; యువరాజుంగరము రుక్మిణి యొద్దనుండుటచేత సీలువేయుటకు తగినయుపాయ మామెచేతిలో నుండెను.

దొంగదరఖాస్తు యువరాజుగారిసీలుతో తయారైనది. తెలివిమాలినసీతారామున కిట్టిపని ఒప్పఁజెప్పిన నపాయము కలుగవచ్చును. గాన భాగవతుఁడే దానిని తీసికొనిపోయి ఢిల్లీశ్వరునిచేతఁ బెట్టవలెనని నిశ్చయమైనది.

భాగవతుఁడు దానిని చేతఁబుచ్చుకొని ఢిల్లీవైపునకు పోవుటకు మాఱుగా ప్రతాపాదిత్యునియొద్దకు పోయెను.

పోయి "మహాప్రభూ యీదరఖాస్తు యువరాజుగారి నౌకరొకడు కొనిపోవుచుండ నేనెట్లో పోల్చుకొని వానియొద్దనుండి దానిని తీసికొంటిని, ఆనౌకరు దేశమువిడిచి పాఱిపోయెను, నే నాదరఖాస్తుపట్టుకొని మహారాజావారి సముఖమునకు వచ్చితిని," అనెను. భాగవతుఁడు సీతారాముని పేరెత్తలేదు, దరఖాస్తు చదివినపైని మాహారాజావారి కెట్లుండెనో చెప్పనక్కరలేదు. భాగవతునికి మరల రాజప్రాసాదమున పని దొరకినది.

ఇరువది మూఁడవ పరిచ్ఛేదము

విభ జీవితమున సంధకార మాక్రమించుకొని వచ్చు-చున్నది. గుండెలు బ్రద్దలు చేయఁ నంత దుఃఖమును, నిరాశయు తనకొఱకె కనిపెట్టుకొనియుండి ప్రతిక్షణమును దగ్గఱకు వచ్చుచున్న ట్లనిపించుచున్నది విభకు, తనకిక నెట్టిసుఖము నుండదను భయము పుట్టుచున్నది. కనఁబడుదానినెల్లను మ్రిం-గుచు జీవమును శూన్యముచేయుచుండు అపారదురదృష్ట మొకటివచ్చి తనమీఁద పడఁబోవుచున్నట్లున్నది,—దానిఛా-యయే వచ్చి విభప్రాణములో పడినట్లుండి, ఆమెకు చెప్పనల-వికాని దుఃఖమువచ్చుచున్నది. ఒంటరిగా మంచముపైపరుండి-యున్నది విభ, దగ్గఱ నెవ్వరును లేరు, నిట్టూర్పులు విడిచి విడిచి చివరకు యేడ్చుచు, "అక్టన నన్ను విడిచిపెట్టితివా, నేనేమి యపరాధము చేసితిని?" అనుచుండెను; వెక్కి-వెక్కి- యేడ్చుచు ఉండియుండి "నేనేమి యపరాధము చేసితిని?" అనుచుండెను. తలగడ గుండెపై వేసికొని, రెండుచేతులను ముఖముపైనుంచి ఏడ్చుచు మాటిమాటికి, "నేనేమి యపరాధముచేసితిని?" అనుచుండెను. "ఒక్కఉత్తరమైనను లేదు, మనుష్యునినైనను పంపలేదు, సమాచారము చెప్పువా రెవ్వరును లేరు! నేనేమి చేయఁగలను! గుండె బ్రద్దలైపోవుచున్నది, ఇక్కడినుండి యక్కడికి అక్కడినుండి యిక్కడికి రోజంతయు నేడ్చుచు

తిరుగుచున్నాను, ఎవ్వరును నీసంగతి నాతో చెప్పరు, నీపేరు ఎవరినోటను వినరాదు. ఎంతకాల మిట్లుండఁగలనే అమ్మా నేనేమి చేయఁగలను?" అని యేడ్చుచుండును ఇట్లెన్నో రోజులు గడచినవి,—ఎన్నో ఉదయములు, ఎన్నో సాయంకాలములు, ఎన్నో రాత్రులు ఆ రాజప్రాసాదమున సంగహీనురాలై, శూన్యమైయున్న ఆగదులలో ప్రొద్దుట మొదలు నిర్జీవివైన ఛాయవలె దినదినమును విభ తిరుగుచుండెను.

ఇట్లుండ నొకనాటిప్రాతఃకాలమున రామమోహనుఁడు వచ్చి, "అమ్మా జయము జయము!" అని ప్రణామముచేసి ఎదుట నిలుచుండెను సుఖమే ఒకపిడుగై తనపైఁబడ బోవుచున్నదనునట్లు, విభ ఉలికిపడి "నీవేనా, మోహనా!" అన్నది—విభ కనులనుండి బొటబొట నీళ్లు కారుట మొదలు పెట్టినది.

"ఔనమ్మా నేనే చూచితిని—తల్లి మమ్ములను మఱచి పోయినది—ఆమె కొకసారి జ్ఞాపకము తేవలెననుకొని వచ్చితిని."

ఏమేమోపంగతు లెన్నియో యడుగవలె ననుకొన్నది విభ. కాని సిగ్గువలన నడుగలేకపోయినది; అడిగెద నడిగెద ననుకొనుచుండెను కాని అడుగలేదు; అక్కడిసంగతులు వినుటకు ప్రాణము కొట్టుకొనుచుండెను

రామమోహనుఁడు విభముఖము చూచుచు, "నీముఖము వాడియున్న దేమమ్మా! నీముఖము మాడిపోయి నల్లనై-

పోయినదే! ముఖాన ఆనందము లేదు, జుట్టు చింపిరిచింపిరి, రమ్మమ్మా మనయింటికి రమ్ము—ఇక్కడ నీకు సంరక్షణ చేయువారెవ్వరును లేరు," అని యనెను.

విభ తెచ్చుకొని కొంచెము నవ్వినది. ఏమియు మాటలాడ లేదు. ఎండిపోయిన చెక్కిళ్లపై కన్నీరు వఱదలై పారుట మొదలుపెట్టినది, విభ మఱి దాని నాపలేకపోయినది. అనేకదినము లాదరము లేక పడియుండి హఠాత్తుగ నొకనాఁ డెవరైన మనలను ముద్దు చేయ వచ్చినచోఁ బట్టశక్యము కాని దుఃఖము ఆనందము మనలో పుట్టునుగదా? భక్తితోను ప్రీతితోను నిండియున్న రామమోహనునిమాటలు వినగానే విభ దుఃఖ మాపుకొనలేకపోయినది "ఇన్నాళ్లైనతరువాత నేను జ్ఞప్తికి వచ్చితినా?" అని విభ తనలో తా ననుకొనినది.

రామమోహనుకూడ కంట్లనీరు పెట్టుకొని, "ఛా, ఛా, అదియేమమ్మా; నీవు మామహాలక్ష్మివి, నవ్వుముఖముతో మాయింటికి రావలెనమ్మా. నేఁడు శుభదినము కనులు తుడుచుకొనుమమ్మా!" అనెను.

అల్లుఁడు కొమార్తెను తీసికొని వెళ్లఁడేమో యని రాణికి లోలోపల అతిభయముగ నుండెను. విభను తీసికొనివెళ్లుటకు రామమోహనుఁడు వచ్చెనని విని యామె మిక్కిలి సంతోషించినది. రాణి రామమోహనుని పిలిపించి దగ్గఱ కూర్చుండఁబెట్టుకొని అల్లునియింటి క్షేమసమాచారము లడిగినది, తానే దగ్గఱనుండి ఆనందముతో నతనికి విందు చేయించినది.

భోజనమైనతరువాత మోహను చెప్పినవార్తలు వినుచు దిన మత్యుల్లాసముతో గడపినది. విభ వెళ్లుటకు మరునాఁడు మంచి రోజు, మరునాటియుదయమే బయలుదేఱుటకు నిశ్చయించిరి. ప్రయాణమునుగుఱించి ప్రతాపాదిత్యుఁడుకూడ నేవిధమగు నాటంకమును కలుగఁజేయలేదు.

ప్రయాణము స్థిరమైనతరువాత విభ యొకమాఱు అన్నయొద్దకు వెళ్లినది. ఉదయాదిత్యుఁ డొంటరిగా కూర్చుండి ఏమో యాలోచించుచుండెను.

విభను చూచి ఉదయుఁ డులికిపడెను తరువాత "విభా, అత్తైన నీవు వెళ్లెదవమ్మా? మంచిమాటే చెల్లీ! అక్కడికి వెళ్లిన నీవు సుఖముగ నుండఁగలవు" అనెను. "నన్నాశీర్వదింపనిమ్ము చెల్లీ!—ఇంటికి మహాలక్ష్మివై భర్తయింటికి కాంతి నిచ్చుచుండుము!"

విభ ఉదయాదిత్యుని కాళ్లదగ్గఱ పడి యేడ్వ నారంభించినది. ఉదయుని కనులనుండికూడ బొటబొట నీళ్లు కారుచున్నవి చెల్లెలితలమీఁద చేయివేసి "ఏడు వేలనమ్మా" అని ఉదయుఁడు "చెల్లీ!" అనెను. "నీ కిక్కడ నేమున్నది విభా? ఎటుచూచినను దుఃఖము, కష్టము, శోకము ఈఁ[illegible]దునుండి బయటకు వెళ్లఁగలిగిన బ్రతుకుదువు చెల్లీ!"

విభ లేవఁగానే ఉదయాదిత్యుఁడు మరల ఇట్లనెను: "వెళ్లుచున్నావు చెల్లీ! మంచిది వెళ్లుమమ్మా! అత్తవారియింటికి వెళ్లి మమ్ములను కేవలము మఱచిపోకుము, జ్ఞాపకముంచుకొని

అప్పుడప్పుడు క్షేమసమాచారములు తెలుపుచుండుము చెల్లీ."

విభ రామమోహనునొద్దకు వచ్చి తానిప్పుడు రాలేనని చెప్పినది.

"అదేమమ్మా?" అని యాశ్చర్యపడుచు రామమోహనుఁ డడిగెను.

"నే నిప్పుడు రాలేను, అన్నయ్య నొంటరిగ నిచ్చట వదలిపెట్టి నేను రాలేను. నా దుఃఖముకంటె అధిక మన్నయ్య దుఃఖము నాకష్టముకంటె అతనిదధికము. అన్నయ్య నొక్కనినే ఇక్కడ నుంచివేసి సుఖమనుభవించుటకు నేను పోఁగలనా? రవంతయైనను దుఃఖ మన్నయ్యమనస్సులో నున్నంతకాలము నే నతనిని విడిచిపెట్టను, నావలె నతనికి సంరక్షణచేయువా రెవరు మోహనా?" ఇట్లనుచు విభ ఏడ్చుచు లోనికి పోయినది.

అంతఃపురమున గోలపుట్టినది. రాణివచ్చి కోపగించినది, చీవాట్లుపెట్టినది, భయపెట్టినది, సలహాయిచ్చినది. విభ యొంతమాత్రము వినలేదు—"లేదమ్మా నేను వెళ్లలేను," అని మాటిమాటికి ననుచుండెను.

రాణికి విసుగుపుట్టినది, కోపము వచ్చినది. ఏడ్చుచు రాజుగారితో వెళ్లి జరిగినదంతయు చెప్పినది. రాజుగా రంతయు విని, "ఔను బాగుగనే యున్నది, ఇష్టము లేనప్పు డామె యేల పోవలెను?" అని అతిశాంతముగ ననిరి.

రాణి నిశ్చేష్టురా లాయెను చుక్కాను వదలి చేతులు త్రిప్పుకొనుచు, "మీయిష్టమువచ్చినట్లు చేసికొనుడు నాయనా, నాపూచీ దీనిలో నేమియు లేదు," అనుచు బయటికి పోయినది.

ఉదయాదిత్యుఁడి విషయంతయు విని ఆశ్చర్యముపొంది, విభకడకు వచ్చి ఎంతో బోధపఱచెను. విభ బోధపఱచుకొనలేదు, మాటాడక కూర్చుండి యేడ్చుచుండెను

రామమోహనునిముఖము వాడిపోయినది, "అట్లైన నేను పోయెదనమ్మా, రాజుగారితో నేమని చెప్పుమనెదవు? అని నిరాశతో నడిగెను.

విభ యేమియు నుత్తరమీయక చాలసేపూరక కూర్చుండెను.

మోహనుఁడు "నాకు సెలవిమ్ము తల్లీ," అనుచు ప్రణామముఁ జేసి లేచి వెళ్లుచుండెను. విభ పట్టరానియేడ్పు వచ్చుచు "మోహనా" అని పిలిచినది.

మోహనుఁడు "ఏమమ్మా" అనుచు తిరిగి వచ్చెను.

విభ—"క్షమింపుమని మహారాజుగారితో చెప్పుము. వారు కబురుపంపినప్పుడుకూడ నేను రాలేకపోవుట కేవలము నాదురదృష్టము తప్ప ఇంకొకటి కాదు."

రామమోహనుని ముఖమున నెత్తురులేదు, "చిత్తము" అనుచు మరల సెలవుపుచ్చుకొని పోయెను. రామమోహనుఁడు విభమాటలను బోధపఱచుకొనలేదు, అది చూచి విభ

మిక్కిలి దుఃఖించినది. ఎచ్చటికి పోవలెనని యామె ప్రాణము-కొట్టుకొనుచుండెనో అచ్చటి కామె వెళ్ళలేకపోయినది. పైగా రామమోహనుఁడు నేఁడు కోపముతో తిరిగి పోవుటకూడ జరిగినది — రామమోహనుని యెడల నిజమైన యనురాగ ముండెను విభకు! విభ యవస్థ ఎవ్వరును తెలిసికొనలేరు కాదా!

విభ యిచ్చటనే యుండిపోయినది — కనులు తుడుచు-కొనుచు గుండెలపై కూర్చుండియున్న భారమును వహించుచు అన్న దగ్గరనే యుండిపోయినది. శుష్కించి మాడి, ప్రాణము-లేని నీడవలె నోటవెంట మాటలేక ఇంటిపనులన్నియుఁ జేయుచుండెను. ఉదయాదిత్యుఁడు ముద్దుచేయుచు నేదైన మాట యనునప్పుడు విభ కనులు వాల్చి కొంచెము నవ్వు-చుండును సాయంకాలము అన్న పాదములకడ కూర్చుండి మాటలాడ ప్రయత్నించుచుండును. తల్లి యేదో వంకను తిట్టినట్లైన ఊరక నిలువఁబడి విని, చివర కొక నీడవలె మఱి-యొకచోటికి మెల్లఁగ పోవుచుండును. ఎవరైన నామెగడ్డము పట్టుకొని, "ఏమి తల్లి, ఇంతనీరసమైపోతివేమి?" అని అడిగిన, ఏమియు జబాబుచెప్పక కొంచెము నవ్వును,

వీరీయవస్థలో నున్నప్పుడా దొంగదరఖాస్తు ప్రతాపుని చేతఁబడినది. ప్రతాపుఁ డగ్నిహోత్రుఁ డయ్యెను, చాల-యోచనచేసి చివరకు ఉదయుని ఖైదులో నుంచవలసినదని యాజ్ఞాపించెను. మంత్రి నివారించెను;— "యువరా జిట్టిపని చేయఁడు; విన్నవారందరును నాలుక కఱచుకొని 'అట్టిమాటలు

నాతోఁ జెప్పకుము' అనుచున్నారు. యువరాజెట్టిపని చేయునని ఎంతమాత్రము నమ్మదగిన మాటకాదు." అని మంత్రియనెను. "నేనుకూడ నంతగా నమ్మను," అని ప్రతాపాదిత్యుఁడు జబాబిచ్చెను. "కాని ఖైదులో పెట్టుటవలన తప్పేమి? అక్కడ నతని కేవిధమైనకష్టమును లేకుండఁజేసిన చాలునుకదా? రహస్యముగ నేమియు చేయకుండునటుల పహారా మాత్ర ముండును."

ఇరువదినాల్గవ పరిచ్ఛేదము.

రామమోహనుఁడు వచ్చి రామచంద్రుని సముఖమున చేతులు జోడించుకొని నిలువఁబడెను. మోహనుఁ డొక్కఁడే తిరిగివచ్చెను, అతనితోఁగూడ నెవ్వరును లేరు. అదిచూచి రామచంద్రుని సర్వాంగముల మంట పుట్టుచుండెను, అతఁడు కోపముచే నగ్నిహోత్రుఁ డగుచుండెను. విభ వచ్చినతోడనే ప్రతాపాదిత్యునిమీఁదను, అతని వంశముమీఁదను అతి-ఘోరమైనవి నాలుగు మాటలాడి పగతీర్చుకొనవలెనని కనిపెట్టు-కొనియుండెను. ఏమేమి యనవలెనో, ఏవిధముగ ననవలెనో నిశ్చయించుకొని కూర్చుండెను. మూర్ఖుఁడు కాఁడు రామ చంద్రుఁడు, మొండిపట్టుపట్టి ఎట్లైన విభను బాధపెట్టవలెనని కాదు అతని యభిప్రాయము. మామగారి మాట అప్పుడప్పు-డెత్తి విభకు సిగ్గుతెప్పించెదనసుకొనుచు ఆనందము పొందు-చుండెను. ఆయానందములో ఉండుటచేతనే విభవచ్చుట కెట్టియడ్డైన రావచ్చునను మాట అతనికి తట్టనైనతట్టలేదు. అట్టి యవస్థలో నతఁడున్నప్పుడు రామమోహనుఁ డొక్కఁడే తిరిగివచ్చుట చూచి మిగుల నాశ్చర్యపడుచు, "ఏమి, రామ-మోహన్, ఏమి జరిగినది?" అని యడిగెను.

"అంతయు నిష్ఫలమైనది."

"తీసికొని రాలేకపోయితివా?" అని రా జులికిపడుచు నడిగెను.

"లేదు మహారాజా, నేను బయలుదేరినది మంచిముహూర్తము కాదు."

రాజు కోపముతో గర్జించుచు ఇట్లనెను—"ఔనౌను! నిన్ను వెళ్లుమనిన దెవరు? వెళ్లవద్దని నీతో పెక్కుమారు లనలేదు? ఛాతీ విరుచుకొని గర్వముతో వెళ్లుచుంటివానాఁడు— నేఁడు—"

మోహనుఁడు నెత్తికొట్టుకొనుచు, "నా అదృష్టము వంకర మహారాజా!" అనెను

రాజు మఱింతకోపముతో, "రామచంద్రరాయలునకు కాదా అయనమానము! మూర్ఖుఁడా, నీవు నా పేరను బిచ్చమెత్తుటకు పోయితివి, ప్రతాపాదిత్యుఁడు ముష్టి వేయక పొమ్మనెను ఎన్నఁడును నింత ఘోరావమానము మావంశమున నెవ్వరికిని కలుగలేదు!" అనుచు గర్జించెను.

వాల్చియున్న శిరస్సెత్తి రామమోహనుఁడు గర్వముతో ఇట్లనెను—"అట్లనఁబోకుము మహారాజా! ప్రతాపాదిత్యుఁ డీయనియెడల బలవంతముగ నేను తీసికొనివచ్చియుందును. అట్లని నీతో చెప్పియేయుంటిని. నీ యాజ్ఞపాలించుటకై పోవునప్పుడు ప్రతాపాదిత్యునికి జడియవలసినవాఁడను కాను నేను. ప్రతాపాదిత్యుఁడు రాజు, నిజమే, కాని నారాజు కాఁడతఁడు!"

"అట్లైన సాధింపలేకపోయితివేల?" అని రాజడిగెను.

రామమోహనుఁడు కొంతసేపటివఱకు జబాబు చెప్పలేదు, వాని కండ్లనుండి బొటబొట నీరు కారుచుండెను.

"త్వరగాఁ జెప్పుము!" అని ఆతురతతో రాజనెను.

రామమోహనుఁడు చేతులు జోడించుకొని, "మహారాజా—" అని ప్రారంభించుచుండెను.

మహారాజు—"ఏమైనదో చెప్పుము."

"రాణియమ్మ రానన్నది." రామమోహనునికనులనుండి నీటిబొట్లు పడుచున్నవి—ప్రేమవలన గలిగినగర్వము బిడ్డఁడగు మోహనుని హృదయమును నింపియుండుటవలన పుట్టినకన్నీరది. 'మాయమ్మయందు నాకుఁగల నమ్మకము కొలఁది నేను ఛాతీ విరుచుకొని అమ్మను తీసికొనివచ్చెదనని అత్యానందముతో బయలుదేఱితిని, గాని అమ్మవచ్చినది కాదు, అమ్మ నాపరువు నిలిపినది కాదు!' అని కాబోలు నతని దుఃఖము అవృద్ధుఁడైన రామమోహనుని మనస్సున నెట్టిభావ ముదయించుచుండెనోగాని కన్నీరుమాత్ర మతఁడాపుకొనలేకపోయెను.

రాజుగారు లేచినిలుచుండి కోపముతో గుడ్లనిటునటు త్రిప్పుచు "కాదా మఱి!" అన్నారు, చాలసేపటివఱకు నోటినుండి మఱియేమాటయు రాలేదు.

"ఔను, ఏలవచ్చును? పొమ్ము, మూర్ఖుఁడా, పశువా, నాయెదుట నిలిచియుండకుము పొమ్ము, తత్క్షణమే పొమ్ము."

రామమోహనుఁ డేమియు నుత్తరమీయక బయటికి-పోయెను దోషమంతయు తనదే యని రామమోహనుని నమ్మకము, కనుక దానికితగినశిక్ష యింతయుఁ దనపైఁబడుట అ-న్యాయమని వానికి తోఁచలేదు.

పగతీర్చుకొనుటకు మార్గమేదియు రాజుగారికి కనఁబ-డలేదు. ప్రతాపాదిత్యు నేమియుఁ జేయలేఁడు, విభయైనను తనచేతికి చిక్కలేదు, కోపముతో నిటునటు పచారుచేయ-సాగెను.

ఈవార్త రెండుమూఁడురోజులలో అనేకరూపములు ధరించి నలుదిక్కులను వ్యాపించినది, దానికి ప్రతీకారముగ నేదైన చేసినఁగాని రామచంద్రునకు మానము నిలఁబెట్టుకొనుట కష్టమగు ననునట్టియవస్థ వచ్చినది. ప్రజలకుఁగూడ కోపము వచ్చినది; ‘మామహారాజుగారికా యవమాన’ మనుచు, జరి-గినయవమానము తమకే యనునట్లు పగతీర్చుకొనవలెనని తొం-దరపడుచుండిరి. పగ స్వభావసిద్ధముగ కావలసినంత యుండె-ను రామచంద్రునిలో, ఇదికాక ‘పగతీర్చుకొననియెడల ప్రజ లేమనుకొనెదరు? భృత్యు లేమనుకొనెదరు? రమాయి యేమ-నుకొనును?’ అనుభయ ముండెను. ఈవిషయమునుగూర్చి రమాయి ఇతరులతో వేళాకోళము చేయుచున్న ట్లూహించి నప్పుడెల్ల రాజుగారికి మిగుల కోపము వచ్చుచుండెను.

రాజసభలో నొకనాఁడు రాజుగారు రెండవపెండ్లి-చేసికొనిన బాగుగనుండునని మంత్రి యనెను.

రమాబాయి—"ఔను, ప్రతాపాదిత్యునికోమార్తె నన్న గారితో, నుండిపోనిండు."

రాజుగారు రమాబాయివైపుచూచి నవ్వుచు; "మంచి-మాట యంటివి" అనిరి. రాజుగారు నవ్వుట చూచి సభయం-దుండువారందఱును నవ్వసాగిరి. ఫర్నాండెజ్ మాత్రము న-వ్వలేదు, చీకాకుపడుచుండెను. రామచంద్రరాయలువంటి-వారు మర్యాద నిలువఁబెట్టుకొనుటకై మహాప్రయత్నము చేయుచుందురు, కాని దేనిని మర్యాద యనవలెనో, అది యెట్లు నిలువఁబెట్టుకోవలెనో వారికిఁ దెలియదు.

దివాను— "మంత్రి చెప్పినది మంచిసలహా. అట్లైన ప్రతాపాదిత్యునికిని ఆయనకోమార్తెకును తగినబుద్ధి చెప్పిన వార మగుదుము"

రమాబాయి—"తమ యిప్పటి మామగారికికూడ నొక శుభ లేఖ పంపుటమఱవఁగూడదు, లేనియెడల ఆయన దుఃఖింప-వచ్చును" ఇట్లనుచు రమాబాయి కండ్లు చికిలించెను. సభాసదు-లందఱు నవ్వసాగిరి. వెనుకను దూరమునందున్న వారి కీమా-టలు వినఁబడలేదు, కాని వారైనను నవ్వు నాపుకొనలే-కుండిరి.

రమాబాయి—"వరుఁడు పెండ్లియింట ప్రవేశించునప్పు డాదరించుటకువచ్చు నిల్లాండ్రలో మీయత్తగారినికూడ ఉండుమనికోరుచు యశోహారపురమునకు కబురు పంపుఁడు మహారాజా 'మృష్టాన్న మితరే జనాః' గనుక ప్రతాపాదిత్యుని

కొమార్తెకు మృష్టాన్నము పంపునప్పుడు దానితోపాటు రెండుకొబ్బెరకురిడీలుకూడ పంపుడు.

రాజుగారు పకపక నవ్వుచుండిరి, సభ్యులు నవ్వలేక నవ్వలేక నోట గుడ్డలు కుక్కుకొని ముఖములు ప్రక్కకు త్రిప్పుకొనిరి. ఫర్నాండిజ్ సందుచూచుకొని బయటికి వెళ్లి-పోయెను.

దివాన్‌జీ కొంచెము రసికత కనపఱుపఁబోయి "మృష్టా-న్నమితరే జనాః' ఐనచో మృష్టాన్నమంతయు యనోహరపుర-మునసే ఖర్చైపోవును, మృష్టాన్నము తినెడు అదృష్టముగల-వారు చంద్రద్వీపమున నెవ్వరును నుండరు!" అనెను.

ఈమాటలు విని యెవ్వరును నవ్వలేదు, రాజుగారు గుడుగుడు పీల్చుచు ఏమియు ననక కూర్చుండిరి, సభ్యులలోఁ గూడ నెవరును నేమియు ననలేదు. రమాయి ఆశ్చర్యపడుచు దివాన్‌జీ వైపు పాకమాలు చూచెను. అమాత్యులలో నొకఁడు "అట్లంటిరేమి దివాన్‌జీ, మహారాజావారి వివాహమప్పుడు మృష్టాన్న మంత కొంచెము చేయుదు మనుకొంటిరా?" అనెను. దివాన్‌జీ తలగోకుకొనుచు ముఖము వాల్చుకొనెను.

రెండవపెండ్లి నిశ్చయమైనది.

ఇరువది యైదవ పరిచ్ఛేదము.

ఉదయాదిత్యుని నుంచినస్థలము మామూలు ఖైదు కాదు, అది కోటకు తగిలియున్న ఒకచిన్న మేడ. మేడకు కుడివైపున రాజమార్గ మొకటియుండెను, దానికి తూర్పువైపున పెద్దప్రహరీ యుండెను, ఆప్రహరీపైని పహారావాండ్రు ఇటునటు పచారిచేయుచు పహారా యిచ్చుచుండిరి ఉదయాదిత్యునిగది కొకచిన్నకిటికీమాత్ర ముండెను ఆకిటికీలోనుండి ఆకాశమున రవంతమేరయును, వెదురుపొద యొకటియు, ఒకశివాలయమును కనఁబడుచుండెను. ఉదయుఁడు మొట్టమొదట నాఖైదుగదిలో ప్రవేశించునప్పుడు సంధ్యదాటినది; లోనికివెళ్లి యతఁడు కిటికీదగ్గఱ తలనుంచుకొని నేల కూర్చుండెను. అప్పుడు వర్షకాలము, ఆకాశము మేఘావృత మైయున్నది. దారులు నీటితో నిండియున్నవి. రాత్రి వేళ నాదారిని నడుచుట తటస్థించిన బాటసారుల యడుగులచప్పుడు కస్సుకస్సుమని వినఁబడుచున్నది. కారాగారహృదయకంపనమువలె తూర్పుదిక్కున నుండి పహారావాండ్ర యడుగులచప్పుడు విరామము లేకుండ వచ్చుచున్నది. పహారావాండ్రు వేయు కేకలు జాముజామునకు వినఁబడుచున్నవి. ఆకాశమున నొక్కనక్షత్రమైనను లేదు, ఉదయునికి కనఁబడుచుండు వెదురుపొద మెరుగుడుపురుగులతో పూర్తిగా కప్పఁబడియున్నది. ఉదయుఁ

డారాత్రి పరుండలేదు, విశ్రామములేకుండ వచ్చుచుండు ఆయడుగులచప్పుడు వినుచు నాకిటికీయొద్దనే కూర్చుండెను.

విభ యాసాయంకాల మంతఃపురమునుండు ఉద్యానములోని కొంకపూటు పోయెను. ఇల్లు దాసదాసీజనముతో నిండియున్నది. ఎటుచూచినను పినతల్లులు పెత్తల్లులు, "ఏమి సమాచారమమ్మా? ఏమిజరిగినదమ్మా?" అని యడుగుచుందురు, కంటినుండి కారు నీటిబొట్టు నీటిబొట్టునకు కారణము చెప్పుచుండవలెను విడచిననిట్టూర్పు నిట్టూర్పునకు మఱచినవంతయు జ్ఞాపకము తెచ్చుకొని సమ్జాయిషి చెప్పుచుండవలెను. ఇదియంతయు భరించుశక్తి లేక విభ ఉద్యానమునకు వెళ్లిపోయెను. సూర్యుఁడానాఁడు మేఘములలోనే ఉదయించి మేఘములలోనే అస్తమించెను ఎప్పుడు దిన మంతమయి సంధ్య ప్రారంభమయినదో తెలియలేదు. పశ్చిమాకాశమున కనఁబడిన సువర్ణరేఖ దినము ముగిసియు ముగియకమునుపే మాయమైపోయినది. చీఁకటి అంతకంతకు నధికమగుచున్నది. దిగంతమునుండి దిగంతమువఱకు నంధకార మావరించినది. దట్టముగానున్న సంగీతపుచెట్ల నంధకార మతిగాఢముగ జమకూడి చెట్టుచెట్టునకు నడుమనుండు నెడములేకుండ చేసినది. నిస్తబ్ధాంధకారము సర్వమును వ్యాపించి వేయికాళ్లపై నిలిచియున్నదా అనిపించుచున్నది రాత్రి . యగుచున్నకొలఁది రాజభవనమున దీపములు ఒక్కొక్కటిగ నారిపోవుచున్నవి. విభ సంగీతపుచెట్లక్రిందను కూర్చుండియున్నది. ఆమె స్వాభా-

వికముగా భయముగలది కాని నేఁ డామె కేమియు భయము-
వేయలేదు. కాని యంధకార మధికమగుచున్నకొలఁది పృథ్వి
నెవరో తనచేతులనుండి లాగి తీసికొనిపోవుచున్నారని ఆమెకు
తోఁచినది, జగత్సంసార కూలమునుండి యెవరో తన్ను త్రోసి
వేయుచున్నారని తోఁచినది సుఖమునుండియు శాంతినుండియు
తన్ను దూరము చేయుచున్నారని తోఁచినది. ఆమె అడుగందని
యంధకారసముద్రమునఁ బడ్డది, క్రమక్రమముగ మునిఁగిపోవు
చున్నది, పైనున్న యంధకారము గాఢమగుచున్నది, అడుగున
భూమిలేదు కాళ్లు నిరాధారముగ నిలిచియున్నవి, ఎటుచూచి
నను దరికానరాదు, ఆశ్రయములేదు, జగత్సంసారకూలము
నుండి ఆమె అంతకంతకు దూరమగుచున్నది. తనయెదుట పెద్ద
అడ్డొకటి లేచుచున్నదని ఆమె కనిపించుచున్నది, దాని కవతల-
వైపున నెన్నియో యున్నవి, ఆమెమనస్సులో గొప్పయశాంతి
పుట్టుచున్నది. అవతలనుండునదంతయు నామె కగపడుచున్న
ట్లనిపించుచున్నది, అక్కడి సూర్యకాంతి, యాటపాటలు,
ఉత్సవములు,—అన్నియుఁ గనఁబడుచున్నవి, కాని యెవఁడో
తనక్రూరహస్తములతో నామెను బట్టుకొని వదలకున్నాఁడు,
ఆమె తనగుండెలోనిశిరములను పీకి వానిపై పాఱవైచినను
నతఁడు తన్ను వదలఁడని ఆమెకు తోఁచుచున్నది. విభకు
నేఁడు దివ్యచక్షువు కలిగినది. సమస్తమును నిండియున్న-
గాఢాంధకారముపై విధాత తనభవిష్యత్తును వ్రాయుచు-
న్నాఁడు, ఆయనంత జగత్సంసారమున విభ యొంటరిగఁ

గూర్చుండి ఆవ్రాతను చదువుచున్నది; కనుకనే ఆమెనేత్రములు నిర్నిమేషములై యున్నవి, దేహము నిష్పందమైయున్నది.

అర్ధరాత్రియైనతరువాత గాలి ప్రారంభించినది, చీకటిలో చెట్లఝుంకారము వినవచ్చుచున్నది, అతిదూరమున గాలి పసిబిడ్డయేడ్పువలె శబ్దము చేయుచున్నది. దూరమున ఎంతో-దూరమున—సముద్రతీరమునఁ గూర్చుండి తనముద్దుబిడ్డలు ఏడ్చుచున్నా రనిపించుచున్నది విభకు. ఆందోళనపడుచు వారీమెను పిలుచుచున్నారు, తల్లి యొడిలోనికి రావలెనని వారు చేతులు చాచుచున్నారు, కాని తల్లియొద్దకు వచ్చుదారి కానకున్నారు. ఆవేయియోజనములో లక్షయోజనములో దాఁటివచ్చి ఆయేడుపు విభచెవిని పడుచున్నది.

"ఎవరమ్మా మీరు?" అని విభ దుఃఖించుచు నడుగుచున్నది.

"ఎవరమ్మా మీరు? ఏడ్చుచున్నా రేల? ఎక్కడనున్నారు?" అని యడుగుచున్నది. ఆయేడ్పు వినీవినునంతట తనలో తానిట్లడుగుచు విభ ఆలక్షయోజనముల యంధకారమార్గమున బయలుదేరినది వేయిసంవత్సరములనుండి ఎడతెఱిపిలేక నడుచుచున్నానని అనిపించిన దామెకు, కాని ప్రయాణము తుదముట్టలేదు, దారిలో నెవ్వరును కానరాలేదు. వినఁబడుచున్నదంతయు ఆశబ్దహీనమును, వాయుహీనమును, దినరాత్రిహీనమును, జనశూన్యమును, తారాశూన్యమును దిక్ దిగంతశూన్యమును నైన ఆక్రందనము-

మాత్రమే! దూరమున ఆగాలిచేయుచున్న శిశురోదన మొక్కటే యామె చెవిని పడుచున్నది.

రాత్రియంతయు నిద్ర లేదు విభకు కారాగారమున-నున్న యన్నదగ్గఱకుపోవలెనని మరునాఁ డెంతయో ప్రయ-త్నము చేసినది, కాని సాధింపలేకపోయినది, లోనికి పోఁగూడ-దని రాజుగారు నిషేధించిరి. రోజంతయు నేడ్చుచుండి; విభ చివరకు ప్రతాపాదిత్యునికడకుపోయి ఆయన పాదములు మీఁదఁ బడినది. ఎంతయో కష్టముపైని తండ్రి సెలవుసంపా-దించినది. మరునాఁడు తెలతెల్లవాఱుచుండ ప్రక్కమీఁద నుండి లేచినతోడనే కారాగారమున ప్రవేశించెను. అన్న-పఱుపుపై లేఁడు; నేలకూర్చుండి కిటికీపై తలనుంచుకొని నిద్ర-పోవుచుండెను. విభ గుండె బ్రద్దలైపోయినది, లోనుండి ఏడ్పు వచ్చుచుండెను. ఎంతో కష్టముపై ఏడ్పు నాపుకొని మెల్లఁగ వచ్చి యన్నకు దగ్గఱగ చప్పుడుచేయక కూర్చుండెను మెల్ల-మెల్లగ తెల్లవాఱుచున్నది, దగ్గఱనుండువనమునుండి పక్షుల పాటలు వినఁబడుచున్నవి. బాటసారులు ప్రక్కనుండు రాజ-మార్గమున పాటలుపాడుచు పోవుచుండిరి, రెండు రాత్రులు నిద్ర లేక యలసియున్న పహరావాండ్లు వెలుతురు కనఁబడిన తోడనే కూనురాగములుతీయుట మొదలుపెట్టిరి అనతిదూర-మునసుండు నాలయమున ఘంటవాగుచున్నది, శంఖము వినఁ-బడుచున్నది. ఉదయాదిత్యుఁ డులికిపడిలేచి విభనుజూచి "ఇది-యేమి చెల్లీ, ఇంత ప్రొద్దుట వచ్చితివే" అనెను; పూర్తిగ

కనులువిప్పి నాలుగువైపులను చూచుచు, "ఇదియేమిది, నేనెక్కడనున్నాను విభా?" అని యాశ్చర్యపడుచు నడిగెను. కాని ఒక్కనిమిషములో తానెక్కడనున్నదియును పోల్చుకొనెను. విభవైపుచూచి నిట్టూర్పువిడుచుచు, "ఆహా విభా, నీవు వచ్చితివమ్మా! నిన్న నొక్కమాత్రైనను నిన్ను చూడలేదు, మీ రెవ్వరును మఱినాకు కనఁబడరని జడియుచుంటిని." అనెను.

విభ అన్నదగ్గఱకు జరిగి కనులు తుడుచుకొని, "నేల కూర్చుండియున్నావేమి అన్నయ్యా? మంచముమీద పఱపు పఱచియున్నను నీవొక్కమాత్రైనను మంచముదగ్గఱకు పోనట్లున్నది? ఈ రెండు రాత్రులు నేలనే కూర్చుండియున్నావా అన్నయ్యా?" అనుచు ఏడ్వనారంభించినది.

ఉపయాదిత్యుఁడు నెమ్మదిగ ప్రారంభించెను, "మంచముపై కూర్చుండినయెడల నాకాశము కనఁబడదు విభా. కిటికీయొద్దకూర్చుండి చూచుచుండినయెడల ఆకాశమున నెగురుచుండుపక్షులు కనఁబడి, ఎప్పుడో యొకనాఁడు పంజరమునుండి విముక్తుఁడనై నేనుకూడ బయటికివత్తునని యూహపుట్టుచుండును. నేనుకూడ ఆ పక్షులవలె ఆయనంతాకాశమున మనసార విహారముచేసెదనని యాశపుట్టుచుండును. ఈకిటికీ విడిచి అటుపోయినయెడల అన్నివైపుల నంధకార మగపడుచుండును, ముందొకనాఁడు ముక్తిపొందఁగలననుమాట తట్టనే తట్టదు, నాచుట్టునుండు నావరణ ఎన్నఁడైన విరుగఁగలదని

తట్టదు, ఈ ఖైదునుండి విడుదల పొందఁగలదని నాకు తట్టదు. ఈ ఖైదులో, కిటికీయొద్దనుండు నీ రెండుమూరలస్థలములో కూర్చుండియున్నప్పుడుమాత్రమే నాకు స్వభావసిద్ధముఁగ స్వేచ్ఛయున్నదనియు, ఏ రాజైనను, ఎట్టి రాజాధిరాజైనను నన్ను బంధించియుంచలేఁడనియు తోఁచుచుండును అక్కడనున్నది మెత్తనిపఱుపు, అదియే నా ఖైదు."

నేఁడు హఠాత్తుగ విభ కనఁబడఁగానే ఉదయాదిత్యునకు మిగుల నానందము కలిగినది, ఖైదుద్వారములన్నియు ఒక్కమాఱుగ విడినవని అనిపించినది. విభను దగ్గఱగ కూర్చుండఁబెట్టుకొని అత్యుల్లాసముగ ప్రసంగించుచుండెను, ఖైదులో పడకముందతఁడెన్నఁడును చెల్లితో నింతగా మాటలాడియుండఁడు. ఉదయాదిత్యుని ఆనందమునకు కారణము విభ పోల్చుకొన్నది. ఒక జీవుఁడు లోనుండి మఱియొక జీవుఁడు లోనికి వార్త లెట్లుపోవునో మన మెఱుఁగముకదా! ఒక హృదయమున పుట్టుతరంగములు మఱియొక హృదయముననెట్లు తరంగితముగ చేయునో మనకు తెలియదుకదా! విభ హృదయమున పులకరింపు పుట్టినది, అనేకదినములనుండి చేయుచున్న ప్రయత్నము నేఁడు సఫలమైనది. విభ సామాన్య బాలిక, ఉదయాదిత్యునికి తానానందము కలుగఁజేయఁగలనని నేఁడామె అకస్మాత్తుగ కనిపెట్టినది. ఆమె హృదయమునకు బలముకలిగినది. నేటివఱకు నా మెకు నలుదిక్కుల నంధకారమే కానవచ్చుచుండెను. ఎటువైపునను దరి కానరాలేదు, నిరాశా-

భారమువలన కృంగిపోవుచుండెను. తనపై తనకే నమ్మకము లేకయుండెను. అనవరతము ఉదయాదిత్యునికొఱకే ఏదో యొక పనిచేయుచుండెను. కాని అన్నను సుఖపెట్టఁగలనని మాత్రము ఎన్నఁడు నాశింపలేదు. నేఁడకస్మాత్తుగ నొక మార్గ మామెకు కనఁబడినది, ఇంత కాలమునుండి పడుచుండు శ్రమ ఆమె మఱచినది. ప్రాతఃకాలమున కనఁబడు శిశిరమువలె అశ్రుజల మామెకంట కనఁబడినది, తేటయైన చిరునవ్వామె పెదవులపై వికసించినది. ఇప్పుడొకవిధముగ విభకూడ ఖైదీయైపోయినది. కిటకీలోనుండి వెలుతురు వచ్చియు రాకమునుపే, ఖైదుతలుపులు విడి విభయొక్క విమలవిగ్రహము అన్నగారియెదుట కనఁబడుచుండును. జీతము పుచ్చుకొను నౌకర్ల నేమియుఁ జేయనిచ్చునది కాదు విభ, అన్నకు కావలసినదంతయు తన చేతులతో తానే చేయుచుండెను—తానే అన్నకొఱకు వంటచేసి తానే ఆహారము నన్నయొద్దకు తీసికొనివచ్చును, తానే అన్నపఱపు సవరించి సిద్ధముచేసియుంచును. విభ చిలుక నొకదానిని తీసికొనివచ్చి అన్నగదిలో నుంచినది, ప్రతిదినమును పూలతోటనుండి పూలు కోసితెచ్చి అన్నగదిలోను ఉదయమున నుంచుచుండెను. గదిలో మహాభారత మొకటియుండెను, అన్న చెల్లెలను తనదగ్గఱ కూర్చుండఁబెట్టుకొని అది చదివి వినిపించుచుండును.

ఉదయాదిత్యునిమనస్సునకు బాధకలిగించుచున్న దొక్కటి మాత్రముండెను. తానుమునిఁగిపోవుచున్నాఁడు—అది

నిశ్చయము. తనయసంపూర్ణసుఖము, సఫలమగుచుండునాశ
ఆసుకుమారివిభ నాశ్రయముచేసికొనినది. తనతోపాటు
విభనుకూడ ముంచివేయుచున్నాఁడేమో యనుభయ మతనిని
మిగుల బాధించుచుండెను. ఈమాఱు విభ వచ్చినప్పుడు ఇఁక
నీవిక్కడ నుండకుమమ్మా, పొమ్ము, అని చెప్పవలెనని ప్రతిదిన
మును ఉదయాదిత్యుఁ డనుకొనువాఁడు. ఉషస్సు చేయిపట్టుకొని
ప్రభాతవాయువుతోఁ విభ ప్రతిదినము నాకారాగారమున
ప్రవేశించి అతిమధురస్వరముతో ప్రేమనాలికించు మాట-
లాడుచు వచ్చి తనదగ్గఱ కూర్చుండఁగానే ఉదయునిమనస్సు
కరగిపోవుచుండును. "విభా నీవు పొమ్ము నాకొఱ కుండ
కుము, నాయొద్దకు వచ్చుచుండకుము నేను నిన్నిఁక చూడ-
ను," అని అతనినోటనుండి యెట్లు రాఁగలదు? రేపు చెప్పెద-
నని ప్రతిదినమును అనుకొనుచుండును, కాని ఆరేపెన్నటికిని
రాకున్నది. తుద కొకనాఁడు దృఢప్రతిజ్ఞచేసికొని విభ గది-
లోనికి వచ్చినతోడనే ప్రారంభించెను—"విభా నీవిఁక నిక్కడ
నుండకుమమ్మా, నీవు వెళ్లినఁగాని నాకెట్టిశాంతియు కలుగదు.
ప్రతిదినమును సాయంకాలముకాఁగానే ఎవరో వచ్చి చీఁక-
టిలో నిలిచి, 'విభవిపత్తు దగ్గరపడుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.
అందఱును నాయొద్దనుండి పొండు విభా, నేను శనిగ్రహ
మును, నే నగపడినతోడనే దేశముననుండు విపత్తులన్నియు
నలుదిక్కులనుండి పరుగెత్తుకొనివచ్చును. నీవు మీయత్తవారి-
యింటికి పొమ్ము తల్లీ! అప్పుడప్పుడు నీ క్షేమము తెలియఁ-

జేయుచుండుము. అదియే నాకు చాలును విభా!" విభ మాటాడక ఊరక కూర్చుండెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు తలవాల్చి విభముఖమువైపు చాలసేపు చూచుచుండెను. అతనికనులనుండి నీళ్లు బొటబొట కార నారంభించినవి తాను విడుదలపొందనిదే విభ తన్నెంతమాత్రమును విడిచిపోదని ఉదయునికి బోధపడినది. కాని తానెట్లు విముక్తుఁడు కాఁగలఁడు?

ఇరువది యారవ పరిచ్ఛేదము.

తండ్రియాజ్ఞయు, అన్నప్రేరేపణయు విభ తనయొద్దకు రాకుండుటకు కారణములని రామచంద్రరాయల యభిప్రాయము. విభ తానే కోరి ఉండిపోయినదని రామచంద్రుఁ డొప్పుకొనఁడు, అట్లైన స్వాభిమానమునకు భంగము కలుగును. ప్రతాపాదిత్యుఁడు తన్నవమానింపఁగోరి విభను తనయొద్దకు పంపకున్నాఁడని రామచంద్రుఁడు నిశ్చయపఱచెను. కాని 'నేను దానికి ప్రతీకారము చేయలేకున్నానేమి? మీకుమార్తెను నేను విడచిపెట్టితిని, ఆమెను చంద్రద్వీపమునకు మఱి పంపవద్దు' అని మామగారిపై నొకజాబు వ్రాయలేకున్నాఁడేమి? అనేకవిధముల నాలోచించి నలుగురిసలహా తీసికొని తుద కాధోరణిలో జాబువ్రాసి ప్రతాపాదిత్యునికి పంపెను. ప్రతాపాదిత్యుని ఈరీతిని వ్రాయుట సామాన్యసాహసమైన కార్యము కాదు. కనుక రామచంద్రునకు లోలోపున కావలసినంతవణఁకు పుట్టుచుండెను. కాని యేటవాలుగనుండు కొండ దిగుచుండువాఁడుఎంతభయపడుచున్నను నడుమ నాగలేఁడు, అట్టియవస్థలో నున్నాఁ డిప్పుడు రామచంద్రుఁడు. హఠాత్తుగ నొకసాహసకార్యమున దిగియున్నాఁడు, ఆపని తుదముట్టినగాని ఊరకుండలేఁడు. రామమోహానుని పిలిచి ఆపత్రము యశోహరునకు తీసుకొనివెళ్లుమని చెప్పెను. "క్షమించుము మహారాజా, నేనాపని చేయలేను,"

అని మోహనుఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను; "మఱియెన్నఁడును యశోహరునకు పోకూడదని నిశ్చయించుకొంటిని. పోయి మా రాణియమ్మను తీసికొనిరమ్మని నీవుకోరినయెడల మఱియొకమారక్కడకుపోవుట కభ్యంతరములేదు, కాని యీజాబు తీసికొని వెళ్లుటమాత్రము నేను చేయఁగలవనికాదు," రాజుగారు మోహనునితో మఱియేమియు ననక, వృద్ధుఁడగు నయన్‌చంద్‌ చేతి కాజాబు నిచ్చిరి. జాబుపట్టుకొని యశోహరునకు బయలుదేఱెను.

నయన్‌చంద్‌ జాబుతీసికొనివెళ్లెను, నిజమే; కాని వానికి ప్రాణములుమాత్రము లేవు, ఆజాబు రాజుగారిచేతఁబడిన నెట్టి ప్రమాదమైన జరుగవచ్చును. అనేకవిధముల నాలోచించి చివరకు దానిని రాణిచేతి కీయవలెనని వాఁడు నిశ్చయించుకొనెను. అప్పుడు రాణి యవస్థ మిగుల శోచనీయముగనుండెను. ఒకమూలనుండి విభనుజూచి కష్టము నొందుచుండెను, మఱియొకమూలనుండి ఉదయునిమాట యనుకొని బాధపడుచుండెను. ఆదుఃఖము ఆబాధ ఆమెమనస్సును చీల్చివేయుచున్నట్లుండెను. ఉండియుండి ఆమెకన్నులనుండి అశ్రుధారలు పడుచుండును. సంసారముపై నామెకు ధ్యానము లేకుండెను. ఆమె యిట్టియవస్థలో నుండునపుడు ఆజాబామెచేతఁబడెను. రాణి కేమిచేయను తోఁచలేదు. విభ కాసంగతి చెప్పుటకు వీలులేదు, అది తెలిసినచో విభ మరి బ్రతుకదు. మహారాజుగారికి దాని మాట తెలిసినయెడల నెట్టియుపద్రవమైనను జరుగవచ్చును. కాని యిట్టిదురవస్థలో నున్నను ఎవ్వరితోనైన నేమియు ననక,

ఎవరి సలహాను గోరక బాధపడుచు రోజులు గడపుటకంటె చావు మేలనిపించినది. రాణికి ఎటుచూచినను మహాసముద్రమే—భరింపలేక చివరకు ప్రతాపాదిత్యునియొద్దకుఁ బోయి విభ కేదియో దారిచూడవలసినదని చెప్పినది.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు—"అట్లనుచున్నా వేమి?"

రాణి—"ఏదో జరిగినదని కాదు నేననుదానియర్థము. కాకపోయినను విభ నెప్పుడో అత్తవారియింటికి పంపవలెను గదా!"

రాజు—"అది నాకు తెలియును; కాని ఆసంగతి ఇంతకాల మైన పిమ్మట హఠాత్తుగ జ్ఞప్తికివచ్చుటకు కారణమేమి?"

రాణి భయపడుచు నిట్లనెను— "అన్నమాట మీరు వదలరు, అదే మీతో నుండుచిక్కు. ఏమైన జరిగినదని నేనన లేదే? కాని జరిగిన యెడల—"

"జరిగినయెడల జరుగును. అంతకంటె నధిక మేమి కాఁగలదు," అని చీకాకుపడుచు రాజుగా రనిరి.

"అల్లుఁడు, విభ నాకు మఱియక్కర లేదు, ఆమెను వదలిపెట్టివేసితిని అనునేమో!" అనియనుచు రాణి యేడ్వసాగెను.

కోపమువలన ప్రతాపాదిత్యునికన్నులనుండి నిప్పులు రాలుచుండెను.

రాజుగారి రౌద్రస్వరూపమును జూచి రాణి తొందర తొందరగ కనులు తుడుచుకొని, "అల్లుఁడు నిజముగా విభను

మఱి పంపవద్దని వ్రాసెనని నేననలేదు, కాని ఎప్పుడైన అతఁడట్లువ్రాయ నిశ్చయించుకొనవచ్చునని నేననునది," అని యనెను.

రాజు—"అప్పుడు జరుపవలసినది జరిపెదను, దానివిషయమై యాలోచించుట కిప్పుడు వ్యవధి లేదు."

రాణి మరల నేడ్వనారంభించినది— "నీపాదములపై పడుచున్నాను మహారాజా! నామాట ఈఒక్కటిమాత్రము నిలుపుము. విధిగతి యేమి కాఁగలదో ఒక్కమా రాలోచించి చూడుము. నేను గుండె రాయిచేసికొని కూర్చుండియుండఁబట్టిగాని ఎంతదుఃఖపెట్టఁగలవో అంతదుఃఖపెట్టితివి నన్ను. రాజపుత్త్రుఁడు నాబిడ్డఁ డునగు వాని తీసికొనిపోయి సామాన్యాపరాధివలె ఖయిదులోనుంచితివి. నాముద్దుబిడ్డఁడు వట్టియమాయికుఁడు, ఎవ్వరికిని ఎట్టి యపకారమును చేయఁడు ఎట్టి విషయములోనైనను దూరఁడు. వాని కేమియు బోధపడదు, రాజకార్యములు నేర్చుకొనఁడు, ప్రజలను లోఁగుబాటులో నుంచలేఁడు, వానికి బుద్ధిలేదు—ఇదియే వానిదోషము. కాని భగవంతుఁడు వాని నట్లుచేసిన వానితప్పేమున్న దందులో?" ఇట్లనుచు రాణి మఱి యేడ్వసాగెను.

"ఈమాటలు చాలమాఱు లయినవి. నీవు మఱి యేదియో అనుచుంటివి, దానినిగుఱించి కానిమ్ము," అని చీకాకుపడుచు రాజనెను.

రాణి తల చేతులతో మొత్తుకొనుచు నిట్లనెను— "చెప్పవలసినదేమున్నది, నావ్రాత బాగుగ లేనప్పుడు? చెప్పి-

నను నీవు వినెదవు గనుకనా? విభవై పొక్కమూలు చూడుము రాజా! అది యెవ్వరితోను ఏమియును అనదు, రోజుకు రోజు కృశించిపోవుచున్నది. కేవల మొకఛాయవలె నయిపోయినది, దాని కేదియో దారిచూడుము మహారాజా!"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు చీకాకుపడుచుండెను. రాణి తా ననవలసినమాట లని లోనికి వెళ్లిపోయినది.

ఇరువది యేడవ పరిచ్ఛేదము.

ఇంతలో నొకచిన్న సంగతి జరిగినది. ఉదయాదిత్యుని ఖయిదులోఁ బెట్టిరని తెలియఁగానే సీతారాముని కాళ్లుచేతులు మఱియాడలేదు వినఁగానే వాఁడు తిన్నగ రుక్మిణియింటికిఁ-బోయి నోటికివచ్చిన మాటలన్నియు ననుచు దానిని గొట్టఁ బోయెను. "నీయింటికి నిప్పంటించి యువరాజును విడిపించక పోయిన నాపేరు సీతారాముఁడు కాదే పిశాచీ," అనెను. "ఇప్పుడే బయలుదేరి రాయగడు వెళ్లుచున్నాను; అక్కడి-నుండి రాఁగానే నీపాడుముఖమును ఆరాళ్లపై రాచి, ముఖ-మునకు మసిపూసి, సున్నపుబొట్లు పెట్టి ఊరినుండి నిన్ను వెళ్లఁ-గొట్టెదను. అప్పటివఱకు ఒకగుర్రుక్కొడు నీరైనను త్రాగను."

రుక్మిణి కొంతసేపు తెప్పయైనను వేయక సీతారాముని-వైపు చూచుచుండెను. పండ్లు, పెదవులు బిగించి పిడికిళ్లుపట్టి నిలుచుండెను, కనుబొమ్మలపై నల్లనిమేఘములు కూడుచుం-డెను. ఊపిరి నిలిచిపోయెను. మఱికొంతసేపటికి ఆమెపెదవులు వణఁక నారంభించినవి. కాళ్లలోను చేతులలోను వణఁకుపుట్టినది, కనులలో మెఱపుపుట్టినది, కనుబొమలాడుట మొదలుపెట్టినవి. జుట్టు పైకి తన్నుకొనివచ్చినది. క్రౌర్యమే రూపమును ధరించి స్థూలమగుకాయముతో తనతలపైఁబడవచ్చుచున్నదని యని పించి, సీతారాముఁడు తత్క్షణమే ఆ కుటీరమునుండి బయటికి

పరుగెత్తెను. కొంతసేపటికి రుక్మిణిలో పుట్టినవణఁకు తగ్గినది; పిడికిళ్లు వదులైనవి; పెదవులు విడినవి. అక్కడనే కూర్చుండి ప్రారంభించినది—"ఔనౌను, యువరాజు నీకే యువరాజు! యువరా జాపదలో పడెనని నీకు బహుకష్టముగనున్నది! యువరాజు నాకేమియు కాఁడు కాఁబోలు! పశువా, నీవెఱుఁగవు కాబోలు యువరాజు నాయువరాజని! అతనికి కీడైన మేలైన నేను చేయఁగలను నాయువరాజును నీవు ఖయిదునుండి విడిపింపఁగలవా? చూచెద నీవెట్లాపని సాధించెదవ్రా!"

ఆనాఁడే బయలుదేరి సీతారాముఁడు రాయగడ వెళ్లెను.

సాయంకాల మగుచున్నది, వసంతరాయ లరుగుమీఁదం గూర్చుండియున్నాఁడు ఎదుట పెద్దబయ లొకటియున్నది. దానియంచున కాలువ కవతలియొడ్డున నుండు మామిడితోఁటలో సూర్యుఁడు మునుఁగుచున్నాఁడు. వసంతరాయని చిరసహచరియగు వీణ యిప్పు డతనిచేత మఱిలేదు. ఆయ స్తమించుచున్న సూర్యునివైపు చూచుచు ఆవృద్ధుఁడు తనలోఁదాను పాడుకొనుచున్నాఁడు.

ఆయన ఆపాటయేల పాడుచుండెనో కదా! "పాడుచున్నానుగాని ఎవరికొఱకై పాడుచున్నానో వారిక్కడలేరే!" అని యనుకొనుచుండవచ్చును. "పాట దానియంతట నదే వచ్చుచుండును, కాని పాటవలన మనస్సునకు మునుపటి సుఖము లేదు. "ఇప్పటికిని ఆయానందము కొంచెము కొంచె-

ముగా వచ్చుచుండును, "కాని యానందము పుట్టినప్పు డెవ-రినిఁ గౌగిలించుకొనవలెనని నామనస్సున కోరికపుట్టుచుండునో వారేరి? ఆతాటిచెట్టుపై మేఘనులుచేరిననాఁడు నామన స్సానందపరవశమై నాట్యముచేయసాగినది. ఆనాఁడే యశో-హారునకుపోతిని—ఎవరికొఱకు కచ్చటికి పోతినో వారిని మఱి-చూడలేనా! ఇప్పటికిని అప్పుడప్పుడు మునుపటివలె నానం-దము పుట్టుచుండును, కాని, ఆహా!—" ఈ విధముగ నాలోచించుచు కాఁబోలు వసంతరాయల కంఠమునుండి పాట దానియంతట నదియే వచ్చుచున్న దీ సాయంకాలమును!

అట్టిసమయమున ఖానుసాహేబ్ వచ్చి అతిభక్తితో సలాముచేసెను. వానిని జూడఁగానే వసంతరాయలు అపరిమిత సంతోషముతో, "రమ్ము, ఇటురమ్ము ఖాన్‌సాహేబ్" అనెను; మఱికొంచెము దగ్గఱకువెళ్లి కొంచెము కలతఁజెందుచు, "నీముఖము నేఁ డంత వాడియున్నదేల? కులాసాగా నున్నావా?" అని యడిగెను.

ఖాన్ —"ఎట్లున్నావని యడుగకుఁడు మహారాజా, మీముఖము వాడియుండుట చూచి మా కానంద మెట్లుండఁ-గలదు? మాలో నొకసామెత యున్నది రాత్రి యనునఁట 'నాలో నేమియు లేదు, కాని నాతలపై చంద్రుని నుంచుకొంటిని, ఆచంద్రునితోనే నావికాసము, ఆచంద్రుఁడు వాడినప్పుడే నేను వాడుదును!' మాలో నున్నదేమి మహారాజా? మీ ముఖమున నవ్వు లేనప్పుడు మాముఖములు వాడియుండక మఱి

యెట్లుండును? మాకిఁక నెట్టిసుఖమును లేదు, మహాప్రభూ!"

"నాకేమియు జబ్బుచేయలేదే, అట్లనుచున్నా వేమి? నన్ను జూచి నేనే నవ్వుచుందును, నాలో నేనే ఆనందించుచుం-దును—నాకెట్టిజబ్బును లేదే సాహేబ్!" అని వసంతరాయ లాతురతతో ననెను.

"మునుపటి మీపాట యేది మహారాజా?" అని సాహే బడిగెను.

"నాపాట వినవలెనని యున్నదా?" అని కొంచెము గాంభీర్యమువహించి యడుగుచుఁ బాట ప్రారంభించెను.

"మీవీణావాద్య మేది మహారాజా? మీవీణయేది?" అని సాహే బడిగెను.

వసంతరాయలు కొంచెము నవ్వి జబాబు చెప్పెను— "వీణ లేకపోలేదు. వీణ యున్నది, దానితీగెలుమాత్రము తెగిపోయినవి, కంఠము దానితో కలియకుండనున్నది." ఇట్లని తలతడవుకొనుచు మామిడితోఁటవైపు చూడసాగెను.

కొంచెమునే పూరకుండి "ఖాన్‌సాహేబ్ నీవొక పాటపాడుము— ఎదీ ఆ "తాజ్ బె తాజ్ నొబె నో!"

ఖాఁ పాట ప్రారంభించెను:—

"తాజ్ బె. తాజ్ నొబె నో"

సాహేబ్‌పాట వినుచు ఒక్కనిమిషములో వసంత-రాయలు ఒడలుమఱచినవాఁడయి మఱికూర్చుండి యుండలేక పోయెను. లేచి నిలుచుండి వానితోఁ గలసి పాడ నారంభిం-

చెను, చేతులతో తాళము వేయుచు ఒక్కచరణమే పదిమార్లు పాడుచుండెను. వీరిద్దఱు నిట్లు పాడుచుండ సూర్యుఁడస్త-మించి, చీఁకటి యగుచుండెను. గొల్లపిల్లవాండ్రింటికిఁబోవుచు నీపాటవిని తాము ను పాట మొదలుపెట్టిరి. ఇట్టిసమయమున సీతారాముఁడువచ్చి వసంతరాయలకు దండము పెట్టెను. వసం-తరాయ లులికిపడెను; పాట నిలిపి సీతారామునికి దగ్గఱగ వచ్చి వానిమీఁద చేయివేసి ప్రశ్నింప మొదలుపెట్టెను—“ఇది-గో! సీతారామ్! కులాసాగా నున్నావా? తాత యేలాగున నున్నాఁడు? విభ యెక్కడ? అందఱును క్షేమమా?”

సాయిబు అచ్చటినుండి వెళ్లిపోయెను. “ఒక్కొక్కటి మనవిచేయుచున్నాను. మహారాజా!” అనుచు సీతారాముఁడు వృత్తాంతము చెప్ప మొదలుపెట్టెను. యువరాజు ఖైదులో పడుటనుగుఱించి కొంచెము కొంచెముగఁ జెప్పుకొని వచ్చెను. కాని మొదటినుండి చివరవఱకు జరిగినదంతయు జరిగినట్టుగఁ జెప్పలేదు, యువరాజు కారాబద్ధుఁడగుటకుఁ గారణ మంత-స్పష్టముగఁ దెలియపఱచలేదు

వసంతరాయలతలపై పిడుగుపడినది, సీతారాముని చేయి గట్టిగాఁ బట్టుకొని నిలుచుండెను; కన్నులు పెద్దవిచేసి నోరు తెఱచుకొని కనుబొమలెత్తి, ఱెప్పవేయకఁ జూచుచు, “హాఁ! నిజమే?” అని యనుచుండెను.

“ఔను మహారాజా!” అనెను సీతారాముఁడు.

కొంచెమునే పూరకుండి వసంతరాయులు "సీతారామ్!" అని యనెను.

సీతారాముఁడు—"మహారాజా!"

వసంతరాయలు—"అక్షైన తాత యిప్పు డెక్కడ?"

సీతారాముఁడు—"ఖైదులో మహాప్రభూ!"

వసంతరాయలు తలతడవుకొనుచు నిలుచుండెను ఉదయాదిత్యుఁడు కారాగారమున నున్నాఁడనుమాట అతని తలలో నిలువకున్నది. ఎంత యత్నించినను నూహింపఁజాల కున్నాఁడు. మఱియొకనిమిష మూరకుండి "సీతారామ్" అని మరల ననెను

సీతారాముఁడు—"ఏమి సెలవు మహారాజా?"

"అక్షైన తాత యిప్పు డేమి చేయుచున్నాఁడు?"

"మఱి యేమి చేయగలఁడు, ఖైదులో కూర్చుండియున్నాఁడు"

"అందఱును గలసి యతనిని ఖైదులో పెట్టి తాళము-వేసిరా?"

"చిత్తము మహాప్రభూ!"

"ఎవ్వరును నతనిని ఒకమాఱైనను బయటికి రానీయ రా?"

"లేదు రానీయరు మహారాజా!"

"ఒక్కఁడే ఖైదులో కూర్చుండియుండునా?"

ఈప్రశ్నలు వసంతరాయలు తనలో తా ననుకొను-చున్నవి, విశేషించి ఎవ్వరినిఁ నడిగినవి కావు. సీతారాముఁడా

మాట గ్రహింపఁజాలక "ఔను మహారాజా," "లేదు మహాప్ర భూ" అని యుత్తర మిచ్చుచుండెను.

"తాతా! నీవు నాదగ్గఱకు రారా నాయనా! నిన్నెవ్వరును పోల్చుకొనలేకుండిరి!" అని వసంతరాయ లనెను చివరకు.

ఇరువది యొనిమిదవ పరిచ్ఛేదము

ఎవరి యాజ్ఞయు లక్ష్యము చేయక వసంతరాయలు మరునాఁడే బయలుదేఱి యశోహారమునకు వచ్చెను. వచ్చి, తిన్నగ ప్రాసాదాంతఃపురములోనికిఁ బోయెను. హఠాత్తుగ తాతయ్య కనఁబడుటవలన విభకేమియు బోధపడలేదు, కొన్ని నిమిషములవఱకు నేమిచేయవలెనో తెలియక చూచుచున్న-దానివలె నుండెను—నోటినుండి మాటలేదు, కదలక మెదలక నిలిచియుండెను, కనులలో విస్మయమును ముఖమున నానందమును కానఁబడుచుండెను. కొంచెమునే పిమ్మట నిలుచుండి తాతయ్య కాళ్ల నద్దుకొనినది, తాతయ్య పాదధూళి తీసికొన్నది.

వసంతరాయ లేకాగ్రచిత్తముతో విభను చూచుచు "విభా!" అనెను, "విభా!" అనుమాట తప్ప మఱియేమియు తాతయ్య నోటివెంట రాలేదు. సీతారాముఁడు చెప్పినది నిజము-కాకపోవచ్చు ననునాశ కొంచెముండెను కాఁబోలు తాతయ్య మనస్సునకాని స్పష్టముగ ప్రశ్నించినచో నిజము బయలుపడి-పోవునని భయపడుచుండెనేమో! ఆప్రశ్నకు విభ జవాబీయవలెనని యతనికోరిక కాదు. కనుక నతఁడతిభీతితో విభముఖము చూచుచు, "విభా" అనిమాత్రము ప్రశ్నించెను; కనుకనే యతఁడేకాగ్రచిత్తముతో విభముఖమును జూచుచుండెను. విభ అదియెఱుఁగును, కనుకనే తాతయ్యప్రశ్న కుత్తరమీయలేక

పోయినది. తాతయ్యను జూచినతోడనే యామెలోఁబుట్టినయానంద మంతలో మాయమైపోయినది; పూర్వము తాతయ్య అచ్చటికివచ్చురోజు లామెకు జ్ఞప్తికివచ్చినవి. ఆహా, ఎట్టియానంద మప్పటిది! ఉత్సవమువలె నుండెను తాతయ్య ఎప్పుడువచ్చినను. సురమ వేళాకోళము చేయుచుండును, విభ నవ్వుచు దగ్గఱకూర్చుండును, అన్నయ్య శాంతస్వరూపుఁడై తాతయ్యపాట విని యానందించుచు ప్రక్కను కూర్చుండును. నేఁడు తాతయ్య వచ్చియున్నాఁడు, కాని తాతయ్య యొద్ద కెవ్వరును రాకున్నారు; ఆయంధకారప్రపంచమున నుండువిభ యొక్కతెమాత్రము వచ్చినది తాతయ్యదగ్గఱకు, ఆసుఖపూరితమైన ప్రపంచము ముక్కలైపోఁగా మిగిలినది ఈవిభ యొక్కతేకదా! తాతయ్య వచ్చినతోడనే యానందధ్వనితో నిండియుండు నాసురమగది నేఁడిట్లున్న దేమి! అంధకారమయము! ఆగదిలో నెట్టిశబ్దమును లేదు; 'అంతయు శూన్యము' అనుచున్నట్లున్నది తాతయ్యను జూచినతోడనే ఆగదియేడ్చు నాయనిపించుచున్నది ఎట్టితృప్తి నాశించియో తెలియదుగాని వసంతరాయ లాకమాఱాగదిదగ్గఱకుఁ బోయెను. కొంచెముసేపచ్చట నిలిచియుండి, లోనికివంగి నాలుగువైపుల నొకమాఱు చూచెను. తత్క్షణమే మరల వెనుకకుతిరిగి గుండెఁ బద్దలుచేయుకంఠముతో "విభా, ఈగదిలో నెవ్వరును లేరా?" అనెను.

విభ యేడ్చుచు "ఎవరును లేరు తాతయ్యా" అని యనినది

"మునుపుండువా రెవ్వరును లేరు," అని లోపునుండి ఆగది యనుచుండునట్లుండెను.

వసంతరాయలు చాలసే పేమియు మాటాడక యూరక నిలుచుండెను, చివరకు విభ చేయిపట్టుకొని మెల్ల మెల్లగఁ బాడు-కొనెను.

వసంతరాయలు ప్రతాపాదిత్యునియొద్దకుఁబోయి యిట్లు వేఁడుకొనసాగెను—"బాబూ ప్రతాప్, ఉదయుని మీరేల కష్టపెట్టుచున్నారు, వాఁడు మీకేమిచేసినాఁడు? మీకంటికి వాఁడు మాటిమాటికి నపరాధియగుచు, వానియెడల మీ కనిష్టముగనున్నచో వాని నీముపలి వానిచేతి కిచ్చివేయుఁడు. నేను తీసికొని వెళ్లిపోయెద, నాదగ్గఱనే యుంచుకొని, మీకు మఱి కనఁబడకుండఁజేసెదను.

ప్రతాపుఁడోర్పుతో వసంతరాయలు చెప్పినదంతయు విని తుద కిట్లనెను—"బాబయ్యగారూ, నేను చేసినదేదో బాగుగ యోచించి చేసితిని, ఈవిషయములోమాత్రము నే నెఱుఁగునంత మీ రెఱుఁగరు. మీ రుపదేశించుటకు వచ్చినా-రుగాని మీయుపదేశము వ్యర్థమగును."

వసంతరాయలు ప్రతాపాదిత్యునికి దగ్గఱగవచ్చి అతని చేయిపట్టుకొని యిట్లనెను—"నీకు జ్ఞప్తిలేదా ప్రతాప్, చిన్నప్పుడు నిన్ను నాయొడిలో నుంచుకొని పెంచి పెద్దవానిని జేసినాను! అన్నయ్య నిన్ను నాచేతి కప్పఁజెప్పి మృతినొందిన నాఁటినుండి నిన్నొకనాఁడైనను కష్టపెట్టితినా? కేవల మసహా-యుఁడవై నీవు నాచేతిలో నుండియున్నప్పుడు తండ్రిలేనివా-నివలె నీకొక్కనాఁటికైన ననిపించినదా? నే నెట్టియపరాధము

చేసితినో చెప్పుము ప్రతాప్, నన్నీవృద్ధవయస్సున నిట్లు కష్ట-పెట్టుచుంటివిగదా! నేను నిన్ను పెంచి పెద్దవానినిచేసితిని గనుక నాఋణము తీర్పుమని కాదు నేను చెప్పునది—నిన్ను పెద్దవానినిఁ జేయుట మాయన్నప్రేమ ఋణముతీర్చుకొనఁ బ్రయత్నించుట, నిన్ను బాకీతీర్పుమని నే నడుగలేదు, ఎన్నఁడును నడుగను, ప్రార్థించి కేవలము నిన్నడుగుకొనుచు-న్నాను, నాప్రార్థన సఫలముచేయవా?"

వసంతరాయలు కనుల నీరుపెట్టుకొనెను. ప్రతాపుఁడు రాతివిగ్రహమై కూర్చుండెను.

కొంతసే పూరకుండి వసంతరాయలు తిరిగి ప్రారంభిం-చెను—"నామాట వినవా ప్రతాప్? నాప్రార్థన యంగీకరిం-పవా ? నే నడుగుదానికి ఉత్తరమీయవా?" మఱికొంతసే పూరకుండి పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి, "సరియే, నాది మఱియొక్క చిన్నకోరిక యున్నది, అదియైనను నెరవేర్పుము—ఉదయు నొకమాఱు చూడవలెనని యున్నది, నన్నెవ్వరును అడ్డుపెట్ట-కుండునట్లాజ్ఞాపింపుము"

ప్రతాపుఁడు దానికైనను ఒప్పుకొనలేదు. తనయిచ్ఛకు విరుద్ధముగ నుదయాదిత్యునియెడల ననురాగము వసంతరా-యలు చూపించుట ప్రతాపునకు రుచింపలేదు. లోకులు తన పైన మోపుచుండునపరాధ మధికమగుచున్నకొలఁది, ప్రతా-పునిప్రవర్తన వంకర యగుచుండును.

వసంతరాయ లంతఃపురములోనికి మరల పోయెను, అతనిముఖము వాడిపోయినది, ఆముఖముచూచి విభకు

అపరిమితదుఃఖము వచ్చినది. విభ వసంతరాయలని చేయిఁబట్టుకొని "తాతయ్యా నాగదిలోనికి రమ్ము," అనెను, తాతయ్య విభతోఁ గలసి గదిలోనికి మెల్ల మెల్లగఁబోయెను. తాతయ్యను గూర్చుండనిచ్చి ఆయన జుట్టులో వ్రేళ్లను బెట్టి దువ్వుచు, "తాతయ్యా, నీపండు వెండ్రుకలు తీయనిమ్ము," అనెను. "ఆ పండు వెండ్రుక లిక లేవమ్మా విభా! అటువంటివన్నియు వయస్సుముదురనన్నాళ్లే, అప్పు డడుగుచుంటిని పండువెండ్రుకలు తీయుమని, ముసలివాఁడ నైపోతి నిప్పుడు, పండువెండ్రుకలు మఱిలేవు," అని వసంతరాయ లనెను.

విభముఖము వాడిపోయినది, కనులనీరు గిరగిర తిరుగుచుండెను, తాతయ్య ఆసంగతి కనిపెట్టి విభను దగ్గఱకుఁ దీసికొని నవ్వుచు నిట్లనెను.—"రమ్మమ్మా విభా రమ్ము, పండు వెండ్రుకలు నాలుగు తీయుదువుగాని, కాని పండువెండ్రుకల సరబరాయి నేనిక చేయలేనమ్మా ముసలివాఁడ నైపోయినాను, మీరు మఱియొకతలను చూచుకొనుఁడు, నాఉద్యోగము విడిచిపెట్టుకొనుచున్నాను, ఇదియే నాదరఖాస్తు!"

ఆసమయమున దాసి యొకతెవచ్చి "మహారాణియమ్మ మిమ్మును దయచేయుమనుచున్నారు. మహాప్రభూ," అని చెప్పెను.

వసంతరాయలు రాణిగదిలోనికి వెళ్లెను.

రాణి వసంతరాయలకు ప్రణామముచేసినది, "ఆయుష్మతీభవ," అని వసంతరాయ లాశీర్వదించెను.

రాణి, "అట్టియాశీర్వాదము మఱి యెన్నఁడును చేయ-కుఁడు మామయ్యా, నా కిప్పుడు చావే బ్రతుకగును," అనెను.

వసంతరాయలు—"నారాయణ నారాయణ! అటువంటి మాట నోట రానీయకూడదు."

రాణి—"మరి యేమనుమనెదరు, మామయ్యా! నాకు శనిపట్టినది నాసంసారమునకు శనిపట్టినది"

వసంతరాయలకు మిక్కిలి బాధకలిగినది.

రాణి—"విభమాట అనుకొనుపరికి నానోటికి అన్నము వెళ్లకున్నది. అడిగినయెడల నేమియు చెప్పదు, దినదినము కృశించిపోవుచున్నది. ఏమిచేయవలెనో నాకేమియు తోఁచ-కున్నది.

వసంతరాయలమనస్సు కొట్టుకొనిపోవుచుండెను,"చూ-డుఁడు మామయ్యా కొంప ముంచు జాబొకటి వచ్చినది," అనుచు అతనిచేత పత్రమొకటి పెట్టెను.

వసంతరాయలాపత్రము చదివియు జదువకమునుపే రాణి యేడ్చుచు మొదలుపెట్టినది— "దేనిని జూచి నన్ను సుఖపడుమందురు చెప్పుఁడు. నాబిడ్డఁ డుదయుఁడేమియు నెఱుఁ గఁడు, అట్టివానిని మహారాజుగారు—వానిలో రాజలక్షణా లేమియు లేవట, ఐనను గర్భమున భరించితిని నాబిడ్డఁడే కదా, వాని నొకసారి చూచుటకైనను నాకు సెలవీయరు!" కొన్ని-దినములనుండి రాణి యేమాట యెత్తినను వానిలోని కుద-

యునిమాట వచ్చిదూరుచున్నది. ఆదుఃఖము రాత్రిగాని పగ-లుగాని ఆమెను వదలకున్నది.

జాబుచదివి వసంతరాయలు నిశ్చేష్టుండయ్యెను, ఏమియు మాటలాడలేక యక్కడనే చతికిలంబడి చేతులతో తలతడ-వుకొన నారంభించెను. కొంతసేపయినతరువాత "ఈజా బెవ్వ-రికిని చూపలేదుగదా?" అని రాణి నడిగెను.

రాణి "ఈజాబుమాట తెలిసినయెడల మహారాజుగారు నిలువనిత్తురా? విభ కీసంగతి తెలిసినయెడల ఆమెప్రాణములు నిలుచునా?"

వసంతరాయలు—"మంచిపని చేసితివమ్మా! ఈజాబిక-నెవ్వరికిని కనంబఱచకుమమ్మా. విభను త్వరలో నత్తవారియిం-టికి పంపునేర్పాటు చేయుము, మానావమానములసంగతి యాలోచింపకుము."

రాణి—"నేనును ఆలాగుననే యనుకొంటిని, మర్యాద-యాలోచించుట కిదికాదు సమయము. నాబిడ్డ సుఖముగ నున్న నదియే నాకు చాలును కాని అక్కడకుంబోయినతరువాత వారువిభను కష్టపెట్టెదరేమో యని నాకు భయమగుచున్నది"

వసంతరాయలు—"విభను కష్టపెట్టెదరా! ఆమెహృద-యమున నుండునది ఎక్కడకుంబోయిన నక్కడనే యాదరము-పొందును. అట్టిమహాలక్ష్మి మఱియెక్కడనైన గలదా! అల్లుండు

మీమీఁద కోపగించి వ్రాసినజాబది. మీరామెను నచ్చటికి పంపఁగానే ఆకోపము చల్లారిపోవును." వసంతరాయల సరళ హృదయమునకు బోధపడిన దిదయే, రాణికూడ నట్లే యనుకొనెను.

"విభను బంపుమని కోరుచు నల్లుఁడు జాబు వ్రాసెనని ఇంటిలో నలుగురికి తెలియఁజేయుము, అట్లైన వెళ్లుటకు విభకెట్టియభ్యంతరము నుండదు," అని వసంతరాయలు రాణికి సలహా యిచ్చెను.

ఇరువది తొమ్మిదవ పరిచ్ఛేదము.

సాయంకాలమైనది, ముందింట వసంతరాయ లొంటరిగా గూర్చుండియుండెను, సీతారాముఁడు వచ్చి ఆయనకు దండము పెట్టెను.

"ఏమి సీతారామ్, ఏమిసంగతి?"

"అదియంతయుఁ దరువాత చెప్పెదను, మొదట మీరు నాతో రండు."

"ఎక్కడికి సీతారామ్? ఏల?"

దగ్గఱకు వచ్చి సీతారాముఁడు వసంతరాయల చెవిలో నేమో చెప్పెను వసంతరాయలు కనులు పెద్దవిచేయుచు, "నిజమే!" అని ఆశ్చర్యపడుచు నడిగెను.

"అవును మహాప్రభూ!" అనెను సీతారాముఁడు.

వసంతరాయలు లోలోపున ఆందోళనపడుచు, "ఇప్పుడే రావలెనా?" అని యడిగెను.

"చిత్తము మహాప్రభూ!"

"ఒక్కమాఱు విభను జూచి రావచ్చునా?"

"మఱి వ్యవధిలేదు మహారాజా!"

"ఎక్కడికి పోవలెను?"

"నాతో రండు, నేను తీసికొనిపోయెద."

వసంతరాయలు లేచి నిలుచుండి, "ఒక్క మాఱు విభను, చూచి వచ్చిననేమి?" అని యడిగెను.

"వద్దు మహారాజా, ఆలస్యమైనచో కొంపమునుంగును." అని సీతారాముండనెను

"అట్లైన వెళ్లుము" అని వసంతరాయ లనెను; ఇద్దఱును కలసి బయలుదేఱిరి; నాలుగడుగులు వేసిన తరువాత, "ఒక్క నిమిషమాలస్యమైన ప్రమాద మేమున్నది?" అని మరల వసంతరాయ లడిగెను.

"ఆలస్యమైన నాపద సంభవింపవచ్చును మహారాజా," అనెను సీతారాముండు.

దుర్గానామస్మరణము చేయుచు వసంతరాయలు రాజప్రాసాదమును విడిచి బయటికి వచ్చెను.

వసంతరాయలు వచ్చిన ట్లుదయాదిత్యుండెఱుగనే యెఱుగండు. ఆయనవచ్చినట్లు విభ అన్నతోం జెప్ప లేదు. తాతయ్య అన్నను జూచుటకు సెలవుదొరకదని విభ యెఱుంగును, అట్టి యవస్థలో తాతయ్యవచ్చిన ట్లన్నయ్యకుం దెలియం జేయుట అన్నదుఃఖమును వృద్ధిం జేయుట యని విభ తలంచినది.

చీంకటిపడినతరువాత విభ అన్నయ్యయొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని కారాగారము విడిచి బయటికి వెళ్లినది. దీపము దగ్గఱపెట్టుకొని ఉదయాదిత్యుండు సంస్కృతగ్రంథ మొకటి చదువుచుండెను. కిటికీలోనుండి వచ్చుగాలివలన దీపము కదలు-

చుండెను, అక్షరములు బాగుగాఁ గనఁబడకుండెను. పురుగులు వచ్చి దీపముమంటలోఁ బడుచుండెను, దీపము ఘుప్పుఘుప్పున లేచి ఆరిపోఁబోవుచుండెను. ఇంతలో నొకమారు గాలి జోరుగా కొట్టి దీపమారిపోయినది. ఉదయాదిత్యుఁడు పుస్తకముమూసి మంచముపైకిపోయి కూర్చుండెను. ఒక్కొక్కటిగ నెన్నియో సంగతు లతనికి జ్ఞప్తికివచ్చుచుండెను. విభమాట యనుకొన నారంభించెను. నేఁడు విభ కొంచెమాలస్యముగ వచ్చినది; మామూలుకంటె కొంచెము త్వరగాఁ వెళ్లిపోయినది. నేఁడామెముఖము ప్రతిదినమునకంటె వాడియున్నది. ఆమాటయే ఉదయుఁడు తనలోతా ననుకొనుచుండెను ఈలోకములోనతనికి విభతప్ప మఱియెవ్వరును లేరనిపించినది. రోజంతయు విభతప్ప మఱియెవ్వరు నతనికిఁ గానరారు, అతఁడు యోచించుచుండఁదగినది విభయొక్కతే, అతఁడు యోచించుచుండవలసినది విభయొక్కతే! విభయాడు ప్రతిచిన్నమాట, ఆమె ప్రతిచిన్న నవ్వు ఉదయుఁడు తనహృదయమున దాచియుంచును, దప్పికగొనినవాఁడు తనకుదొరకిన పానీయమున నొక్కబిందువునైనను ననుభవింపక విడిచిపెట్టఁడు, అట్లే చెల్లెలిప్రీతిని తెలియఁజేయు ప్రతిచిన్నవస్తువును నుదయుఁడు మనసార అనుభవించుచుండును కనుకనే నేఁడీచిన్నచీఁకటిగదిలో నొంటరిగఁ గూర్చుండి ప్రేమమూర్తియగు నావిభనుగుఱించియే యోచించుచుండెను. "ఆమెముఖము వాడియున్నది" ఆయంధకారమధ్యమునుండి ఒకమారు ఱిట్టలనుకొనెను—"విభకు

క్రమక్రమముగ విసుగుపుట్టుచున్నదేమో! విచారించుచు చీఁకటిగదిలో నొంటరిగా బసచేసికొనియు నన్ను సేవచేయుచు కాలముగడుపుట కష్టముగ నున్నదేమో! రాను రాను నేనామెసుఖమున కడ్డుపడుచున్నానని యనుకొనునా? నేనామె సంసారపథమున కడ్డుగానున్న ముండ్లకంపయని యనుకొనునా? నేఁడు ఆలస్యముచేసి వచ్చినది. రేపింతకంటె నాలస్యముగ-వచ్చునేమో! మఱికొన్ని దినములైనతరువాత—రోజంతయు నేను కనిపెట్టుకొని యుండవలసివచ్చునుగాఁబోలు; మధ్యా-హ్నమగును, సాయంకాలమగును, రాత్రిపడును, ఐనను విభ రాదు—ఆమరునాఁటినుండియుఁ అసలే రాదేమో!'' ఇట్లు మన-స్సునకు దట్టుచున్నకొలఁది లోపున దుఃఖ మధికమగుచుం-డెను. శూన్యమగు ప్రపంచమున తానొక్కఁడే యుండునట్లు ఉదయుఁడు భవిష్యత్తు నూహించుకొనుచుండెను తనసుఖ-మును నాశనముచేసిన యన్నను విభ యనురాగవిహీనమైన నేత్రములతోఁ జూచుదినము వచ్చునని అతనియూహకుఁ దట్టి-నది, ఊహ తట్టినంతమాత్రాన నతని హృదయమున నాందో-ళన పుట్టుచుండెను. "నే నెంత స్వార్థపరుఁడను? ఆమెయెడల నా కనురాగమున్నది గదా యని నే నామె కెంతయుపకారము చేసితిని! పరమశత్రువైన నామె కట్టియుపకారము చేయలేఁడే!" అని యుదయునకుఁ దోఁచుచుండెను. "ఇఁక విభమీఁద నే భారమంతయు మోపియుండను," అని మాటిమాటికి శపథము-చేయుచుండును. కాని విభ తన్ను వదలిపోయినదని యూ-

హించుకొనునంతమాత్రమున నతనిబల మెగిరిపోవుచుండును; నడుసముద్రమునబడి కొట్టుకొనుచున్నవానివలె నతఁడగు-చుండును; నీటిలోఁబడి మునిఁగిపోవుచు చావ సిద్ధముగా-నున్నవానివలె విభ నూహించుకొని యామెను గట్టిగాఁబట్టు-కొని తనప్రాణములను గాపాడుకొనఁ బ్రయత్నించుచుండును.

ఉదయాదిత్యుఁడు తనలో దా నిట్టి యాందోళనపడు-చుండు సమయమున, "అగ్గి—అగ్గి" అని బయటినుండి కేకలు-వినఁబడినది ఉదయునిగుండె కొట్టుకొన నారంభించినది. వం-దలకొలఁది గొంతు లొక్కసారిగ వినఁబడుచున్నవి. బాధ-తోను, భయముతోను వేయుచుండు నానావిధములైన కేక-లును, పరుగెత్తుచుండు అడుగులచప్పుడును వినఁబడుచుం-డెను. ప్రాసాదమునకు సమీపమున నెక్కడనో నిప్పుపుట్టినదని ఉదయాదిత్యుఁ డనుకొనెను. బయటి గందరగోళ మిట్లే యున్నది, ఉదయుఁడు మనస్సులో కలతఁజెందుచున్నాఁడు, హఠాత్తుగ ఖైదుగది తలుపు తెరచి ఎవరో ఆచీఁకటికొట్టులో ప్రవేశించిరి ఉదయుఁ డులికిపడి, "ఎవరది?" అని యనెను.

"నేను, సీతారామ్, మీరు బయటికి రండు మహా-రాజా!" అని జబాబు వినఁబడినది

ఉదయుఁడు—"ఏల" అని యడిగెను.

సీతారాముఁడు—"ఖైదునకు నిప్పంటుకొన్నది, మహా-రాజా, మీరు తత్క్షణము బయటికి రావలెను," అనుచు నించు మించుగ నాయన నెత్తుకొని బయటికి మోసికొనిపోయెను.

చాలదినములైనతరువాత ఉదయుఁడు నేఁడు బహిః-ప్రపంచములోనికి వచ్చెను. నలుదిక్కులను వ్యాపించియున్న ఆకాశము మీఁద కనఁబడినది, గాలి తనవక్షమును విరివిగఁ-జేయుచున్నదా యని అతనికి అనిపించినది. ముఖమునకడ్డుగ అన్నివైపులను నుండుగోడలు వీడిపోయినవి. ఆ చీఁకటిరాత్రి, మీఁదనుండి లెక్కలేనినక్షత్రములు చూచుచుండ ఆ లేఁత-గడ్డిపై నాబయలున నిలుచుండియున్న ఉదయాదిత్యునిహృద-యమునఁ బట్టరానియానంద ముదయించినది. ఆనందపరవశుఁడై కొంతసేపట్టూరకయుండి తరువాత సీతారాముని "ఏమిచేయ-వలెను, ఎచ్చటకుఁ బోవలెను?' అని యడిగెను. అనేకదినము లాచిన్నగదిలో ఖైదీగానుండి హఠాత్తుగ నేఁడా బయలులోనికి వచ్చుటవలన ఉదయాదిత్యునకు తాను కేవల మసహాయుఁడ-నని అనిపించి, "ఏమి చేయవలెను, ఎచ్చటకుఁ బోవలెను?" అని సీతారాముని నడిగెను. "రండు నాతో రండు" అని సీతారాముఁ డనెను.

ఇవతల అగ్ని విస్తారమగుచుండెను. ఆనాఁడు రెండవ-పూట పురజనులలో కొందఱు యజమానులతో నేదో మనవి-చేసికొనవలెనని వచ్చి ప్రాసాదప్రాంగణమున నందఱు నొక్క-చోట చేరియుండిరి. ఇండ్లు కాలుచున్నవని మొదటి కేకలు వీరినోట వచ్చినవే. మహారావాంద్రకుగాను కారాగారమున కంటి కట్టియుండిన యిండ్లవరుస యొకటియుండెను—వానిలో-నేహారావాంద్రమంచములు, పీటలు, పాత్రసామాను, బట్టలు పాతలు మొదలగున వన్నియు నుండును. "అగ్ని అగ్ని" అని

వినఁగానే యేమాత్రము చేతనైనవారైనను తత్క్షణము పరుగెత్తి పాఱిపోయిరి. చేతకానివారు కాళ్లుచేతులు కొట్టుకొనుచుండిరి. ఉదయాదిత్యుని ద్వారముదగ్గఱకూడ నిద్దఱు పహారావాండ్రుండిరి, నిజమే; కాని అక్కడ కఠినమైన పహారా యవసర ముండునది కాదు, పద్ధతిప్రకారము, ఉండవలెను గనుక నెవరో ఉండువారు ఉదయాదిత్యుఁ డతిశాంతముగ నెల్లప్పుడు నొక్కచోటనే కూర్చుండువాఁడు, అతఁ డెన్నఁడైన పాఱిపోవునని గాని, పాఱిపోవలెనను కోరిక యతనిలో నుండునని గాని ఎవ్వరికిని పట్టులేదు కనుక నతని ద్వారమునొద్ద నుండువారు, అందఱికంటె ముందుగ పరుగెత్తిరి. రాత్రి యగుచున్నది, నిప్పింకను నారకున్నది—కొందఱా యిండ్లనుండి సామానులు మోసికొనివచ్చుచుండిరి. మఱికొందఱు నీళ్లు పోయుచుండిరి ఏమియుఁ జేయక చూచుచు గొడవను మాత్ర మధికము చేయుచుండువారుకూడ లేకపోలేదు. నిప్పారినతరువాత శాబాష్ శాబాష్ అని అందరికంటె మెప్పుపొందినది వీరే! అందఱును గడబడపడుచున్న సమయమున నొకానొక స్త్రీ ఆగుంపులోనికివచ్చి ఏమో చెప్పఁబోవుచుండెను, కాని యాగందరగోళములో నామెను వినువారెవరు? ఆమెను తిట్టువారు కొందఱు, ఆమె నటుత్రోసివేయువారు కొందఱు ఇటుత్రోసివేయువారు కొందఱు కాని యామెమాటను వినువారెవ్వరు లేకుండిరి. వినిన ఒకరిద్దరి నోటవెంబడి వచ్చిన మాట లివి:— "యువరాజు పాఱిపోయిన నాకేమినష్టము— నీకుమాత్ర మేమి నష్టము? ఆపూఁచీ దయాసింగునది నాది.

కాదు—నాయిల్లు వదలుకొని నన్నిప్పుడు రమ్మనుచున్నావా?" ఇట్లనుచు భటులు లాగుంపులో మాయమగుచుండిరి.

ఈరీతిని మాటిమాటికి ప్రతిహతయగుచు నాయాఁడుది ఉగ్రస్వరూపిణి యయ్యెను. చివరకు తనచేతికి దొరకిన వాని నొకనిని గట్టిగాఁబట్టుకొని ఇట్లనసాగెను— "మీ ముఖములు తగులబెట్టా! మీకు కండ్లులేవా? రాజుగారి యన్నము తినుచుండి ఆమాత్రము జ్ఞాన మక్కరలేదా! రేపు రాజుగారితోఁ జెప్పి గోతిలో మోకాలిలోతు మండ్లలో మిమ్ములను పాతిపెట్టించి మఱి వదలెదను—యువరాజు పాఱి పోయినాఁడు

"మంచిపని చేసినాఁడే! అయిన నీ కేమైనదే?" అనుచు వాఁడుదానిని నాలుగుతిట్లుతిట్టి బాగుగ బుద్ధిచెప్పెను—ఇండ్లకు నిప్పుముట్టించిన వాండ్రలో వీఁడొకఁడు. తిట్లుతిని యారమణి భీషణాకారము ధరించినది — క్రుద్ధవ్యాఘ్రినేత్రములవలె నా నేత్రములు మెఱయుచుండెను, జుట్టు పైకి పొడుచుకొని వచ్చుచుండెను. పటపట పండ్లు కొఱుకుచునున్న ఆమెముఖముపై నాయగ్నిజ్వాలల కాంతిపడి ఆమె కొకపిశాచిరూపము వచ్చినది. మండుచు నెదుటనుండు కొఱకంచు నొకదానిని చేతఁబుచ్చుకొనినది ఆపిశాచి— చేయికాలుచున్నను దానిని బాఱవేయక తన్ను తిట్టినవానివెంట పరుగెత్తినది; ఎంత ప్రయత్నించినను వానిని బట్టుకొనలేక, తుదకాకొఱకంచు వానివైపు విసరినది.

ముప్పదియవ పరిచ్ఛేదము.

యువరాజును దోడ్కొని సీతారాముఁడు కాలువయొద్దనకు వచ్చెను. అక్కడ పెద్దపడవ యొకటి కట్టియుండెను. ఆపడవయెదుటకు వచ్చి యిద్దఱును నిలుచుండియుండిరి. వారిరాకనుజూచి పడవలోనుండి యెవరో బయటికివచ్చి "వచ్చితివా తాతా?" అని యనెను. ఉదయాదిత్యుఁడదివినఁగానే ఉలికిపడెను—చిన్నప్పటినుండి తాను వినుచుండినకంఠ మిప్పు డతఁడు వినినది; అతని బాల్యస్మృతులతోను, యౌవనసుఖదుఃఖములతోను కలసియున్న కంఠస్వరమది; ప్రపంచములో నేరవంతసుఖము, ఆనందము అతనికి మిగిలియున్నవో వానితో నేకమైయున్న స్వరమది! అతఁడు ఖైదులోనుండురోజులలో రాత్రివేళ నప్పుడప్పుడు నిద్రలేక కూర్చుండియుండుసమయమున కలలో వినఁబడు వేణువువలె కంఠస్వరమొకటివిని యతఁడులికిపడి లేచుచుండెను—ఇప్పు డుదయుఁడు వినినది ఆకంఠమే! ఉదయునివిస్మయము పూర్తిగ పోకమునుపే వసంతరాయ లతనిదగ్గఱకువచ్చి అతనిని కౌఁగిలించుకొనెను. ఇద్దఱికనులు నీళ్లతో నిండిపోయినవి, ఇద్దఱును నాగడ్డపై నచ్చటనే కూర్చుండఁ బడిపోయిరి. చాలసేపైనతరువాత ఉదయాదిత్యుఁడు "తాతయ్యా!" అనెను. "ఏమి తాతా?" అని వసంతరాయలు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను—మఱిమాటలు లేవు.

మఱికొంతసేపైనతరువాత ఉదయాదిత్యుఁడు కనులు పూర్తిగ విప్పి మొదట నాలుగువైపులను చూచెను, తరువాత ఆకాశము వంక కనుల నెత్తెను. తుదకు వసంతరాయలముఖముపైపుచూచుచు, "తాతయ్యా, నాకు నేఁడు స్వాతంత్ర్యము దొరకినది, నీవు దొరకితివి, నేను కోరఁదగిన దింకేమున్నది? ఈసమయ మెంతసేపుండును తాతయ్యా?" అని యడిగెను.

మఱికొంచెముసేపైనతరువాత సీతారాముఁడు దగ్గఱకు వచ్చి "పడవలోనికి రండు యువరాజా!" అనెను.

యువరాజు—"పడవలోని కేల?"

"ఇక్కడనుండినయెడల వహారావాండ్రు వత్తురు."

యువరా జాశ్చర్యపడుచు నప్పుడు వసంతరాయలను "మనము పాఱిపోఁబోవుచున్నామా?" అని యడిగెను

వసంతరాయ లుదయాదిత్యునిచేయిఁబట్టుకొని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను."ఔను, నాయనా, నేను నిన్ను దొంగలించుకొని పోవుచున్నాను. ఈదేశమునందుండు వారివి పాషాణహృదయములు, నీయెడలననురాగము లేదు వారికి, ఇది వ్యాధదేశము, అందుండు హరిణశిశువవు నీవు. నిన్నుతీసికొనిపోయి నాహృదయమధ్యమున దాచియుంతును. అచ్చటి కెట్టియాపదయు రాదు" ఇట్లనుచు ఉదయుని ఈదయావిహీనమగు ప్రపంచమునుండి తీసికొని ప్రేమరాజ్యమునఁ గట్టిపెట్టియుంచఁగోరుచుండునట్లు వసంతరాయ లతనిని దగ్గఱగ లాగుకొని గట్టిగా పట్టుకొనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు చాలసే పాలోచించి, "తాతయ్యా, నేను పాఱిపోవఁజాలను," అనెను.

వసంతరాయలు— "ఏమి తాతా! ఈముసలివానిని మఱచిపోతివా?"

ఉదయుఁడు—"నేను నాన్నదగ్గఱకు పోయి ఆయన-పాదములపైఁబడి క్షమింపవేఁడుకొనెదను నేను రాయగడు-నకు పోవుటకు నాన్న అనుమతి నీయవచ్చును."

వసంతరాయలు భీతుఁడగుచు—"నామాట వినుము తాతా, అచ్చటకు పోవద్దు, నీప్రయత్నము నిష్ఫలమగును," అనెను.

"అట్లైన నన్ను ఖైదులోనికే మఱలపోనిమ్ము," అని నిట్టూర్పువిడుచుచు ననెను.

వసంతరాయలతనిచేతులు గట్టిగా బట్టుకొని, "ఎట్లు-పోఁగలవోపొమ్ము చూతము, నేను నిన్ను విడువను,"అనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు— "ఈయభాగ్యుని దగ్గఱనుంచు-కొనిన నాపదను పిలిచి తెచ్చుకొనుటయే తాతయ్యా! నేనుండు చోట ఒక యణువాత్రమైనను శాంతియుండనేరదుకదా!"

వసంతరాయలు—"నీవలన విభకూడ కారావాసిని యై పోయినది తాతా. ఇంత చిన్నవయస్సుననే యామె సుఖము-నకు నీళ్లధారయా? అట్లగుచుండుట చూచి నీ వూరకుండఁ గలవా?"— ఇట్లనుచుండు వసంతరాయల నేత్రములనుండి అశ్రుధారలు పడుచుండెను.

"ఔను తాతయ్యా నీవనునది నిజమే! పోదము పద, అట్లైన" అని తొందరతొందరగ ఉదయుఁడనెను. తరువాత సీతారామునివైపు చూచి, "కోటలోనికి మూఁడుజాబులు పంపవలసియున్నది," అనెను

సీతారాముఁడు—"పడవలోనే కలము సిరా యున్నది, తెచ్చియిచ్చెదను త్వరగా వ్రాయుము యువరాజా, వ్యవధి లేదంతగా."

క్షమింపుమని వేఁడుకొనుచు ఉదయుఁడు తండ్రి కొకజాబు వ్రాసెను

తల్లి కిట్లు వ్రాసెను—"అమ్మా, నన్ను కని నీవెన్నఁడును సుఖింపలేదు. కాని ఇఁక నీవు నిశ్చింతగ నుండవచ్చును నేను తాతయ్యయొద్దకు పోవుచున్నాను. అచ్చట నేను సదా సుఖముగా నుందును, ఎల్లప్పుడు ననురాగమున మునిఁగియుందును నీ కెట్టిదుఃఖమును నుండఁగూడ దిఁక."

విభకు:—

చిరాయుష్మతీ భవ,—నీకేమి వ్రాయఁగలనమ్మా, జన్మజన్మములఁ నీవు సుఖముగనుండుము. అత్తవారియింటికి వెళ్లి సుఖముగ కాఁపురముచేయుచు, నీసమస్తదుఃఖములను సకలకష్టములను మఱచిపొమ్ము!" వ్రాయుచుండ ఉదయునికనులు నీళ్లతో నిండెను.

ఈమూఁడుజాబులను సీతారాముఁ డొకపడవవానిచేతి కిచ్చి కోటలోనికిఁ బంపెను. అందఱును పడవనెక్కిరి—ఆసమ-

యమున నెవతెయో యాపడవవైపు పరుగెత్తుకొనివచ్చుచుండుట అందఱకును కనఁబడినది ఆమెను జూచి సీతారాముఁ డులికిపడి, "ఇదిగో ఆమాయలాడి, ఆమంకులమారి, ఆపిశాచివలె నున్నదే!" అనెను అంతకంతకు దగ్గఱపడుచుండిన యావిగ్రహము రుక్మిణిదే! ఆమెఁజుట్టు విరఁబోసికొని యున్నది, ఆమె పైట జారిపోవుచున్నది, కనులనుండి నిప్పుకణములు బయటపడుచున్నట్లుండెను మాటిమాటికినామె వాంఛల కడ్డుగ నేదో వచ్చుచుండుటచేతను, పగతీర్చుకొనవలెనను-కోరిక ఆమెలో నెంత తీవ్రముగనున్నను అది సఫలము కాకపోవుటచేతను, లోపుల పుట్టుచుండు బాధ ఆమెను ఇటునటు నూపివేయుచున్నది. ఎదుట నెవఁడు కనఁబడిన వానినే చీల్చి ముక్కలుముక్కలుగఁజేసి కోపము చల్లార్చుకొనఁగోరుచున్నదా యని చూచువారికి తోచుచుండెను.

ఇండ్లు కాలుచుండుచోట చాలతిట్లును పోట్లును తిని, రుక్మిణి వెఱ్ఱెత్తినదానివలె కోపముతో కోటవైపునకు పరుగెత్తిపోయెను. తిన్నగ ప్రతాపాదిత్యుని గదిలోనికి వెళ్లవలెనని అనేక ప్రయత్నములు చేసినది; కాని సాధింపలేకపోయినది- పహారావాండ్రామె వెఱ్ఱిదని భావించి కొట్టి వెంటఁబెట్టుచుండిరి. అప్పుడామె భరింపలేని బాధతో కోటనుండి పరుగెత్తుకొనివచ్చి వ్యాఘ్రివలె నుదయునిపై నురుకవలెనని ప్రయత్నించెను. కాని మధ్యను సీతారాముఁ డడ్డుపడెను. రుక్మిణి యాసీతారామునిపైఁబడి రెండుచేతులతో వానిని గట్టిగాఁ

బట్టుకొనెను సీతారాముని కేకలువిని పడవవాండ్రు పరుగెత్తుకొనివచ్చి వానిని విడిపించిరి. ఆత్మఘాతియైన వృశ్చికము సర్వాంగములను తనతోఁకతో కుట్టుకొనుచుండునట్లు, రుక్మిణి తనగుండె నప్పుడు గోళ్లతో చీరుకొనుచు, జుట్టును పీకుకొనుచు, “ఏమియు చేయలేకపోతిని, ఏమియు కాలేదు—— నేను ప్రాణత్యాగము చేయుచున్నా నిదిగో! ఈస్త్రీహత్యాపాతకము మీదే!” అని కేకలువేయుచు ననెను. ఈశాప మాయంధకారమున నలుదిక్కులను ప్రతిధ్వనించుచుండెను. ఇట్లు శపించుచు తత్క్షణమే ఆనీటిలో కుఱికిపడెను వర్షకాలమగుటచే నిండుగా పారుచుండు కాలువలో నెక్కడనో యడుగున చేరుకొనియుండును. సీతారాముని భుజమునుండి రక్తము కారుచుండెను బట్ట నీటిలో ముంచి వాఁడా గాయముపై కట్టెను. ఉదయాదిత్యునిముఖము చెమటతో నిండిపోయినది. అతనికి కాళ్లు చేతులు చల్లఁబడిపోయి మతితప్పిన ట్లయ్యెను. వసంతరాయలుగూడ దారితప్పినవానివలె నిశ్చేష్టుఁడై నిలుచుండియుండెను. పడవవాండ్రిద్దఱు వారిద్దఱిని నెత్తుకొనిపోయి పడవపై నెక్కించి పడవను తత్క్షణమే విడిచిపెట్టిరి. సీతారామునిమనస్సున భయముపుట్టి “బయలుదేరుసమయమున నెట్టి యమంగళము జరిగినది!” అని తనలో తా ననుకొనుచుండెను.

ముప్పది యొకటవ పరిచ్ఛేదము

ఉదయాదిత్యునిపడవ కాలువదాటి నదిని జేరఁగానే సీతారాముఁడు యువరాజునొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని పడవ విడిచి మరల నగరమున కేగెను. వచ్చునప్పుడు యువరాజు నడిగి ఆయన కత్తిని పుచ్చుకొనెను.

ఉదయుఁడు వ్రాసిన మూఁడుజాబులును సీతారాముఁడొకని చేతికిచ్చి ప్రాసాదమునకుఁ బంపెను.నిజమే, కాని ఆజాబులెవ్వరికిని నీయవద్దని వానితో రహస్యముగా నొక్కినొక్కి చెప్పెను. పడవనుండి వచ్చి సీతారాముఁడాయుత్తరములను మరల వానియొద్దనుండి తీసికొని రాణియుత్తరమును, విభయుత్తరమునుమాత్ర ముంచి మూఁడవయుత్తరము చించివేసెను.

నిప్పు మఱింత వ్యాపించినది. వింత చూచుటకు నిద్ర మాని యనేకులు వచ్చి చుట్టును చేరియున్నారు. దానివలన మంటలార్పుట మఱింత కష్టమగుచున్నది.

ఈయగ్నికాండలో సీతారామునికిఁ గూడ నొకవంతుండెనని చెప్పుట యనవసరము. ఉదయాదిత్యునియెడల ననురాగముగల పురజనులు కొందఱు ప్రాసాదభృత్యులు కొందఱితోఁ గలసి జేసినపని యిది. అయిదారిండ్లు సాయంకాలమప్పు డొక్కమాఱంటుకొనుట దైవికముగా జరిగినపని

కాదట్లైన. ఆదేవిధముగ, ఇంతసేపార్పుచున్నను నిప్పారికూడ నారకుండుటకును కారణము లేకపోలేదు. నిప్పార్పుటకు బయలుదేరినగుంపులలో నిద్దఱేసి ముగ్గురేసివంతున సీతా-రాముని జట్టుగాండ్రున్నారు నిప్పులేనిచోట నీళ్లు పంపుచు-న్నారు, నీళ్లకుపోయినవారు మఱలి రాకున్నారు, అతిచమత్కా-రముగా కుండలు విరుగుచున్నవి, వీఁడు వెళ్లి వానిమీఁదను వాఁడు వచ్చి వీనిమీఁదను పడుచున్నారు, గొప్పగందర-గోళము జరుగుచున్నది, నిప్పుమాత్రము ఆరకున్నది.

ఈవల ఈగందరగోళ మిట్లుండుసమయాన, సీతారా-ముని జట్టులోనివాండ్రువచ్చి ఉదయాదిత్యుని శూన్యకారా-గారమునకు నిప్పంటించిరి. క్రమక్రమముగా తలుపులకు, ద్వారమునకు, కిటికీకి, దూలమునకు, కడ్డీలకు నిప్పు వ్యాపించినది, అన్నియు కాలుట మొదలుపెట్టినవి. ఆయింటికి నిప్పంటు-కొనఁగలదని యెవ్వరును కలలోనైన ననుకొనలేదు, కనుక నెవ్వరిదృష్టియు నటువైపునకు పోలేదు. సీతారాముఁడు వచ్చుసరికి ఇండ్లన్నియు జ్వాలామండితములై కాలవలసినరీతిని గాలుచుండెను. ఏదో యొకశవము తలయుఁ గొన్ని యెముకలును సంపాదించి, ఇవియుఁ దనతోఁదెచ్చిన యుద-యాదిత్యునికత్తియు నాఖైదుగదిలోనికి విసరెను.

ఆవల ప్రహరీశాలకు నిప్పార్పుచుండువారికి హఠాత్తుగ కారాగారమువైపునుండి కేకలు వినఁబడినవి. ఉలికిపడి "అది యేమి? అది యేమి ?" అని యందఱును నొక్కమాఱుగ ననిరి.

ఎవఁడో అటువైపునుండి పరుగెత్తివచ్చి ఖైదుగదికి నిప్పంటుకొనినదని చెప్పెను. పహారావాండ్ర దేహములను రక్తము నీరై పోయినది, దయాల్ సింగునకు తలతిరుగుట మొదలుపెట్టినది. అతని చేతిలోనున్న కుండ క్రిందపడి ముక్కముక్కలైనది. ఇంతలో నటువైపుననుండి మఱియొకఁడు వచ్చి, "యువరాజు గదిలోనుండి కేకలు వేయుచున్నాఁడు—వినఁబడుచున్నది" అనియెను. వీనిమాటలు పూర్తికాకమునుపే సీతారాముఁడచ్చటకు పరుగెత్తుకొనివచ్చి "ఓరీ, త్వరగా రండు, యువరాజు గదిపైనుండు డాబా విరిగి పడిపోయినది, కేకలు వేసి పిలిచినను ఆయనయొద్దనుండి జబాబు రాకున్నది," అని అన్నాఁడు. అందఱు నచ్చటకుఁ బరుగెత్తిరి. డాబా కూలి పడియున్నది, ఎటువైపుచూచినను మంటలు, లోనికి ప్రవేశించుమార్గము కానరాలేదు ప్రతివాఁడును మఱియొకనిపై నేరము మోపుచు అందఱును ఆమంటల చుట్టు నిలుచుండి, ఎవరియజాగ్రత్తవలన నిది సంభవించినదో నిర్ధారణచేయుటకు మొదలుపెట్టిరి. ఘోరమైన వివాదము జరిగినది— తిట్లతో ప్రారంభమై కొట్టుకొనుటవఱకు వచ్చినది.

ఇల్లంటుకొని, యువరాజు చనిపోయెనన్న వదంతి పుట్టించి కొంతకాలమువఱకైనను నిశ్చింతగా నుండువచ్చునని సీతారాముఁడు తలంచెను. నాలుగువైపులను నిప్పంటుకొని యిల్లు నిరాటంకముగా కాలుచుండుట చూచి సీతారాముఁడు మిగుల నానందించుచు తలకు కండువా యొకటి చుట్టుకొని తనయింటి

వైపు బయలుదేరి కోటనువదలి కొంతదూరము వచ్చెను. అప్పటికి చాలరాత్రియైనది; తానుతప్ప దారిపోవువా రెవ్వరును గానరాలేదు; నలుదిక్కుల నిశ్శబ్దము; ఉండియుండి వెదురాకులను కదలించి శబ్దముచేయుచు దక్షిణవాయువు వీచుచున్నది. మనస్సున నుల్లాసముపుట్టి, సీతారాముఁడు సరసమైన పాటయొకటి మొదలుపెట్టెను. ఆనిర్జనపథమున నొంటరిగా పాడుకొని పోవుచుండుపాంథుని మనస్సున కప్పుడొకయూహ తట్టినది. "నేను యశోధరువిడిచి వెళ్లిపోక-తీరదు, అట్లైన శ్రమపడకుండ దొరకునప్పుడు కొంత డబ్బెల సంగ్రహించుకొని పోఁగూడదు? మంగళ చచ్చునది, పాడు ముండ—శని విరుగుడైనది! దానియింటి కొకసారిపోయి చూచిన బాగుగనుండును, కావలసినంత డబ్బుండెను దాని యొద్ద; ఈమూఁడులోకములలో నొక్కఁడైనలేఁడు దానికిఁ గావలసినవాఁడు, ఆరూపాయలు నేను తీసికొనిన తప్పేమి? నేను తీసికొననిచో నింకెవరైన తీసికొందురే! ఈవిధముగ తనలో తాననుకొనుచు మంగళ కుటీరమువైపు తిరిగెను, ఉల్లాసముతో మనస్సు నాట్యమాడుచుండ మరల పాడ నారంభించెను. ఆదారిని పొవుచున్న యభిసారిక యెవరో యొకతె సీతారాముని కంటఁబడెను—సీతారామునకు తెలియకుండ నిట్టివి యెన్నఁడును జరుగనేరవుగదా! రసికత కనఁబఱచుచు నాలుగుమాటలాడవలెనని యనివార్యమైన కోరిక పుట్టినది సీతారామునకు; కాని యిప్పుడు వ్యవధిలేదని

జ్ఞప్తి యుంచుకొని ఆవాంఛ నణఁచుకొనుచు త్వరత్వరగా వెళ్లిపోయెను.

సీతారాముఁడు రుక్మిణి కుటీరమునకుఁ బోయి చూచు-సరికి, తలుపు తెరచియుండెను. అతిసంతోషముతో వాఁడాకు-టీరములో ప్రవేశించి, యొకమాఱు నాల్గువైపులను జూచెను. ఘోరమైన యంధకారము; ఏమియు కానరాకుండెను, చేతులు చాచి తడవుకొనుచు లోనికిఁబోయెను, కాలికి పెట్టెయొకటి తగిలి వాఁడు నేలఁబడిపోయెను, వానితలకు గోడతగిలెను. అతనికి మిగుల భయమువేసినది ఇంటిలో నెవరో యున్నట్లును, ఊపిరితీయుట వినఁబడుచున్నట్లును, అతని కనిపించినది మెల్ల మెల్లఁగ ప్రక్కగదిలోనికిఁ బోయెను. పోయి చూచునప్పటికి రుక్మిణి పడకగదిలోనుండి వెలుతురు వచ్చుచుండెను

దీప మిప్పటివఱకును వెలుగుచుండుట కనిపెట్టి సీతా-రాముఁడు మిగుల సంతోషించుచు ఆగదివైపునకు వడివడిగాఁ బోయెను. ఎవరది! ఎవరాగదిలో! ఎవతెయో స్త్రీయొకతె గజె-గజె వణఁకుచుఁ బండ్లు పటపటకొరుకుచుఁ గూర్చుండియుండెను. కట్టుకొనియున్నది తడిబట్ట, సగము జారియున్నది. విప్పియున్న జుట్టునుండి టప్పటప్పున నీటిచుక్కలు పడుచున్నవి. గదిలో చిన్నదీప మొక్కటిమాత్రముండెను. మినుకుమినుకుమనుచుండు నాదీపపుకాంతి తెల్లఁబారిపోయిన యారమణి ముఖముపైఁ బడుచుండెను. వెనుకగోడపై పెద్దనీడ పడియుండెను కళలేక బూడిదవలెనుండు నామె ముఖమువై ఖరి, ఆనీడ, అనిశ్చబ్దత ___

గదిలోఁ బ్రవేశించినతోడనే వీనివలన సీతారాముని దేహము చల్లఁబడిపోయినది. ఆజుట్టు విరుగఁబోసుకొని తడిబట్టతోఁ గూర్చుండియున్నది మంగళవలె గనఁబడఁగానే అది యామె భూతమేమో యని సీతారామునకు భయమైనది—ముందునకు వెళ్లలేకపోయెను. ధైర్యము తెచ్చుకొని వెనుకకుఁ దిరిగిపోలేక పోయెను. సీతారాముఁడు పట్టి పిరికివాఁడు కాఁడు, రెండు నిమిషము లట్లు నిలుచుండి ధైర్యము నటించుచు, "నీవెక్కడ నుండి వచ్చితివే, నీవు చావలేదా?" అని పరిహాసముచేయున ట్లామెను బ్రశ్నించెను రుక్మిణి ముఖమెత్తి సీతారామునివైపు చూచినది; సీతారాముని ప్రాణము లెగిరిపోయినవి. రుక్మిణి యట్లు కొంచె మతనివైపు చూచి, "ఔను! మిమ్ములను నాశ-నముచేయనిదే నేను చచ్చెద ననుకొంటిరా!" అనెను. లేచి చేతులు విసరుచు మరల ప్రారంభించినది, "నేను యమలోకము-నుండి తిరిగివచ్చితిని; నిన్నును యువరాజును బూడిదచేసి, ఆబూడిద నాదేహమున పూసికొనినఁగాని యమునికోరిక నెరవేర్పఁబోను—అంతవఱకు నాకు యమలోకమున స్థానము లేదు."

రుక్మిణి కంఠము విని సీతారామునకు ధైర్యమువచ్చి-నది. సీతారాముఁ డామెయెడల ననురాగము కనఁబరచి స్నేహముచేసికొందమని ప్రయత్న మారంభించెను. మిక్కిలి దగ్గఱగఁ బోకపోయినను మొకటికంటె సమీపించి కోమల స్వరముతో నిట్లనెను—"నీ కేతుణమున కేమతివచ్చునో

పోల్చుకొనుట నాతరముగాదు తల్లీ, అందుచేతనే నిన్నుఁ జూచిన నా కప్పుడప్పుడు కోపము వచ్చుచుండును. నాయెడల నీవింత అప్రసన్నురాలవగుటకు నేను జేసిన యపరాధమేమి?ఇది యంతయు నటనే నేనెఱుగుదును! నన్నొ పాట పాడనిత్తువా?”

సీతారాముఁ డిట్లు వాత్సల్యము నటించుచున్నకొలఁది రుక్మిణికి కోప మధికమై యాపాదమస్తకము దేహమున మంటపుట్టుచుండెను. సీతారాముఁడు తనతలమీఁదనుండు జుట్టై యుండినను మంగళ వానిని పీకి ముక్కలుముక్కలుగఁ జేసియుండును, వాఁడు తన కనులై యుండినను చేతులతో పొడిచి పైకిలాగి నేలనువేసి కాళ్లతో నలిపివేసియుండును. ఇటునటు చూచినను మంగళచేత కేమియు దొరకలేదు. పండ్లు పటపట కొరుకుచు “నీపీక యిప్పుడే కోయుచున్నాను, ఒక్క నిమిష మక్కడ నిలిచియుండుము,” అనుచు మంగళ కత్తిపీట తేవలెనని ప్రక్కగదిలోనికిఁ బోయెను. మంగళ యుద్దేశించుచున్నది నిజమైన చావే యని కనిపెట్టి కత్తిపీట దెబ్బవలన నిప్పుడు చచ్చుటకు సిద్ధముగా నుండని సీతారాముఁడు సందు దొరకఁగానే కుటీరమునుండి బయటికిఁ బోయెను. రుక్మిణి కత్తి-పీట తెచ్చునప్పటికి సీతారాముఁ డాగదిలో లేఁడు; వానికి కొట్టవలసినదెబ్బలన్నియు నామె నేలకు కొట్టినది.

రుక్మిణి యిప్పుడు చచ్చినదానితో సమానమే—యువరాజు విషయమై ఆమెకు గలయాశ పూర్తిగాఁ బోయినది, ఆమెకోరిక ఆమె యొత్తులు—అన్నియుఁ బూర్తిగ మంటఁ

గలసిపోయినవి. మునుపటి తీవ్రమైనసవ్వు రుక్మిణిముఖాన మఱి లేదు, వజ్రవర్షమును గురిపించు చూపులుకూడ నందు లేవు, మునుపు సదా కనఁబడుచుండు జాహ్నవీతరంగోచ్ఛ్వాసము-వంటి కలకల కూడ లేదు. రాజుగారికోటనుండి వచ్చుచున్న భృత్యులందఱితోఁ బోట్లాడి, తిట్టి నేఁడు వాండ్రను త్రోలి-వేయుచున్నది. దివాన్ జీ జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు తమలపాకులు నములుచు నేఁ డామెతో కొంతరసికత జరుపవచ్చెను, వానికి నేఁడు రుక్మిణిచీపురుకట్టయే ప్రాప్తియాయెను! అందఱకును మిగుల భయమైనది, ఆయూరివాండ్రెవ్వరును రుక్మిణిదగ్గఱకు రాఁజాల కుండిరి.

ఆకుటీరమునుండి బయటికివచ్చి సీతారాముఁ డాలోచింప మొదలుపెట్టెను. "యువరాజు పాఱిపోయెనను సంగతి మంగళ యెఱుఁగును, ఆమెవలన నంతయు బయలుపడును, ఆపిశాచిముండను పీకనులిపి యేల చంపనైతిని!" అని వాఁ-డనుకొనుచుండెను. "ఏమైననుసరే, యశ్శోహరున నుండుట నాకిఁక శ్రేయస్కరము కాదు, నే నీక్షణమే పాఱిపోవలెను," అనుకొనెను. సీతారాముఁడు సపరివారముగ నారాత్రియే యశ్శోహరు విడిచి గాయగడునకుఁ బాఱిపోయెను.

రాత్రి యంత్యభాగమున మేఘము క్రమ్మి వర్షము ప్రారంభమైనది, నిప్పారిపోయినది. యువరాజు చనిపోయెనను వదంతి ప్రతాపాదిత్యుని చెవినిగూడఁ బడ్డది. రాజుగారీమాట వినఁగానే సభాగృహమునకు వచ్చి కూర్చుండిరి. పహారావాం-

ద్రను బిలిపించిరి. మంత్రియు మరియిద్దరుముగ్గురు సభాసదు-
లునుగూడ వచ్చిరి. అతిభయంకరముగ నిల్లు కాలుచుండు
సమయాన యువరాజు కిటికీలోనుండి కనఁబడెనని యొకఁడు
సాక్ష్యమిచ్చెను, యువరాజుకేకలు తాము వినిరని కొందఱు
సాక్ష్యమిచ్చిరి. మంటలలో కాలి దొరకిన యువరాజు కత్తిని
దీసికొనివచ్చి రాజు నెదుట బెట్టెను మరియొకఁడు పినతండ్రి
యొక్కఁడ నని ప్రతాపాదిత్యుఁ డడిగెను—ఇల్లంతయు వెద-
కిరిగాని వసంతరాయలు కానరాలేదు.

ఇల్లు కాలుచుండుసమయాన నాయనకూడ యువరాజు-
తోఁ గారాగారమునఁ గాన్పించెనని ఎవఁడో యనెను. "లేదు,
లేదు, ఇల్లు కాలి, యువరాజు మృతినొందెనని రాత్రి తెలియఁ-
గానే యశ్శోరు విడిచి వెళ్లిపోయెను," అని మరియొకఁడు
చెప్పెను. ఈనానావిధములగుసాక్ష్యములు వినుచు ప్రతాపా
దిత్యుఁడు సభాగృహమందుఁ గూర్చుండియుండ,ద్వారముకడఁ
గోలాహల మొకటిలేచినది. ఎవతెయో స్త్రీయొకతె రాజసభ-
లోనికి రాఁబోవుచుండ ద్వారపాలకు లామెను రానీయ-
కున్నారఁట. అది వినినతోడనే యామెను లోనికి వదలుఁడని
రాజుగారి యాజ్ఞయైనది. భృత్యుఁ డొకఁడు రుక్మిణిని దీసికొని
లోనికి వచ్చెను. "నీ కేమి కావలెను," అని రాజుగా రడిగిరి.

రుక్మిణి చేతులు విసరుచు బిగ్గరగ నిట్లనెను—
"నాకు కావలసినది మరియేమియు లేదు—మీ పహారావాం-
డ్రందఱను నా రేసివగాసములు ఖైదులో కుళ్లఁబెట్టి చివరకు

నూరికుక్కలచే వాండ్రను తినిపింపుఁడు మహారాజా; ఇది కనులార చూడనిదే నాకు తృప్తికలుగదు! వీండ్రకుఁ దమ యెడల భయభక్తులున్నవని ఎన్నటికిని నమ్మకుఁడు."

ఈమాటలు వినినతోడనే అచ్చటనుండు భృత్యులందఱును కేకలువేయ నారంభించిరి, రుక్మిణి వెనుకకుఁ దిరిగి కనులు పెద్దవిచేసి ఇటునటు త్రిప్పి, "నోళ్లు మూయుఁడు, మీరు ఘోరమైన దొంగలు," అనుచు వాండ్ర వదల్చినది. "నిన్నరాత్రి మీ కాళ్లు సేతులు పట్టుకొని యెన్నియోసారులు మీయువరాజు రాయగడు తాతగారితో పారిపోవుచున్నాఁడని మనవిచేసికొన్నాను; నామాట మీరు చెవినిబడనీయలేదు రాజుగారియింటనౌకర్లు మీరు, మీకు గర్వముబలిసినది, పాములకు నాలుగేసి కాళ్లు మీకు కనఁబడుచుండును! చెదపురుగునకు రెక్కలు వచ్చుట చచ్చుటకొఱకే!"

ప్రతాపాదిత్యుఁడు — "జరిగినదంతయు పూర్తిగాఁ జెప్పుము?"

రుక్మిణి— "చెప్పవలసినది మఱియేమున్నది! యువరాజు-వసంతరాయలతో నిన్నరాత్రి పాఱిపోయెను."

ప్రతాపాదిత్యుఁడు— "ఆ యింటికి నిప్పెవరంటించిరో నీవెఱుఁగుదువా?"

రుక్మిణి— "మఱియెవరు మీసీతారాముఁడే! యువరాజునకును, వానికిని పరమమైత్రి; యువరాజునకు వాఁడే సర్వమును, వాఁడుతప్ప మఱియెవ్వరును లేనట్టే అతనిధోరణి.

ఇది యంతయు సీతారామునిపని. ఆముసలి రాజు,సీతారాముఁడు, యువరాజు కలసి యాలోచించి చేసినపని యిది, అది నేను స్పష్టముగా చెప్పఁగలను ”

కొంతసేపటివఱకు ప్రతాపుఁడేమియు మాటలాడలేదు, చివరకు, “నీ కాసంగతి ఎట్లుతెలిసినది?” అని యడిగెను.

రుక్మిణి—“అదియంతయు చెప్పిన లాభము లేదు. ఇద్దఱుమనుష్యులను నాకు సహాయమిమ్ము. నేనే స్వయముగఁబోయి యువరాజును వెదకి తీసికొనివత్తును. ఇట్టిపని వినానాకర్ణకుఁ జేతకాదు, వాండ్రు వట్టిమేకలవంటి వాండ్రు!”

రుక్మిణికి మనుష్యుల నిచ్చి ప్రతాపాదిత్యుఁడు పహారావాండ్రపై శిక్షవిధించెను. సభాగృహమునుండి ఒక్కొక్కరు బయటికిఁ బోయిరి. చివరకు రాజును మంత్రియు మిగిలిరి. రాజుగారు తనతో మాటలాడుదురని మంత్రి యనుకొనెను. కాని రాజుగారేమియు ననకుండుట చూచి ఏదో చెప్పవలెనని యుద్దేశించి, “మహారాజా!” అని ప్రారంభించెను. కాని రాజుగారదివినిపించుకొనకుండుటచూచి మెల్లమెల్లఁగ మంత్రికూడ బయటికిఁ బోయెను.

ఆనాఁడే సాయంకాలము ఉదయుఁడు పాఱిపోవుటను గూర్చి ప్రతాపుఁ డొక్కజాలరివానినోటివెంట వినెను— పడవెక్కి పోవుచుండ వాఁడు యువరాజును జూచెనఁట. ప్రతాపాదిత్యుఁ డితరులవలనఁగూడ క్రమక్రమముగ నా వార్తయే వినుచుండెను రుక్మిణితోఁ గలసివెళ్లియుండిన భృత్యు

లోక వారము దినము లైనతరువాత తిరిగివచ్చి యువరాజును రాయగడులోఁ జూచితిమని చెప్పిరి.

ప్రతాపుఁడు—"ఆమె యేదీ?"

భృత్యులు—"ఆమె తిరిగి రాలేదు, అక్కడనే యుండి పోయినది."

అప్పుడు ప్రతాపాదిత్యుఁడు ముక్తియార్ ఖాన్ అను పఠాన్ సేనాపతి నొకనిని బిలిపించి వానితో రహస్యముగ నేదియో చెప్పెను. అతఁ డదివిని రాజుగారికి సలాముచేసి సెలవుపుచ్చుకొని వెళ్లిపోయెను.

ముప్పది రెండవ పరిచ్ఛేదము.

ఉదయాదిత్యుఁడు వెళ్లిపోయెనని ప్రతాపాదిత్యునికంటె రాణికిని విభకును ముందుగనే తెలిసినది. రాజుగారీసంగతి వినినతోడనే యేమిచేయుదురో యని వారిద్దఱును మిగుల దిగులు చెందుచుండిరి. ప్రతిదినమును నెవరో క్రొత్తగ నాసంగతినే చెప్పవచ్చుచుండిరి, వినినకొలఁది వీరికి భయ మధికమగుచుండెను. ఇట్లొకవారము గడచినది, రాజుగారికి నిశ్చయమైనసంగతి అప్పుడు తెలిసినది. కాని రాజుగారేమియుఁ జేయలేదు; వారికి కోపమున్నట్టు పైకెట్టి నిదర్శనమును లేకుండెను. రాణి మఱియూరకుండలేక, రాజుగారియొద్దకుఁ బోయినది కాని చాలసేపటివఱకు నుదయునిమాట యడుగుటకు సాహసింపలేదు. రాజుగారుకూడ నామాట యెత్తలేదు. చివరకు రాణియే మఱి యాగలేక యిట్లనెను— "ఈసారికి ఉదయుని క్షమింపుము మహారాజా! నాప్రార్థనను నిలుపుము. పిల్లవాని నింకను కష్టపెట్టితివన్న నేను విషముతిని ప్రాణత్యాగము చేసెదను.

"నీవు మొదటనే ప్రారంభించినావు—నేనేమియుఁ జేయనే లేదే!" అని చీకాకుపడుచు రాజుగా రనిరి.

రాజుగారిమనస్సు మరల వంకరకావచ్చునని జడిసి ఆవిషయమై మఱియే ప్రశ్నను వేయుటకును రాణి సాహసింప

లేదు; మెల్ల మెల్లఁగ నతిభయముతో బయటికి వెళ్లిపోయినది. ఒకదినము గడచినది, రెండుదినములు గడచినవి, మూఁడుదినములు గడచినవి కాని రాజుగారియుద్దేశమున నెట్టిమార్పును గలిగినట్లు కానఁగ లేదు ఇది చూచి విభయు, రాణియు కొంత కలఁతజెందిరి కాని ఉదయాదిత్యుఁ డచ్చటనుండిపోవుటవలనఁ రాజుగారిమనస్సు కొంతచులకనైనదికాఁబోలు ననియూహించిరి

మనస్సున దిగులులేక రాణి కొన్నిదినములు గడపినది.

రామచంద్రరాయలు విభను బంపుమని జాబువ్రాసెనని యింతకుఁ బూర్వమే రాణి విభతో చెప్పినది, ఆమాటయే ఇంట నలుగురకు దెలియఁజేసినది. ఇది వినినప్పటినుండి విభకు మహానందముగ నుండెను. తాను రామమోహనునితో బోక వాని నొంటరిగఁ బంపివేసినప్పటినుండి యామెమనస్సున కెట్టి విశ్రామమును లేకుండెను. నడుమ నెప్పుడైనను మనస్సున కించెము శాంతికలిగినతోడనే తనమాట తలఁపునకు వచ్చుచుండెను— "అయన యేమనుకొనుచున్నారో కదా! నాయవస్థ నాయన సరిగా బోధపరచుకొనఁగలిగిరా? ఆయనకు నాపై కోపమువచ్చినదికాఁబోలును? అంతయు నాయనకు బోధపరచి చెప్పిన నాయన నన్ను క్షమింపరా? ఆహా పరమేశ్వరా, నేనెప్పు డాయనను చూతునో కదా, ఎప్పు డాయనకు నంతయు బోధపరతునో కదా!" విభ యీమాటలే వెనుకముందులుగ చేయుచు నెల్లప్పుడును ననుకొనుచుండెను. భయ మొకటాయినైమె రాత్రింబవళ్లామెమనస్సునఁ గూర్చుండియుండెను

తల్లి మాట వినఁగానే విభ కపరిమితానందము కలిగినది, మనస్సును నొక్కియుంచుచుండిన భారము తత్క్షణమే తొలఁగి-పోయినది సిగ్గువిడిచి నవ్వినది; ఏడ్చినది, ఏమియు మాటలాడక తల్లివక్షమున దనముఖమును దాఁచుకొని చాలసేపూరకుండెను తల్లి కేడ్పువచ్చినది. భర్త తనవిషయమై పొరపాటుపడలేదని తెలియఁగానే విభ కీప్రపంచమంతయు నొకనందనవన మనిపించి-నది, తనభర్తహృదయమువంటిహృదయ మెక్కడనోగాని యుండదనిపించినది ఆయన యనురాగముపై నెంతయో నమ్మక ముదయించినది. 'నాప్రాణేశుని ప్రేమయే ఈప్రపంచమున నా-నిత్యాశ్రయము,' అని యామెకు నమ్మకముపుట్టినది. 'నేనొకకోమ లమగులతవంటిదానను, బలిష్ఠుఁడగు మహాపురుషునిహస్తము-లను జుట్టుకొని, ఎట్టిభయమును లేకయున్నాను. నానమ్మకము-నుండి నాయాశ్రయమునుండి నన్నెవరు వేరుచేయఁగలరు?' లో-పున నిట్టిభావముండుటచే విభ ఆనందముతో వికసించుచుండెను. మేఘవిముక్తమగు శరదాకాశమువలె నామెప్రాణము నిర్మల-తయు, విస్తారతయుఁ గాంచెను. చిన్నపిల్లవలె విభ యిప్పుడు తనచిన్నతమ్ముఁడు సమరాదిత్యునితో నాడుకొన నారంభించెను. చిన్నముద్దుబిడ్డవలె అమ్మను ఇది యది యడుగుచుండును. దుఃఖభరితమై వాగ్రహితమగు ఛాయవలె విభ యిటునటు తిరుగుచుండెను మునుపు—ఇప్పుడావైఖరి పోయినది; లోపున ప్రఫుల్లితమగుచుండెడిహృదయము ఆమె సర్వాంగములయం-దును పరిస్ఫుట ప్రభాతమువలె ప్రకాశితమగుచుండెను.

మునుపటిసంకోచము మునుపటివిచారము పోయి, తల్లితో నేమేమియో మాటలాడుచుండెను, మునుపు ఇట్టిమాటలనుట కెన్నఁడును బుద్ధిపుట్టలేదు, బుద్ధిపుట్టినను సిగ్గువలన అని యుండలేకపోవును. బిడ్డయానందము చూచి తల్లికెంతయో అనురాగము కలుగుచుండెను. లోలోపువ తల్లికి కొంత సంశయము లేకపోలేదు, కాని విభ కనుమానమునకైనను సందీయలేదు. తల్లియయ్యు నట్టి నిర్మలమైన నవ్వును ఎట్లు వాడఁగొట్టఁగలదు పాపము! కనుక బిడ్డ ప్రతిదినము దనకనుల యెదుటనే నవ్వుచు నాటపాటలను సల్పుచుండ తల్లికూడ నవ్వుచు నాయాటపాటలను విసుగుచెందక చూచుచుండెను.

రాణిమనస్సున కొంచెము భయమును సందేహమును నుండుటచేత నేఁడు రే పనుచు గడపుచున్నదిగాని విభ నత్త-వారియింటికిఁ బంపలేకున్నది. ఇట్లు ఒకటిరెండువారములు గడచినవి, ఉదయాదిత్యునివిషయమై యొకవిధముగ నిశ్చింత కలిగెను. విభవిషయమైమాత్ర మేమిచేయవలెనో నిశ్చయించు కొనలేకున్నది. ఇట్లు మఱికొన్నిదినములు గడిచినవి. ఆలస్య మైనకొలఁది విభ తొందరపడుచున్నది, ఆలస్యమగుచున్నకొలఁది భర్తకంటికి తనయపరాధ మధికమగుచుండునని యామెకుఁ దోఁచుచున్నది. 'ఆయన కబురుపంపినతరువాతఁగూడ నాలస్య మేల! ఒకమాఱిప్పుడే క్షమించిరి, మరల—'

ఇట్లు మఱికొన్నిరోజులు గడచినవి, విభ యేమియు నన-లేదు. తుదకొకనాఁడు మఱి పట్టియుంచుకొనలేక తల్లియొద్దకు

వచ్చి తల్లిని కౌఁగిలించుకొని, ఆమెముఖము చూచుచు, "అమ్మా," అని ప్రారంభించినది. "అమ్మా" అనుసరికి తల్లి కంతయు బోధపడిపోయినది; విభను రెండుచేతులతోఁబట్టు-కొని, "ఏమి తల్లీ?" అన్నది. విభ కొంచెమునే పూరకుండి, "అమ్మా నన్నెపుడు పంపెదవు" అన్నది. ఈమాటలు నోటినుండి రాఁగానే విభముఖము సిగ్గుచేత ఎఱ్ఱనై పోయినది. తల్లి చిరునవ్వు నవ్వుచు, "ఎక్కడకు విభూ?" అని యడిగినది. విభ మరల, "చెప్పుమమ్మా!" అని తల్లిని వేఁడుకొనుచు నడిగినది.

"మఱికొన్ని రోజు లోర్చియుండుముతల్లీ, త్వరలోనే పంపెదను" అని తల్లి యనెను—ఇట్లనుచుండఁగనే ఆమె కనుల వెంట నీళ్లు కారుట మొదలుపెట్టినవి.

ముప్పదిమూఁడవ పరిచ్ఛేదము.

ఉదయాదిత్యుఁడు చాలకాలమైనతరువాత మరలరాయగడునకు వచ్చెను, కాని మునుపటియానంద మిప్పుడు మఱిపొందలేదు. తాతయ్య చేసినపని ఫలమెట్టిదగునో యనుభయముపలన ఉదయాదిత్యునిమనస్సున కెట్టిశాంతియు లేకుండెను. "నాన్న అంతసులభముగా వదలిపెట్టువాఁడు కాఁడు__ఆహా, నేనెట్టి అవలగ్నమందు పుట్టితినోకదా!" అనుకొనుచు యువరాజు కలతఁజెందుచుండెను. ఉదయుఁడు వసంతరాయులకడకుఁ బోయి, "నేను యశోహరునకుఁ బోవుచున్నాను తాతయ్యా," అనెను. మొదట తాతయ్య ఆమాట వినిపించుకొనక నవ్వుచు పాట మొదలుపెట్టెను. కాని ఉదయుఁ డూరకుండక, ఆమాటలనే మరలమరల ననుచుండుట చూచి తాతయ్య మనస్సునకు కష్టమైనది. పాట నిలిపి వసంతరాయలు "నేను దగ్గఱనున్న నీకు కష్టమేల?" అని యడిగెను. ఉదయుఁ డాపైని మఱియేమియు ననలేకపోయెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు పరధ్యానముగ నుండుటచూచి తాతయ్య అతనికి సంతోషము కలిగింపవలెనని రాత్రింబగళ్లు ప్రయత్నము చేయుచుండెను__అప్పుడప్పుడు వీణవాయించుచుండును. ఉదయునితోఁ గలసి ఇటునటు విహారము చేయుటకు పోవుచుండును. దీనివలన వసంతరాయల రాజ్యకార్యమంత-

యు నిలిచిపోయినది. ఉదయాదిత్యుఁడు తనతో నుండునట్లు చేయలేనేమో యని తాతయ్యకు భయమగుచుండెను. ఉదయుఁడు యశోహరమునకు మరలఁబోవునేమో యని వసంతరాయలు భయపడుచుండెను, రాత్రింబవళ్లుదయునిపై కన్ను వేసియేయుంచెను.

"ఆదేశముననుండునది పాషాణహృదయము నిన్నాదేశమునకు తిరిగి పోనీయను తాతా," అని వసంతుఁడు మాటిమాటికి ననుచుండెను.

కొన్నిదినము లిట్లుండ నుదయునిమనస్సున నుండుభీతి చాల తగ్గిపోయినది. ఇన్నాళ్లైనతరువాత తనకు స్వేచ్ఛదొరకినది. తానిరుకుకొన్న రాతిగోడలు వదలినవి, తాతయ్య కోమలహృదయమున బసదొరకినది, ఇప్పుడు తనకాశ్రయమైయున్నది వసంతరాయుని అసీమప్రేమ. ఇన్నాళ్లకు నాలుగువైపులను చెట్టుచేమలు కనఁబడుచుండెను, మీఁదనుండు నాకాశము చూడఁగలుగుచుండెను, దిగంతములవఱకు వ్యాపించియున్న యుషారాగము చూడఁగలుగుచుండెను, పక్షులపాటలు వినఁగలుగుచుండెను, దిగంతములనుండి వచ్చుగాలి యతనిసర్వాంగములకుఁ దగులుచుండెను, రాత్రికాఁగానే ఆకాశమునిండ నక్షత్రములు కనఁబడుచుండెను, విభావరుల జ్యోత్స్నాప్రవాహమున మునుఁగుచుండెను. ఇక్కడ ఉదయుఁ డెక్కడకుఁ బోవలెనన్నఁ బోఁగలఁడు, ఏపని చేయవలెనన్నఁ చేయఁగలఁడు-- అతని కిచ్చట నెట్టియడ్డును లేదు.

చిన్నప్పుడుదయాదిత్యుని నెఱిఁగినవారనేకులు దూర-దూరములనుండి అతనిని జూచుటకు వచ్చుచున్నారు. గంగాధరుఁడు వచ్చెను, ఫటిక్ వచ్చెను, హాబీచాచాకరీ ముల్లాతోఁ గలసి వచ్చియుండెను, మథురుఁడు తనముగ్గురు పిల్లలను తీసి-కొనివచ్చియుండెను, పరాణు, హారి—ఇద్దఱన్నదమ్ములును వచ్చిరి, శీతల్ సర్దారు అయిదుగురు గరిడీవాండ్రతోఁ గలసి ఆటచూపవలెనని వచ్చెను—ప్రతిదినమును యువరాజుదర్శన-మునకై ఎవరో కొందఱు వచ్చుచుండిరి. యువరాజు వారి-క్షేమసమాచారమును దెలిసికొని వారి ననేకవిధముల ప్రశ్నించుచుకాలము గడపుచుండెను. ఉదయాదిత్యుఁ డిప్ప-టికిని తమ్మును మఱవకుండుట చూచి వా రమితానందము పొందిరి. మిక్కిలి యాశ్చర్యపడిరి.మథురుఁడు తన పెద్దకొడుకును కనపరచుచు, "మహారాజా, మీరు రాయగడునకు వచ్చిన-నాఁడు వీనిపుట్టుక, మీరు వచ్చి వానిని చూచియుంటిరి, తరువాత మీ యాశీర్వాదమువలననే ఆయిద్దఱును పుట్టిరి." అనెను. ఇట్లని వాండ్రనుదయాదిత్యునికి దగ్గఱ తీసికొనిపోయి ప్రణామముచేయుమనెను వాండ్రు యువరాజుపాదములకు మ్రొక్కిరి. పరాణ్ వచ్చి "మీరిక్కడనుండి యశోహరునకు పోవునప్పుడు మీపడవను నడపినది నేనే మహారాజా," అనెను. "మీరిక్కడ నుండునప్పు డొకనాఁడు నాలాఠీవిద్య చూచి ఆనందించి మీరు నా కినామిచ్చితిరి. మహారాజా, నేఁడు నాకొడుకులవిద్య మీకుకనపరపవలెనని కోరికగానున్నది.

మహాప్రభూ,"అనుచు సీతల్ సర్దారు యువరాజునెదుట వచ్చి నిలుచుండెను. ఈవిధముగ యువరాజును జూచుటకు రాయగడుప్రజ ప్రాతఃకాలము మొదలు సాయంకాలమువఱకు గుంపులుగుంపులుగ వచ్చి అందఱును ఒక్కచోట చేరి మాటలాడుచు మిగుల సంతోషముగఁ కాలముగడపుచుండిరి.

అన్నివైపులను నుండుచెట్లు చేమలవలనను, ప్రేమవలనను, ఆనందమువలనను, సంగీతమువలనను, ఉదయాదిత్యుని మనస్సులో నుండుదిగులు సహజముగ చాలభాగము తగ్గిపోయినది."నాన్నకు కోపమురా లేదు కాఁబోలు! ఆయన సంతోషముకూడ కలిగియుండునేమో! లేనియెడల నింతకాలమువఱకు నిట్లూరకుండునా?" అని యువరాజు కండ్లుమూసికొని తనలోఁదా నప్పుడప్పు డనుకొనుచుండెను.

కాని యీమిథ్యానందమువలన మనస్సు ననేకదినములు భ్రమలో నుంచలేకపోయెను. తాతయ్య కేమగునో యనుభయము ఉదయుని వదలలేదు.'తాను యశోహారమునకుఁ దిరిగి వెళ్లిపోవుటను' గుఱించి తాతయ్యతోఁ బ్రశంసించుట నిష్ప్రయోజనమనియు, ఆయనతోఁ జెప్పకయే దొంగతనముగ నెప్పుడో పోవలెననియు నిశ్చయించుకొనెను. అట్లు నిర్ణయించుకొనఁగానే ఆకారాగారము జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఈయానందము, ఈస్వేచ్ఛ యెక్కడ, ఎన్నటికిని ఎట్టిమార్పును జెందక విసుగుతెప్పించు ఆకారాగారవాస మెక్కడ? ఖైదులో గడపిన ప్రతినిమిషమును ఒక్కొక్కసంవత్సర మనిపించినది

అతనికి. ఆనిర్జనకారాగార మతనికనులకు కట్టినట్లైనది. వెలుతురు లేదు, గాలి లేదు, తలుపులు మూసియున్నవి. తలఁచుకొనినంతమాత్రాన దేహమున పులకరింపు పుట్టుచుండెను. ఐన నెన్నఁడో ఒకనాఁడా కారాగారమునకే పోవలెనని నిశ్చయించుకొనెను, కాని "నేఁడే పోయెదను," అని మాత్రము నిశ్చయించుకొనలేకపోయెను, ఒకనాఁడు 'పోయెదను' అనుకొనుచు నిశ్చింతుఁడాయెను.

నేఁడు బృహస్పతివారము—వర్జ్యము; నేఁడు పోవుట మంచిది కాదు, రేపు పోయెద... నేఁడు రోజు బాగుగ లేదు; ప్రొద్దుట మొదలు ఒక్కవరుసను చినుకులుపడుచున్నవి, ఆకాశము కనఁబడుటయే లేదు మేఘము పూర్తిగా కప్పియున్నది. ఐనను ఈసాయంకాలము తప్పక రాయగడు విడువవలెనని ఉదయుఁడు నిశ్చయించుకొనియుండెను. నేఁడు, ఉదయుఁడు తాతయ్యకు ఉదయమునఁ గానరాఁగానే తాతయ్య ఉదయుని కౌఁగిలించుకొని, "తాతా రాత్రి నేను కలగంటిని, అది మిక్కిలి పాడుకల—ఆకల స్పష్టముగ జ్ఞప్తికి రాకున్నది, కాని నీవు నన్ను విడిచిపోవుచున్నావఁట, ఎన్నటికిని మఱి నాకు కనఁబడవట!" అనెను.

ఉదయుఁడు తాతయ్య చేయి పట్టుకొని, "నేను నిన్ను విడిచి పోవచ్చును గాని, తాతయ్యా, ఎన్నఁటికిని కనఁబడకుండుట ఎట్లు కాఁగలదు?" అని అనెను.

వసంతరాయలు మఱియొకవైపు చూచుచు, ఏదో

యాలోచించువానివలె, "ఏల కాఁగూడదు, ఇఁక నెంతకాలము బ్రతికియుండఁగలను, ముసలివాఁడనై పోతినిగదా!" అనెను.

గతరాత్రి తాను కన్నకల ఇంకను వసంతరాయలమనస్సున ప్రతిధ్వనించుచుండుటచే నతఁడు పరధ్యానముగ నేదో యాలోచించుచుండెను.

ఉదయుఁడు కొంచెము సే పూరకుండి, "తాతయ్యా, మనకిద్దఱకును మరల నెడఁబాటు వచ్చిన నేమగును?" అనియనెను.

వసంతరాయ లుదయుని భుజముపైఁ జేయివేసి అతనిని దగ్గఱకు లాగుకొనుచు నిట్లనెను— "ఎడఁబా టేలవచ్చును తాతా? నన్ను విడిచిపోకుము నాయనా! ఈముసలికాలములో నన్నొంటరిగ వదలిపెట్టకుము తాతా!"

ఉదయునికనులు నీళ్లతోనిండినవి, ఉద్దేశ మింకను దనమనస్సులోనే యుండ తాతయ్యకెట్లు దానిజాడ దొరికినదో? యని ఆశ్చర్యపడుచు నిట్టూర్పువిడిచి, "నేను దగ్గఱనుండినయెడలనే నీకుఁ గీడు సంభవింపఁగలదు తాతయ్యా!" అనెను.

వసంతరాయలు నవ్వుచు నిట్లు ప్రత్యుత్తమిచ్చెను— "ఎట్టికీడు తాతా? ఈవయస్సున విపత్తునకుజడిసెదనా! మృత్యువుకంటె గొప్పవిపత్తు లేదుకదా! అట్టిమృత్యువుకూడ నాపొరుగుననే బసచేసియున్నది, మృత్యు విప్పుడు సదా నాసమాచారమును కనుఁగొనుచుండును, దానికి నేను భయపడను.

అన్ని విపత్తులను దాటి పెద్దవయస్సువచ్చువఱకు బ్రతికియుండఁ-గలిగినవాఁడను నేను. ఒడ్డుచేరినతరువాత పడవ మునిగిపోయిన ను నేమి?"

ఉదయుఁడు నేఁడు దినమంతయుఁ తాతయ్యతోనే యుండెను. రోజంతయు చినుకులు చిటపట పడుచునే యుండెను.

సాయంకాలమయి చినుకులు కొంచె మాఁగఁగానే ఉదయుఁడు లేచి నిలుచుండెను. "ఎక్కడికి తాతా?" అని వసంతరాయలు తత్క్షణమే అతనిని ప్రశ్నించెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు—"కొంచెము బయట షికారుచేసి వచ్చెదను."

వసంతరాయలు—"నేఁడు పోకున్న నేమి తాతా!"

ఉదయుఁడు—"అట్లనుచున్నావేమి తాతయ్యా?"

వసంతరాయలు—"నేఁడు బయటికిఁ బోవద్దు తాతా, నేఁడు నన్ను విడిచి పోకుము!"

"దూరముపోను తాతయ్యా, ఇప్పుడే మరల వచ్చెదను," అనుచు నుదయుఁడు బయటికిఁబోయెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు ప్రాసాద సింహద్వారముకడకు రాఁగానే పహరావాఁ డొకఁడతనినిఁ జూచి, మీతోఁగూడ నన్ను రానిండు మహారాజా" అనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు—"అవసరము లేదు."

పహరా—"మహారాజావారిచేత అస్త్ర మేదియు లేదు."

"అస్త్రమేల?" అనుచు యువరాజు బయటికివచ్చెను. ఎదుటనున్న పెద్దబయలుచేరి అచ్చట పచారుచేయ నారంభించెను. క్రమక్రమముగ సంధ్యయై వెలుతురు క్షీణించి చీఁకటి కానారంభించినది. ఎన్నో సంగతులు యువరాజుమనస్సునకు వచ్చుచుండెను. ఉదయుఁడు లక్ష్యవిహీనమును, ఉద్దేశ్యరహితమును నైన తనజీవితమునుగుఱించి యోచించుచుండెను. ఎట్టిస్థిరతయు లేనియవస్థ అతనిది, ఆఉత్తరక్షణమే ఏమైనను కావచ్చును. అతనివయస్సు స్వల్పము; జీవితమంతయు ముందుకే యున్నది; ఎక్కడను ఇల్లువాకిలిలేక, స్థిరమైన సంసారములేక ఎట్లు భవిష్యత్తునంతయు గడపఁగలనోకదా యని యువరాజు తనలోఁ దా ననుకొనుచుండెను.

విభమాట యప్పుడు జ్ఞప్తికివచ్చినది—"విభ యిప్పుడెక్కడ నున్నదోకదా? ఇంతకాలమును సుఖసూర్యుఁడామెపై నుదయింపకుండ అడ్డుగ నిలుచుండియున్నది నేనే! ఇప్పుడు విభ సుఖముగ నున్నదా?" ఇట్లనుకొనుచు నామె నెన్నోమాఱులు తనలో తాను దీవించెను.

గొల్లపిల్లవాండ్రు ఎండవేళఁ గూర్చుండుటకై బయలునడుమ నొక చెట్లగుంపు వేర్పరుపఁబడియున్నది. అందు రావిచెట్లు, మఱ్ఱిచెట్లు, ఖర్జూరపుచెట్లు, పోకచెట్లు ఉన్నవి. ఉదయుఁడచ్చటికి వచ్చునప్పటికి చీఁకటిపడినది. తాను పాఱిపోవలెనని నిశ్చయించుకొనినదినము నేఁడు.ఆసంకల్పము విషయమైయే ఇప్పు డతఁ డాలోచించుచుండెను. తాను పోయెననుసంగతి

విన్నప్పుడు వసంతరాయ లెట్టియవస్థలోఁ బడునోకదా! అతనికి గుండె బ్రద్దలౌనుగాఁబోలు—అతిదుఃఖముతో "హాఁ! తాత నన్ను విడిచి పాఱిపోయెనే!" అనుచుండును గాఁబోలు! ఆముఖము ఆదృశ్యము ఉదయునికి కనులకుఁగట్టినట్లు కనఁబడు-చుండెను.

ఆసమయమున బహుకఠినస్వరముతో "ఇదిగో ఇక్కడ! ఇక్కడ! మీయువరాజు!" అనుచు స్త్రీకంఠ మొకటి వినఁబ-డెను. దివ్వటీలు చేతఁబుచ్చుకొని సైనికు లిద్దఱు వచ్చి ఉద-యాదిత్యునియెదుట నిలిచియుండిరి. చూచుచుండఁగనే ఆసై-నికులసంఖ్య యధికమైనది, వాండ్రువచ్చి యువరాజును ముట్ట-డించఁగా ఆరమణి యువరాజును సమీపించి, నన్నుఁబోల్చు-కొనఁ గలవా? ఇటుచూడుము, ఇటుచూడుము! అనెను. ఆదివ్వటీల వెలుఁగునయువరాజునకురుక్మిణిముఖము కనఁబడినది. రుక్మిణి ధోరణిచూచి సైనికు లామెను 'దూరముండుము' అనుచు నదల్చిరి. రుక్మిణి యామాటలు వినుపించుకొనక ఇట్లన సాగెను— ఇదియంతయు నెవరుచేసిరో యెఱుఁగుదువా? చేసినది నేను! ఈసైనికుల నందఱను నిచ్చటికి తీసికొనివచ్చినది యెవరు? నేను! నీకొఱకై నేనెంతో చేసితిని—నీవో, యువ రాజవు--వెనుకకుఁదిరిగినిలుచుంటివి నావైపు చూడనైన చూ-డక! సైనికులు రుక్మిణిని బలవంతముగ లాగుకొనిపోయిరి. అప్పుడు ముక్తియార్ ఖాఁ యువరాజునకు సలాముచేయుచు నెదుటకి వచ్చినిలిచెను. యువరా జాశ్చర్యపడుచు, "ఏమిసమా-చారము ముక్తియార్ ఖాఁ?" అని యడిగెను.

"మహారాజావారియాజ్ఞను తీసికొనివచ్చితిని మహాప్రభూ," అని యతివినయముతో ముక్తియార్ ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

యువరాజు—"రాజావారియాజ్ఞ యేమి?"

మహారాజావారి స్వహస్తలిఖితపత్ర మొకటి ముక్తియార్ యువరాజు చేతిలోఁ బెట్టెను.

యువరాజాపత్రమును జదివి యిట్లనెను—"దీనికొఱ కింతసైన్యమేల? నాకొక ఆజ్ఞ తెలియఁజేయుచు నాకొకజాబువ్రాసిన నేనే వచ్చియుందునే! నాయంతట నేనే రావలెనని నిశ్చయించితిని, రాఁబోవుచుంటిని. అట్లైన నాలస్యమేల? ఇప్పుడే పోదము రండు, ఇప్పుడే యశోహరునకు బయలుదేరుదము!"

"తత్‌క్షణమే రాలేను" అని ముక్తియార్ చేతులుజోడించి మనవిచేసికొనెను.

"ఏమి?"

"మహారాజావారియాజ్ఞ మఱియొకటి ఉన్నది, అది పాలింపనిదే రాజాలను."

"ఏ మాయాజ్ఞ?"

"రాయగడు ప్రభువుపై మహారాజావారు ప్రాణదండము విధించిరి!"

"అబద్ధము, రాజావారెన్నఁడు నట్టియాజ్ఞ నీయరు."

"అబద్ధముకాదు యువరాజా! మహారాజావారు స్వహస్తముతో వ్రాసియిచ్చినపత్రము నాయొద్దనున్నది."

"నీవు పొరపాటుపడుచున్నావు సేనాపతీ," అనుచు యువరాజత్యాతురముగ ముక్తియార్‌ఖాన్ చేతులుపట్టుకొనెను. "యువరాజు దొరకనిపక్షమున నని రాజావారియాజ్ఞ—నేనెఱుఁగుదును. నాయంతట నేనే వచ్చుటకు సిద్ధముగా నున్నప్పుడు నీవు చేయవలసిన దేముండును? నన్నిప్పుడే తీసికొనిపొండు, తత్క్షణమే తీసికొనిపొండు. కాళ్లు, చేతులుకట్టి నన్నిక్షణమే తీసికొనిపొండు, ఆలస్యముచేయకుఁడు."

"నేను పొరపాటుపడలేదు యువరాజా, రాజావారు స్పష్టముగా నాతోఁ జెప్పిరి," అని ముక్తియార్‌ఖాన్ జబాబిచ్చెను.

యువరాజు కలతఁజెందుచు నిట్లనెను—"నీవు పొరపాటుపడుచున్నావు, సందేహములేదు. నాన్న యభిప్రాయ మదికాదు. అట్లైన యశ్శోరునకుఁ బోదము రమ్ము రాజుగారినోట నీకు సరిగాబోధపడునట్లు చెప్పించెదను. నీవనునదే సరియైనదని వారన్నచో అప్పు డాయాజ్ఞ నాలింపవచ్చును."

"క్షమింపుఁడు మహారాజా, మీయాజ్ఞ మన్నింపఁజాలను."

"ముక్తియార్, నేనొకనాఁడు సింహాసన మెక్కఁబోవు-

చున్నాను, ఆమాట నీ వెఱుఁగుదువు, నామాట నిలుపుము, నిన్ను సంతోషపెట్టెదను," అని తడబడుచు యువరాజనెను.

ముక్తియార్ జబాబీయక నిలిచియుండెను.

యువరాజుముఖమున రక్తములేదు, నొసట చెమట చుక్కలు కూడుచుండెను. యువరాజు ముక్తియార్ చేయి గట్టిగాఁ బట్టుకొని, "సేనాపతీ, ఆయన పుణ్యాత్ముఁడు, వృద్ధుఁడు, నిరపరాధి; అట్టివానినిఁ జంపిన నీకు నరకముననైన స్థానము-దొరకదు," అని యనెను.

"యజమానులయాజ్ఞ పాలించిన పాపములేదు," అన్నాఁడు సేనాపతి.

"అసత్యము, అట్లు చెప్పు ధర్మశాస్త్రము మిథ్యాధర్మ-శాస్త్రము. పాపపుటాజ్ఞను బాలించుట పాపమని నీవెఱుఁ-గుదువు ముక్తియార్," అని యువరాజు గొంతెత్తి అతితీవ్ర-ముగా ననెను.

సేనాపతి ఏమియు జబాబుచెప్పక నిలిచియుండెను.

యువరా జప్పుడు నాలుగుదిక్కుల నొకమాఱు చూచి "అట్లైన నన్ను విడచిపెట్టుము, నేను కోటలోనికిఁబోయెద నీ-సైన్యమును దీసికొని యుద్ధమునకు రమ్ము. యుద్ధమున గెలిచి తరువాత ఆయాజ్ఞను పాలింపుము," అని యనెను.

సేనాపతినోట మాటలేదు. సైనికు లంతకంతకు దగ్గ-ఱకు వచ్చి యువరాజును చుట్టఁబెట్టిరి. యువరాజునకు నుపాయమేమియుఁ గానరాలేదు, కేవల మసహాయుఁడై

యాయంధకారమున "తాతయ్యా జాగ్రత్త!" అని బిగ్గరగ నరచెను. ఆవనమున గంపముపుట్టినది, ఆమాటలు ఆపెద్దబయలులోనికివెళ్లి అచ్చట హరించిపోయినవి. సైనికులు మఱింత దగ్గఱకువచ్చి యువరాజును బట్టుకొనిరి ఉదయుఁడు "తాతయ్యా జాగ్రత్త!" అని మఱియొకతూరి కేకవేసెను. ఆదారినిబోవు బాటసారియొకఁడామాటలు విని, "ఎవరది?" యనుచు దగ్గఱకు వచ్చెను. యువరాజు వానిని చూచి. "వెళ్లుము, వెళ్లుము, త్వరగా పఱుగెత్తుకొని కోటలోనికిపోయి మహారాజుగారిని జాగ్రత్తగ నుండుమనుము," అని తొందరతొందరగఁ జెప్పెను సైనికులాబాటసారిని బోనీయక పట్టుకొనియుంచిరి; ఆమైదానమువెంబడిపోవు బాటసారులెందఱు కనఁబడుచుండిరో వారందఱినిగూడ నాసైనికులు పట్టి బంధించిరి.

సైనికులలోఁ గొందఱు ఖైదీగానున్న యువరాజునొద్ద నుండిరి; ముక్తియార్ ఖానును మిగిలినసైనికులును తమసైనికవేషమును విడిచి యస్త్రశస్త్రములను దాఁచియుంచి మామూలు మనుష్యులవలె కోటవైపునకు బయలుదేరిరి. రాయగడుకోటకు నూటికిమించినద్వారములు, ఆద్వారములలోనుండి సైనికులాకోటలోఁ బ్రవేశించిరి.

అప్పుడు వసంతరాయలు సంధ్యారాధనచేయుచున్నాఁడు. ఆవల, రాజప్రాసాదదేవాలయమున సంధ్యాపూజ జరుగుచున్నది, శంఖనాదము వినవచ్చుచున్నది, జయఘంట మ్రోఁగుచున్నది.

ఆ రాజప్రాసాదము అంత పెద్దదైనను నేఁటికోలాహలమును లేక నిశ్శబ్దముగ నున్నది. వసంతరాయ లేర్పరచిన యాచారము ప్రకారము నౌకర్లలో చాలమంది యాసమయమున తమతమ యిచ్ఛానుసారము బయటికిఁబోయిరి, కొంతసేపటికిగాని తిరిగిరారు.

వసంతరాయల యారాధన యింకను పూర్తికాలేదు, నడుమ నకస్మాత్తుగ నాపూజాగృహమున ముక్తియార్ ఖాన్ కనఁబడెను. వసంతరాయలు కొంచె మసంతుష్టుఁడగుచు, "ఈగదిలోనికి రాఁగూడదు ఖాన్‌సాహేబ్, పూజ ముగించి నేనిప్పుడే బయటికివచ్చెదను," అన్నాఁడు.

ముక్తియార్ బయటికిఁబోయి గడపదగ్గఱనే నిలిచి యుండెను. పూజకాఁగానే వసంతరాయలు బయటికివచ్చి ముక్తియార్ వీపుపైఁజేయివైచి "క్షేమమా ఖాన్‌సాహేబ్?" అని యడిగెను.

ముక్తియార్ సలాముచేయుచు అతిక్లిష్టముగా "చిత్తము!" అన్నాఁడు.

"భోజనమైనదా?"

"చిత్తము."

"అట్లైన నీబస కేర్పాటుచేసివచ్చెదను."

"అవసరములేదు, మహారాజా! పని పూర్తిచేసికొని ఇప్పుడే తిరిగిపోవలెను."

"అట్లు వీలులేదు ఖాన్‌సాహేబ్! నేను వదలను ఈరాత్రి నీవిక్కడ నాయతిథిగా నుండియేతీరవలెను."

"వీలులేదు మహారాజా, తత్క్షణమే పోవలెను."

"అట్లేల? ముఖ్యమైనపని ఏదో ఉండవలెనట్లైనను! ప్రతాపుఁడు క్షేమమా?"

"మహారాజావారు క్షేమముగానే యున్నారు"

అట్లైన నంతతొందరగాఁ బోవలసినంత జరూరుపని యేమున్నది, చెప్పుము ఖాన్‌సాహేబ్, నాకుఁ గొంచెము భయమగుచున్నది. ప్రతాపుఁ డేదైన నాపదలోనున్నాఁడా?"

ముక్తియార్—"అట్టి దేమియు లేదు. మహారాజావారి యాజ్ఞను పాలించుటకై యిక్కడికి వచ్చితిని."

వసంతరాయలు—"ఏమి ఆయాజ్ఞ?"

ముక్తియార్‌ఖా నొక యాజ్ఞాపత్రమును బైకిఁదీసి వసంతరాయలచేతి కిచ్చెను. వసంతరాయలు దానిని దీపము కడకుఁ గొనిపోయి చదువసాగెను అంతలో సైనికు లందఱును ఒక్కొక్కరుగ ద్వారముదగ్గఱకు వచ్చిచేరిరి.

ఆపత్రమును జదివి వసంతరాయలు ముక్తియార్ దగ్గఱకు మెల్లమెల్లఁగవచ్చి "ఇది ప్రతాపుఁడు వ్రాసినదేనా?" అని యడిగెను.

ముక్తియార్ "చిత్తము!"

"ఇది ప్రతాపుఁడు తనచేతితోఁ దానే వ్రాసెనా?" అని వసంతరాయలు మరల నడిగెను.

"అది రాజావారు స్వహస్తముతో వ్రాసినదే, మహా-రాజా!"

వసంతరాయలు కనుల నీరుపెట్టుకొని "వానిని నేను నా చేతులతో పెంచి పెద్దవానిని జేసితిని ఖాన్‌సాహేబ్!" అనెను, కొంతసే పూరకుండి మరల ప్రారంభించెను— "ప్రతాపుఁడు చంటివాఁడుగానున్నప్పుడు వాని రేయింబవలు నెత్తుకొనియుండువాఁడను, ఒక్కక్షణమైనను నన్ను విడుచు-వాఁడు కాఁడు. ఆ ప్రతాపుఁడే పెద్దవాఁడైనాఁడు, అతనికిఁ బెండ్లి చేసితిని, సింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టితిని. వానిబిడ్డలను ఆడించుచు నెత్తుకొని ముద్దులాడుచుంటిని — అట్టి ప్రతాపుఁడీపత్రమును తనచేతితో తానే వ్రాసెనా ఖాన్‌సాహేబ్?"

ముక్తియార్ కనులు తడియైయుండి, ముఖము వాల్చుకొని ఊరక నిలిచియుండెను.

"తాత యెక్కడ! ఎక్కడ ఉదయాదిత్యుఁడు?" అని వసంతరాయ లడిగెను.

"యువరాజా! వారు బందిగానున్నారు, మహారాజా-వారియొద్దకు విచారణకైఁ గొనిపోవుచున్నాము," అని ముక్తియా రనెను.

"ఉదయుఁడు బందీగా నున్నాఁడా? బందీగా నున్నాఁడా ఖాన్‌సాహేబ్? తాత నొకమాఱు చూడనిమ్ము."

"లేదు మహాప్రభూ, రాజావారి సెలవు లేదు."

వసంతరాయలు కనుల నీరు కార్చుచు ముక్తియార్ చేతులుపట్టుకొని, "ఒక్కమాఱు తాతను చూడనీయవా ఖాన్‌సాహేబ్!" అని వేడుకొనెను.

"ఆజ్ఞను పాలించుభృత్యుఁడనుమాత్రమే నేను."

వసంతరాయలు పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి "దాక్షిణ్యామెవ్వరికును లేదీప్రపంచములో! సాహేబ్ రమ్ము, వచ్చి నీ ఆజ్ఞాపాలన చేసికొనుము?" అనెను.

ముక్తియార్ ఖాన్ వంగి భూమిని తాకి సలాముచేసి చేతులుజోడించి, "నన్ను క్షమింపుఁడు మహారాజా, నేను నాప్రభువు నాజ్ఞను పాలించుచున్నాను, ఇందు నాదోషమేమియు లేదు," అనెను.

వసంతరాయలు—"నీ తప్పేమున్నది ఖాఁసాహేబ్? నీదేమియు తప్పులేదే! ఇందు నిన్ను క్షమింపవలసినట్టి దేదియు లేదు." ఇట్లనుచు ముక్తియార్ దగ్గఱకుఁబోయి అతనిని కౌఁగిలించుకొనెను.

వసంతరాయలు—"ప్రతాపునితో నేనతనిని దీవించుచు ప్రాణత్యాగము చేసితినని చెప్పుము సాహేబ్. ఉదయుని భారమంతయు నీమీఁదనే విడిచిపెట్టి చనిపోవుచున్నాను, జ్ఞాపక ముంచుకొనుము ఖాఁసాహేబ్. ఉదయుఁడు నిరపరాధి. అన్యాయపువిచారణవలన వానికి కష్ట మధికము కాకుండ చేయుభారము నీదే!"

ఇట్లని వసంతరాయలు కనులుమూసికొని ఇష్టదేవతను

స్మరించుచు తలవాల్చుకొనెను; "ఇక నీపని చేసికొనుము" అని ముక్తియారుతో ననుచు జపతావళము త్రిప్పసాగెను.

ముక్తియార్ ఖాన్ "అబ్దుల్!" అని పిలువఁగానే వరతీసినకత్తి చేతఁబుచ్చుకొని అబ్దుల్ వచ్చెను. ముక్తియార్ ముఖ మటుత్రిప్పుకొని అక్కడినుండిపోయెను, ఆపరక్షణమే అబ్దుల్ రక్తముకారుచున్నకత్తితో బయటికి వచ్చెను. గది రక్తధారతో నిండుచుండెను.

ముప్పది నాల్గవ పరిచ్ఛేదము

సైన్యములో చాలభాగము రాయగడులోనే యుంచి యుదయాదిత్యునిదీసికొని ముక్తియార్ ఖాన్ యశోహరమునకు బయలుదేరెను. దారిలో రెండురోజులును ఉదయాదిత్యుం డెట్టియాహారమును దాకలేదు. ఎవరితోనైన నొక్కమాట యనలేదు—ఏదియో యాలోచించుచు కదలక మెదలక రాతి విగ్రహమువలె నుండెను—అతని కనులకు నిద్రలేదు, రెప్ప-పాటులేదు, అశ్రువులులేవు, దృష్టిలేదు—కేవల మేదియో యాలోచనతప్ప మఱియేమియు నతనిలో గానరాలేదు. ఉద-యుండు పడవనెక్కెను, పడవలోనుండి ముఖముచాచి నీటి వైపుచూచుచున్నాఁడు, పడవ నడుచుచున్నది, తెడ్లశబ్దము వినఁబడుచున్నది, నీళ్లకలకల చెవిని బడుచున్నది,—ఐనను, నేమియు నతనికి వినఁబడలేదు, ఏమియు నతనికిఁ గనఁబడలేదు, ఏమియో యాలోచించుచున్నాఁడు. రాత్రియైనది, ఆకాశము నక్షత్రములతో నిండినది, పడవను కట్టిపెట్టి పడవవాండ్రంద-ఱును నిద్రించుచున్నారు. నీటిశబ్దముమాత్రము వినఁబడు-చున్నది, చిన్నచిన్న అలలువచ్చి పడవకుఁ దగులుచున్నవి ఎదుటను బహుదూరమువఱకు వ్యాపించియున్న తెల్లని యిసుకదిబ్బలవైపు తదేకదృష్టిగ నుదయుఁడు చూచుచు నేదియో యాలోచించుచున్నాఁడు.

తెల్లవాఱుజామున పడవవాండ్రు లేచి, పడవను విప్పిరి. చల్లనిగాలి వీచుచున్నది, తూర్పుదిక్కున నరుణరాగము కనఁబడుచున్నది, యువరాజేదియో యాలోచించుచున్నాఁడు.

మూఁడవనాఁడు ఉదయాదిత్యుని కనులవెంట బొటబొట నీరు కారుట మొదలుపెట్టినవి; ఆయన ముఖమును జేతులపై నానుకొని నీటివైపు చూచుచున్నాఁడు, ఉండియుండి నాకాశమువైపు చూచుచున్నాఁడు పడవ నడచుచున్నది. ఒడ్డుననుండు చెట్లు కండ్లయెదుట మేఘములవలె పరుగెత్తిపోవుచున్నవి, ఉదయుని నేత్రములనుండి యశ్రువులు సహస్రధారలై కారుచున్నవి.

చాలసేపైనతరువాత సమయముచూచుకొని ముక్తియార్ ఖాన్ మిగుల దుఃఖితుఁడగుచు యువరాజు నొద్దకు వచ్చి, అతివిచారముతో, "ఏమాలోచించుచున్నారు యువరాజా?" అని యడిగెను. యువరాజులికిపడి, నిశ్చేష్టుఁడై ముక్తియార్ వైపు చూడసాగెను. కొంతసేపట్లు చూడఁగా వానిముఖమునఁ గొంత జాలియున్నదని తోఁచి యువరాజిట్లనెను.

"భూమిపై జన్మమెత్తి నేను జేసినమహాకార్యమేమి, అని యాలోచించుచున్నాను ముక్తియార్! నావలన నెంత ప్రమాదము సంభవించినది! ఆహా, పరమేశ్వరా! బలములేనివారిలోకములో నేలపుట్టిరో కదా! తమస్వశక్తివలన నీలోకములో బ్రతికియుండలేక, అడుగడుగునకు నితరుల

సహాయముపై నాధారపడునట్టివారివలన నీపృథ్వికి జరుగు నుపకారమేమి? అట్టివా రెవరిని యంటిపెట్టుకొని బ్రతుకఁ గోరుచుందురో వారినే ముంచివేయుదురు, ప్రతికార్యమునకును నడ్డుపడుచుందురు, తమంతట తాము నిలుచుండలేరు, ఇతరులనెత్తిపై బరువై కూర్చుందురు—నేను బలహీనుఁడను విరికిపెద్దమ్మను భగవంతుఁడు నన్నే ప్రాణముతో నుంచి, ఈప్రపంచమున కానందమగువానిని, ఈలోకమున నెవ్వరికైనను సహాయముచేయఁగలవానిని, నాకొఱకై చంపివేసెను. నాకిఁక నేమియు నక్కరలేదు తండ్రీ, నే నీలోకమునుండి సెలవు పుచ్చుకొనెదను.

ఉదయాదిత్యుని ఖైదీవలెఁ దీసికొనివచ్చి ప్రతాపాదిత్యు నెదుట నిలుచుండఁబెట్టిరి. ప్రతాపుఁ డతనిని అంతఃపురమున నొకగదిలోనికి కొనిపోయెను, తలుపునకు గడియపెట్టి, ప్రతాపుఁ డుదయునిదగ్గఱకు రాఁగానే ఉదయునిశరీరమున గగుర్పాటుపుట్టినది, అతనికి పట్టరానియసహ్యము కలిగినది. అతనికి దేహమంతయు ముడుచుకొని పోవుచున్నట్లుండెను, అతఁడు తండ్రిముఖమువైపు చూడలేకుండెను.

"నీకుఁ దగినశిక్ష యేది?" అని నిశ్చలభావముతోఁ దండ్రి యడిగెను.

"తమరాజ్ఞాపించునదే!" అని అతిశాంతముగ నుదయుఁ డుత్తరమిచ్చెను.

ప్రతాపుఁడు—"నా రాజ్యమున కర్హుండవు కావునీవు!"

ఉదయుఁడు "కాను మహారాజా, తమరాజ్యమునకుఁ దగినయోగ్యత నాకులేదు. తమరాజ్యము నాకక్కఱలేదు. తమసింహాసనమునుండి నన్ను విముక్తునిఁజేయుఁడు—ఇదియే నాప్రార్థన"

ప్రతాపుఁడు కోరునదికూడ నదియే—కావున "నీ వన్నది నిజముగా నీమనస్సున నుండుకోరిక యని నాకుఁ దెలియుటెట్లు?" అని యడిగెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు—"నేను బలహీనుఁడనై జన్మ-మొందితిని నిజమే, కాని నేటివఱకు స్వలాభమునకై యెన్నఁ-డును నొక్కయబద్ధమైన నాడలేదు. తమకు నామాటయందు నమ్మకము లేనిచో కాళిగుడికిపోయి తల్లిచరణములు ముట్టు-కొని శపథముచేసెదను—నాకు తమరాజ్యమున సూదిమొన-యంత భూమియైన నక్కఱలేదు తమరాజ్యమున కుత్తరాధి-కారి సమరాదిత్యుఁడే!"

"అట్లైన నీవు కోరున దేమి?"

"నేనుకోరునది మఱియేమియు లేదు మహారాజా— నన్ను కేవలము దొడ్డిలో పెట్టియుంచిన పశువువలె ఇనుప కమ్ములనడుమ ఖైదీగా నుంపకుఁడు. నన్ను విడిచిపెట్టుఁడు, నేనిప్పుడే కాశికిఁబోయెద ఇదికాక నాప్రార్థన మఱియొకటి యున్నది—నాకుఁ గొంచెము డబ్బిచ్చిన నేను కాశిలో తాతయ్యపేర నొకయతిథిశాలయును, ఒక దేవాలయమును కట్టించెదను."

ప్రతాపుఁడు—"దానికి నేను సమ్మతించెదను."

ఆనాఁడే ఉదయుఁడు కాళీమందిరమునకుఁబోయి ప్రతాపాదిత్యునిసముఖమున నిట్లు శపథముచేసెను—"తల్లీ, కాళీ, నీపాదములుముట్టుకొని శపథముచేయుచున్నాను, నీవు నాకు సాక్షివి. నేను బ్రతికియున్నన్నాళ్లెన్నఁడును యశోహరమున రవంతమేరయైనను నాది యనను. యశోహరసింహాసనమున నేను గూర్చుండను, యశోహర రాజదండము నేనుస్పృశింపను, అట్లెన్నఁడైన నేను చేయఁగోరినచో శాతయ్య హత్యాపాపము నా మెడను చుట్టుకొనునుగాక!" ఈమాటలనఁగానే ఉదయుని దేహమున పులకరింపు పుట్టినది

ఉదయుఁడు కాశికిఁబోవుచున్నాఁడని వినినతోడనే రాణి కొడుకునొద్దకువచ్చి, "నాయనా ఉదయా, నన్నుఁగూడ నీతో కాశికి తీసికొనిపొమ్ము" అనెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు—అట్లంటవేమమ్మా! నీకు సమరాదిత్యుఁడున్నాఁడు, నీసంసారమంతయు నిక్కడనే యున్నది. నీ విక్కడనుండి వెడలిపోయినయెడల యశ్శోరరాజ్యలక్ష్మి కూడ నాక్షణమే యంతర్ధానమగును

రాణి—"నీ వింతచిన్నవయస్సున సంసారమువిడిచి వెళ్లిపోవుచున్నప్పుడు నే నెట్టిమనస్సుతో నివియన్నియు ననుభవించుచు నుండఁగలను. నీవు రాజ్యము సంసారము వదలి సన్యాసివై వెడలిపోవుచున్నావు, అక్కడ నీకు సంరక్షణ చేయువా రెవరు నాయనా? మీతండ్రిమనస్సు ఱాయి, అట్లని నన్నుకూడ నిన్ను విడచియుండుమనిన నేనెట్లుండఁగలను?"

రాణికి బిడ్డలలో నందరికంటెను ఉదయునియెడల నధికానురాగము, ఉదయునిమాట తలంచుకొని గుండె బ్రద్ధ-లైన శ్లేష్మొస్వాగెను.

ఉదయుండు కంట నీరు పెట్టుకొనుచు తల్లి చేయిపట్టుకొని "అమ్మా నీవెఱుంగుదువు, ఇక్కడనుండినయెడల నేను అడు-గడుగునకు భయపడుచుండవలసియుండును, కనుక నే నిక్కడ నుండి వెళ్లి, ఎట్టియాపదయు భయమును లేక విశ్వేశ్వరుని చరణములకడ యుందును, నీవు దుఃఖింపకుమమ్మా" అని యనెను.

ఉదయుండు విభయొద్దకుంబోయి ఇట్లనెను—"నేను కాశికిపోకముందు నిన్ను సుఖవంతురాలుగంజేసి పోవలెనని యున్నది చెల్లీ. నిన్ను నేనే స్వయముగ తీసికొనిపోయి మీ యత్తవారియింట దిగంబెట్టిపోయెద—ఇదియొక్కటే నాకోరిక!"

"తాతయ్య క్షేమమా?" అని విభ యడిగినది.

"తాతయ్య క్షేమముగా నున్నాండు" అని యనుచు నుదయుండు తత్క్షణమే అచ్చటనుండి వెళ్లిపోయెను.

ముప్పది యైదవ పరిచ్ఛేదము.

విభయు నుదయాదిత్యుఁడును బ్రయాణమగుచున్నారు. విభ తల్లిని గట్టిగా కౌఁగిలించుకొని యేడ్చుచున్నది. అంతఃపురమున నెక్కడెక్కడ నున్నవారందఱునువచ్చి అత్తవారి యింటికిఁ బోవుచున్న విభను జూచి నానావిధములైన యుపదేశము లీయసాగిరి.

తల్లి యుదయుని లోనికిఁబిలిచి "నాయనా చెల్లెలను తీసికొనివెళ్లుచున్నావుగాని వారు విభ నాదరింపక కష్టపెట్టెదరేమో!"

ఉదయుఁ డులికిపడి, "కష్టపెట్టెదరేల అమ్మా? ఏల యాదరింపరు?" అని యడిగెను.

రాణి—"వారికి విభపైఁ గోపము వచ్చినదేమో!"

ఉదయుఁడు—"లేదమ్మా, ఎంతమాత్రమట్లుకానేరదు. విభ చిన్నపిల్ల. దానిపై నెవరు కోపముంచుకొనఁగలరమ్మా?"

రాణి—"జాగ్రత్తగ నాలోచించి తీసికొనివెళ్లుము నాయనా, వారామెయెడల నిర్దయులైయున్నయెడల, విభ మఱిబ్రతుకదు.

ఈమాటలు ఉదయాదిత్యునిమనస్సునభయముపుట్టించినవి. ఎవరైన విభను కష్టపెట్టఁగలరన్నమాట ఇంతకుముం చెన్నఁడు నుదయునకు దట్టలేదు. ఉదయుఁడు తనప్రాయశ్చిత్తము పూర్తి

యైపోయినదని యనుకొనుచుండెను, కాని యది యింకను పూర్తికాలేదని యతని కిప్పుడు తెలియుచున్నది. విభను తా నాశ్రయము చేసికొనియుండెను, దీనికి ఫలస్వరూపముగ విభ యదృష్టమున నేమున్నదోకదా!

బయలుదేరిపోవుసమయాన ఇద్దఱును తల్లిదగ్గఱకువచ్చి ప్రణామము చేసిరి. ప్రయాణమునకు విఘ్నముకలుగునేమో యని తల్లికంట నీరు రానీయలేదు, వారు గడపదాటఁగానే అమె నేలఁబడి దొరలుచు నేడ్వ నారంభించినది. ఉదయుఁడును విభయు తండ్రికి ప్రణామము చేసిరి, ఇంటనుండు పెద్దలందరకు ప్రణామము చేసిరి. ఉదయుఁడు సమరాదిత్యుని నెత్తుకొని ముద్దుపెట్టుకొని "నీవు సింహాసనమున కూర్చుండఁబోవు-చున్నావుగాని దానిశాపము నిన్ను తాకకపోవును గాక!" అని తనలో తాను తమ్ముని దీవించెను. అక్కడనుండు నౌకర్లు. చాకర్లు—అందఱకును నుదయాదిత్యునియెడల చాల ననురాగము, వాండ్రొక్కొక్కరువచ్చి ఉదయునకు ప్రణామము-చేసి ఏడ్వసాగిరి. చివరకు వారిద్దఱును అలగుమునకుఁబోయి తల్లికి మ్రొక్కి బయలుదేరిరి.

శోకము, విపత్తు, దౌర్జన్యము-వీనికి రంగస్థలమగు ప్రదేశము వెనుకపడుచున్నది, కారాగారము వెనుకనుండిపోయినది. జన్మమున్నంతవఱకెన్నఁడును ఈయింటికి మఱి రానని ఉదయుఁడు తనలోఁదాను నిశ్చయించుకొనెను వెనుక కొక్కమాఱు తిరిగి చూచెను-రక్తపిపాసతో నిండియుండు రాజభవనము దైత్యుని

వలె తలయెత్తుకొని నిలిచియున్నది, దానిలోనున్నది పాషాణ హృదయము. కుట్ర నిరంకుశాధిపత్యము, రక్తలాలస దుష్ట-ులను పీడించుట, అసహాయుల నేడ్పించుట—ఇవియన్నియు వెనుకనుండిపోయినవి—ముందు ముందు అనంతస్వాధీనత, ప్రకృతియందుండు నకలంకసౌందర్యము, మానవహృదయ- మునుండు స్వాభావికకోమలత, ప్రేమ—ఇవియన్నియు నతని నాలింగనము చేయఁగోర చేతులు చాచుచున్నవి. అప్పుడే ప్రాతఃకాలమైనది. నది తూర్పుగట్టుననుండు వనమధ్యముననుండి సూర్యకిరణములు పొడుచుకొనివచ్చుచున్నవి; వృక్షశిఖరము- లపై ఆప్రాతఃకాలపు సువర్ణకాంతిపడుచున్నది. గ్రామవాసులు లేచి తమతమపనులపై నిటునటు పోవుచున్నారు పడవవాండ్రు ఉల్లాసముతో పాటలుపాడుచు, పడవనువిప్పి తెరచాప నెత్తిరి. ప్రకృతియొక్క ఈసమయమల, ప్రశాంత, పవిత్ర, ప్రభాత-సుఖశ్రీ గని ఉదయునిహృదయము పక్షులతోఁ గలసి స్వేచ్ఛాగానము సలుప నారంభించినది. "జన్మజన్మములకు స్వతంత్రుఁడనై నీప్రకృతియొక్క పవిత్రతలోను నవీనతలోను విహరించుచుండఁ గలభాగ్యమే నేనుకోరుచున్నది," అని ఉదయుఁడు తనలో దానుకొనుచున్నాఁడు.

పడవ నడచుచున్నది పడవవాండ్ర పాటలును, నీటి కలకలను వినుచు నిద్దఱును ప్రయాణము చేయుచున్నారు. ఉషఃకాంతివలె నానందము విభ హృదయమున వ్యాపించు చున్నది, అరుణదీప్తితో కన్నులును ముఖమును నిండుచున్నవి.

ఇన్నాళ్లకు విభ, దుఃస్వప్నము చెదరి తెలివివచ్చినదానివలె, కనఁబడుచున్నది.

విభ ప్రయాణమైపోవుచున్నది. ఎవనియొద్దకు బోవు-చున్నది? ఎవ రామెనుబిలుచుచున్నారు? అనంతప్రేమ ఆమెను పిలుచుచున్నది. పక్షిపిల్లవలె నామె రెక్కలుముడుచుకొని ఆయనంతప్రేమలో నెట్టిచింతయు లేక సుఖముగా నుండును. ఎటుచూచినను విభకు నేఁడు కనఁబడునది ప్రేమసము-ద్రమే! విభను దగ్గఱఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని ఉదయుఁడు నీటికలకలవంటిమృదుస్వరముతో నెన్నియో కథ లామెకు చెప్పుచున్నాఁడు, ఏదివినిన నదియే ఆనందదాయకముగ నున్నది, విభకు.

పడవ రామచంద్రరాయల రాజ్యమునఁ బ్రవేశించి ప్రయాణముచేయుచున్నది. నలుదిక్కులను జూచుచుండు విభమనస్సున నెన్నఁడు ననుభవింపని యానంద ముదయించు-చున్నది. ఎటువైపుచూచినను ఏమియాశోభ! ఆకుటీరములును, మనుష్యులును విభకంటఁబడుచుండ వారందఱు నెంతయో సుఖముగ నున్నారని యామెకు తోఁచుచున్నది. ఆకనఁబడు-వారిని పిలిచి రాజుగారిని గుఱించి యడుగవలెనని విభకుఁ గోరికపుట్టుచున్నది. ఆ రాజ్యప్రజలు కనఁబడగానే ఆమె మనస్సున నపూర్వమగు ప్రేమభావ మొకటి పుట్టుచున్నది, కనఁబడువారందరు కడుమంచివారని ఆమెను తోఁచుచున్నది. నిరుపేదలవలె నుండినవాండ్రు ముష్టివాండ్రు అక్కడక్కడ

కనఁబడుచున్నారు. విభ వాంద్రనుజూచి "పాపము వాంద్ర కీదశయేలయొకదా!" అనుకొనుచు విచారించుచుండును; "నే నంతఃపురములోనికిబోయి వీంద్ర రప్పించెదను, వీంద్ర దుఃఖము తొలఁగు నేర్పాట్లుచేయించెదను," అని తనలోతా ననుకొను-చుండును. ఆమెకు వాంద్రందఱును తనవారని తోచుచున్నది. ఆరాజ్యమున దారిద్ర్యముగాని దుఃఖముగాని యుండుట చూచి యామె సహింపలేకున్నది. ఆరాజ్యప్రప్రజ లామెకడకు వచ్చి ఆమెను, "అమ్మా" అని పిలువవలెనని యామెకు కోరిక పుట్టుచున్నది. వారు తమతమకష్టములను నామెతో చెప్పు-కొనిన నామె వానినన్నిటిని తొలఁగించును

రాజధానికి సమీపముననున్న గ్రామమున నుదయుఁడు పడవను నిలిపెను. తమరాకను దెలియఁజేయుచు మనుష్యు నొకనిని రాజప్రాసాదమునకుఁ బంపినచో వారుచితమర్యాదలను జేసి రాజప్రాసాదమునకు తమ్ముఁ గొనిపోదురని ఉదయుని నమ్మకము. పడవ నాపునప్పటికి సాయంకాలమైపోయినది, మఱునాఁ డుదయమే సమాచారము తెలియఁజేయవలెనని ఉదయుఁడు నిశ్చయించుకొనెను.

ముప్పది యారవ పరిచ్ఛేదము.

మనుష్యులందఱు నానాఁడు తొందరపనిమీఁద నిటునటు తిరుగుచున్నట్లు కనఁబడుచుండెను. బాజాబజంత్రీలతో నూర నేదియో యుత్సవముజరుగుచున్న ట్లుండెను. విభలోఁ బుట్టుచున్న యానందము ఆవాద్యములు వినఁగానే పొంగి పైకి వచ్చుచుండెను. ఈయానందము అన్నయ్యకడ బయలుపడు-నేమోయని ఎంతో ప్రయత్నము చేసి నవ్వునుగూడ నాపుకొను-చుండెను. ఉత్సవచిహ్నములుచూచి సమాచార మేమియో కనుఁగొనవలెనని ఉదయుఁడు నదియొడ్డున నడచుచు నూరి-లోనికి బయలుదేరెను.

కొంతసే పైనతరువాత ఒడ్డునుండి యెవఁడో, "ఎవరి దాపడవ?" అని యడిగెను. రాజభటుఁడు పడవమీఁదనుండి వానినిజూచి "ఎవరది, రామమోహనుఁడా? రమ్ము, రమ్ము!" అనెను. రామమోహనుఁడు తొందరతొందరగ పడవలోనికి వచ్చెను. విభ యొకతెయే పడవలో గూర్చుండియుండెను, వానిని జూచినతోడనే సంతోష మామెలోపలినుండి పొంగి పొరలివచ్చినది; పట్టలేనియానందముతో "మోహన్" అని యామె యన్నది.

రామమోహనుఁడు—"అమ్మా!"

నవ్వుచు ఆనందముతోఁ బరిపూర్ణతపొందిన విభముఖమును చూచుచు చాలసేఁట్లు నిలిచియుండి చివరకు మోహనుఁడు, "నీవు వచ్చితివా తల్లీ!" అని యనెను.

"వచ్చితిని మోహన్! ఇంతలో మహారాజు వారికి నా రాకమాట తెలిసినదా? నీవు నన్నుఁదీసికొనిపోవుటకు వచ్చితివా?" అని విభ యడిగెను.

"అంత తొందరపడకుమమ్మా, నేఁడు కాదు మఱియొకనాఁడు నిన్ను కొనిపోయెదను," అని మోహనుఁ డనెను.

రామమోహానునిధోరణివలన విభముఖము హఠాత్తుగ వాడిపోయినది. "నేఁడేల పోఁగూడదు మోహన్?" అని ఆమె యడిగెను.

మోహనుఁడు— "నేఁడు ప్రొద్దుపోయినది, నేను పోవద్దమ్మా!"

"ఏమిజరిగినది మోహన్ నిజముగా చెప్పుము," అని మిక్కిలి భయపడుచు విభ యడిగినది.

మోహనుఁ డూరకుండ లేకపోయెను— దాఁచియుంచుకొను స్వభావముకాదు వానిది. ఏడ్చుచు వాఁడక్కడనే చతికిలఁబడిపోయి యిట్లనెను—"నీ రాజ్యములో నేఁడు నీకు స్థానము లేదమ్మా! నీ రాజప్రాసాదమున నీకిల్లు లేదు తల్లీ! రాజుగారికి నేఁడు వివాహము!"

విభముఖమున రక్తము లేదు, కాళ్లుచేతులు చల్లఁబడిపోయినవి. రామమోహానుఁ డేడ్చుచు ఉండియుండి మాటలాడుచుండెను—"నీబిడ్డఁ డీయధముఁడు నిన్ను బిలువవచ్చినప్పుడు